

ЛАО ШЕ
СЯН-ЦЗИ
верблюдо

Торрент-трекер

оцифровано

Hurтом

www.hurтом.com

ЛАО ШЕ
СЯН-ЦЗИ
ВЕРБЛЮД

Роман

*З китайської переклав
ІВАН ЧИРКО*

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ
«МОЛОДЬ»

1978

И(Кит)
Л 23

Лао Шэ

Л 23 Сян-цзы Верблюд. Роман. Перевел с китайского
И. К. Чирко. К., «Молодь», 1978, 240 стр.

В романе «Сян-цзы Верблюд», одном из лучших произведений писателя, изображена судьба молодого человека, который пытается завоевать личное счастье в мире капиталистической эксплуатации и в яростном поединке с ним терпит жизненное поражение.

Л $\frac{70304-114}{M228(04)-78}$ 110-78

И(Кит)

Перекладено за виданням:

駱 駝 祥 子
老 舍 著

人民文學出版社

一九五五年·北京

Л $\frac{70304-114}{M228(04)-78}$ 110-78

© Український переклад.
Видавництво «Молодь», 1978

1

Я, власне кажучи, хочу повести мову не про верблюда, а про юнака на ім'я Сян-цзи: Верблюд — це його прізвисько. Отже, починаю розповідь про Сян-цзи, а разом поясню, чому його прозвали Верблюдом.

Рикші в Бейпіні¹ тільки на перший погляд здаються однаковими, а придивишся пильніше — о ні! — це зовсім різні люди. Ті з них, хто молодший, у кого ще міцні м'язи й прудкі ноги, завжди прагнуть взяти напрокат якнайкращу коляску, і неодмінно на цілий день. Але на роботу вони виїжджають, коли їм заманеться. Де-небудь на стоянці чи біля під'їзду якогось багатого будинку вони можуть чекати годинами, поки не трапиться пасажир, що кудись поспішає. Пощастить — за один раз заробиш цілий юань², а то й два, а ні — простовбичиш увесь день і надвечір не знатимеш, як розрахуватися за коляску. Проте окремі невдачі не лякають їх. Дехто з молодиків мріє влаштуватися на постійне місце до якого-небудь господаря, а декому хотілося б розжитися на власну коляску. Коли коляска власна — можна й помісячно працювати, і возити випадкових пасажирів — як тобі зручніше, адже коляска у тебе своя.

¹ Бейпін — назва Пекіна під час гомінданівського панування.

² Юань — основна грошова одиниця в Китаї.

Старші літами рикші, чи то їм здоров'я не дозволяє бігати так прудко, як молодь, чи то з огляду на сімейні обставини, не зважуються вистоювати цілими днями в очікуванні вигідного клієнта. У більшості з них коляски майже нові та й одяг більш-менш сріпаний, тому такі рикші й ціну заправляють відповідну, тримаючись при цьому з певною гідністю. Деякі з них виїжджають на роботу зранку, а дехто пополудні, щоб затриматись до глибокої ночі, байдуже, зима надворі чи літо. Для роботи в нічний час, звичайно, потрібні обережність і вправність, зате й заробітки багато вищі.

Що ж до молодих хлопців, яким ще й двадцяти не виповнилося, або старих, яким перейшло за сорок, то їх навряд чи можна віднести хоч до однієї із згаданих категорій. Коляски у них майже завжди старі, обшарпані, затримуватись на вулицях після того, як смеркло, вони не осмілюються, а вважають за краще виїжджати на світанні й десь до третьої-четвертої години дня заробити на коляску і їжу. Бігати хутко їм несила, тому працювати доводиться довше й приставати на будь-яку ціну. А буває й так, що замість пасажирів вони возять городину, садовину, всілякий дріб'язок. Плата за це невелика, зате й бігти не треба.

Рикші-недолітки — деякі беруться за голоблі коляски років з одинадцяти-дванадцяти — дуже рідко опісля стають вправними бігунами, бо здебільшого ще змалку занпащають своє здоров'я. Дехто з них, можливо, тягати-ме коляску до самої смерті, але справжнім рикшею так і не зробиться.

Ті, кому вже за сорок, часто-густо мають стаж, вимірюваний не одним десятком років. Виснажені постійним напруженням, вони задоволені й тим, що мають, поступово звикають до думки, що рано чи пізно упадуть десь прямо посеред дороги й сконають. Проте вони так майстерно возять коляску, так уміло домовляються про ціну, настільки добре знають маршрути, що мимоволі пригадується їхня давня слава, та й самі вони, пам'ятаючи про неї, з погордою дивляться на своїх молодших побратимів. Втім, страх перед майбутнім дужчий за ці спогади, й частенько, витираючи рясний піт, вони гірко зітхають, думаючи про те, що їх чекає.

Проте навіть їхнє життя не таке нестерпне, як життя тих, хто колись і гадки не мав, що рано чи пізно доведеть-

ся впрягтися в коляску, а тепер, років десь у сорок, змушений це зробити під загрозою голодної смерті. Серед них можна зустріти і позбавлених місця поліцейських та вчителів, і зубожілих дрібних гендлярів, і майстрових, що втратили роботу. Доведені до відчаю, з болем у серці, зціпивши зуби, вони стали на цей шлях — шлях смерті. Кращі часи в їхньому житті давно вже минули, і тепер вони животіють, поливаючи потом міський брук. Немає у них ні сил, ні досвіду, ні друзів — рикші й ті ставляться до них зневажливо. Цим бідолахам завжди дістаються найгірші коляски. Вони тільки й знають, що підкачують камери, й, беручи пасажира, заздалегідь просять вибачення за можливі затримки. П'ятнадцять великих мідяків за день — для них цілком пристойний заробіток.

Є ще одна, особлива категорія рикш, схильних їздити постійними маршрутами. Тим, хто живе в Сіюані чи Хайдяні, більше з руки возити пасажирів у Сішань, в університети Яньцзін та Цінхуа; тим, хто проживає за брамою Аньдінмін, — в Цінхе та Бейюань; за брамою Юньдінмін — в Наньюань... Ці рикші любляють далекі відстані й не дуже охочі до коротких пробіжок. Коли далеко везеш, то й винагороду матимеш відповідну, навіщо ж їм, мов жебракам, ганятися за кількома мідяками?

Але вище всіх за становищем рикші посольського кварталу, які возять чужоземців. Вони добре знають найкоротші шляхи від будь-якого посольства до Юйшюаньшаня, Іхеюаня чи Сішаня і миттю домчать вас до тієї чи іншої мальовничої околиці міста. Але й це ще не все. Прості смертні нізащо б не змогли працювати на їхньому місці, бо ці рикші знають іноземні мови, в усякому разі чудово розуміють, коли англійський чи французький солдат наказує відвезти його у Ваньшоушань¹, Юнхегун² чи Бадахутун³. У них свій, лише їм зрозумілий жаргон, і бігають вони теж по-своєму: повагом, з незалежним виглядом, тримаючись біля самої бровки й не роззираючись довкола. Оскільки вони мають діло з іноземцями, то їм дозволяється вдягати не форму з номерами, встановлену для рикш, а білу курточку з довгими рукавами, широкі

¹ Ваньшоушань — мальовниче місце на околиці Пекіна.

² Юнхегун — відомий буддйський храм в північно-східній частині Пекіна.

³ Бадахутун — квартал у Пекіні, де колись були розміщені будинки розпусти.

білі або чорні штани, підв'язані внизу шворками, та просторі міцні капці з синьої тканини. Ці рикші чисті, охайні, підтягнуті. Дивлячись на їхній одяг, ніхто не посміє сперечатися з ними за пасажира або змагатися у швидкості.

Тепер, після короткого аналізу, можна визначити місце Сян-цзи серед рикш, мабуть, так само точно, як місце гвинтика в механізмі.

До того, як Сян-цзи дістав прізвисько Верблюд, його можна було вважати самостійним рикшею. А це означає, що він був молодий, дужий і мав власну коляску, тобто був сам собі пан! Він став першорядним рикшею, а досягти цього не так просто. Майже чотири роки проливав він краплю по краплі піт, поки нарешті стягся на коляску. Доводилося бігати, зціпивши зуби, і в дощ, і в холод, заощаджувати на харчах і одязі, терпіти знегоди. Коляска стала для нього винагородою за всі муки й страждання, орденом, що його дістає воїн за сміливість у бою.

Коли Сян-цзи не мав своєї коляски, він з ранку до вечора, мов запущена дзига, мотався міськими вулицями з коляскою, взятою напрокат. Він не належав сам собі, але в цій круговерті йому повсякчас марилося коляска, що зробила б його вільним, незалежним. Вона була для нього такою ж необхідністю, як власні руки й ноги!

Він мріяв про ті часи, коли не доведеться більше терпіти знущань хазяїнів прокатних контор, не доведеться гнути перед ними спину. Адже коли ти при силі й маєш свою коляску — про харчі та житло можна не думати!

Він не боявся труднощів і не мав притаманних рикшам поганих нахилів, які, зрештою, можна пробачити їм. Йому також не бракувало завзяття й розуму, щоб домогтися свого. Якби обставини склалися трохи сприятливіше або якби він одержав хоч яку-небудь освіту, Сян-цзи напевно не став би рикшею, в будь-якій справі він досяг би успіху. Та життя склалося так, що довелося взятись за голоблі. Але він і тут зумів показати свої здібності й свій розум. Такий, либонь, і в пеклі не пропав би.

Сян-цзи народився і виріс у селі. Осиротівши і втративши латочку пісної землі, він у вісімнадцять років подався до міста. Досить міцний і невибагливий сільський хлопчина не гребував ніякою роботою, щоб заробити собі на хліб. Та вже невдовзі він дійшов висновку, що найлегше дістаються гроші рикшам. Інша робота, навіть най-

тяжча, дає мізерний заробіток, а у рикші можливостей все-таки більше. Важко тільки сказати, де і коли поталаниць йому зустріти омріяне щастя. Сян-цзи, звичайно, розумів, що на саму лише удачу покладатися не слід. Треба, щоб і коляска, і сам рикша мали пристойний вигляд: тільки на путній товар знаходиться солідний покупець.

Прикинувши с'як і так, Сян-цзи нарешті зважився. Кінець кінцем у нього є все необхідне, щоб досягти мети. Він молодий і дужий, шкода тільки, що досвіду бракує, одразу лячно брати гарну коляску. Правда, це не така вже й велика перешкода. З його силою й здоров'ям він днів за десять-п'ятнадцять навчиться бігати не гірше за інших. А тоді можна буде і нову коляску брати. На власну, звичайно, не так просто розжитись, та якщо тримати себе в чорному тілі, за рік-два — нехай навіть за три-чотири, — неодмінно стягнеться. Коляску він купить найкращу, найгарнішу! Сян-цзи був певен, що це — лише питання часу, що його сподівання не химера і він будь-що доскочить свого.

Високий, міцний, м'язистий, він у свої двадцять з гаком років виглядав на старшого, хоч і зберіг юнацьку наївність та безпосередність. Досить йому було побачити досвідченого рикшу, як він зразу підтягувався, виставляючи напоказ свої залізні груди й рівну спину. Гляне потім скося на свої плечі й подумає — які вони широкі та могутні! А коли ще надіти білі штани та підв'язати їх внизу тонкими шворками, тоді всім буде видно його здоровенні міцні ноги. Поза всякими сумнівами він може стати неабияким рикшею. Від таких думок Сян-цзи починав радісно всміхатись.

Він був досить непоказний із себе, і лише вираз обличчя викликав деяку симпатію. Не дуже велика голова, завжди виголена до блиску, м'ясистий ніс, круглі очі під густими короткими бровами, товста шия, багрове обличчя, біля правого вуха великий шрам — якось у дитинстві він спав під деревом, і його гризнув віслук.

Юнак майже не звертав уваги на зовнішність, але любив своє на диво міцне тіло. Коли він приїхав до міста, то був такий дужий, що міг довго стояти на руках сторч головою. В такі хвилини йому здавалось, ніби він скидається на дерево, міцне й рівне. І справді, Сян-цзи був чимось схожий на дерево, мовчазне, але могутне, сповнене життєвої снаги.

Жива людина, наділена неповторним характером, він мав свої плани, свої бажання, от тільки розповідати про них не любив, хоч рикші звичайно звірялися один одному зі своїми турботами та кривдами. Зустрінуться де-небудь на стоянці, в чайній чи на подвір'ї, і кожен як уміє виливає душу. Після таких бесід клопоти й радощі кожного стають ніби спільним набутком і, мов пісня, передаються з уст в уста. Уродженець села, Сян-цзи не любив, як ті городяни, молоти язиком. Кажуть, що красномовство — це своєрідний талант. Але Сян-цзи зроду не любив пустомель і не хотів брати прикладу з городян. Він крився зі своїми переживаннями, завжди мовчав, тому в нього не бракувало часу для розмірковувань. Здавалось, він ні на мить не виходив із задуми. «Головне — прийняти рішення, — вважав він. — А як діяти далі — підкаже серце». Опинившись у скруті, він міг ходити день і два, зціпивши зуби й ні до кого не обзиваючись.

Отож Сян-цзи надумав стати рикшею. Він узяв напрокат стару коляску і передусім почав тренувати ноги. Першого дня не заробив ні копійки. Другого — справа пішла краще, але потім довелося два дні одлежуватися: ноги порозпухали, як колоди. Лише на третій день Сян-цзи зміг підвестись, переборюючи нестерпний біль. Він знав, так буває з усіма, від цього нікуди не дінешся, хочеш навчитися бігати легко й вільно. — терпи.

Коли ноги переболіли, він відчув невимовну радість: тепер йому вже ніщо не страшно. Розташування вулиць він знав непогано, а коли, бува, й заблудиться, біда невелика, — сил у нього досить. Він немало потрудився на своєму віку — возив, тягав, — тому робота рикші здавалась йому не такою вже й важкою. І потім він знав: будеш обережним, менше гризтимешся з людьми, то й неприємностей буде менше. Правда, він ще не вмів, як його досвідчені побратимці, торгуватися й вихоплювати пасажирів з-під носа в інших. Знаючи цю свою хибу, він не поспішав на стоянки, а чекав там, де не було конкурентів. І навіть там частенько не називав ціни, а лише спокійно мовив: «Сідайте, дасте, скільки можете!»

У нього було таке просте й щире обличчя, і сам він здавався таким добродушним, що люди вірили йому, не допускаючи й гадки, що цей простуватий здоровань може бути здирином. Часом пасажирини підозрювали в ньому недосвідченого сільського парубка, що недавно приїхав

у місто, й не домовлялися про ціну. Коли його питали, чи знає він дорогу, Сян-цзи загадково й водночас дурнувато всміхався, викликаючи в пасажира замішання.

Минуло два-три тижні, і крок його набув плавкої легкості. Він знав, що бігає дуже гарно. А біг рикші — це свідчення його майстерності та досвіду. Рикша, який розкидає ноги в боки, це, безперечно, новак, учорашній селюк. Той, хто хнюпить голову і волочить ноги по землі, — старик, якому вже за п'ятдесят; він лише вдає, ніби прудко біжить, а насправді ледве плентається. Умудрені досвідом, але вже знесилені рикші бігають зовсім інакше: втягнувши живіт, вони високо піднімають коліна і за кожним кроком скидають голову, створюючи ілюзію, ніби мчать щодуху, хоч біжать анітрохи не швидше за інших. Всі ці хитрощі їм потрібні, щоб підтримувати свою славу.

Сян-цзи, звичайно, не вдавався до таких викрутів. Ноги у нього довгі, крок широкий, розмірений, бігав він безшумно, без особливої напруженості, коляску вів плавно, і пасажир почувався в ній спокійно й зручно. Зупинитися він міг разом, на першу ж вимогу, як би хутко не мчав. Його сила, здавалось, підкоряла собі коляску. Подавшись трохи вперед, він вільно тримав ручки, рухи його були меткі, вправні, точні. Щоб він квапився, то ні, але біг дуже швидко й водночас був обачний. А відомо, що саме це найбільше цінується в професії рикші.

Нарешті Сян-цзи взяв нову коляску. Того ж дня йому пояснили, що такий екіпаж із дугастими ресорами, мідяним оздобленням, з великим тентом від дощу, двома ліхтарями та мідним ріжком можна придбати за сотню з лишком юанів, а як прикрас буде менше, то й за сотню. Словом, як тільки в нього буде сотня юанів, буде й коляска. Він зразу зметукував: якщо заощаджувати по гривенику щодня, то сто юанів назбирається за тисячу днів. Тисяча днів! Як це довго чекати! Але він уже зважився. Нехай тисяча, нехай десять тисяч днів — а він будь-що придбає коляску! Тільки для цього, подумав він, треба спершу знайти постійну роботу.

Як пощастить найнятися до хазяїна з широким колом знайомих, який раз-двічі на тиждень приймає в себе гостей, то можна сподіватися принаймні на два-три юані чайових щомісяця. Коли додати сюди юань чи навіть два які можна буде викроїти з платні, то чого доброго набє

реться юанів з п'ять, а за рік це може скласти п'ятдесят, а то й шістдесят. Це вже не якісь там мрії, а жива реальність. Він не палить, не зазирає в чарку, не грає в азартні ігри, словом, чоловік безгрішний і до того ж не обтяжений родиною. Отже треба тільки захотіти — й він на коні.

Сян-цзи дав собі клятву, що через півтора року неодмінно матиме свою коляску! І не якийсь там старий мотлох, а тільки нову!

Він найнявся на помісячну роботу. Та життя не завжди йде нам назустріч. Як не намагався він заощаджувати, проте минуло півтора року, а до здійснення мрії було ще далеко.

Ставши до кого-небудь на роботу, він старанно виконував усі свої обов'язки, був уважний, послужливий, та це не заважало хазяїнові причепитись до якоїсь дрібниці й невдовзі звільнити його. Іноді йому вдавалося протриматися на місці два-три місяці, а часом заледве десять днів. І він знову починав шукати роботу, а тим часом во-зив кого попало. Недарма кажуть: «Не злазь із коня цього, поки не знайшов другого». Сян-цзи не випадало бити байдики.

За ці півтора року хлопець допустився не одної похибки. Він пнувся з усіх сил, щоб заробити на прожиття й поповнювати свої заощадження. Інколи це вилазило йому боком. Біжить він, бувало, з коляскою, а в голові весь час снуються тривожні думки: а що як цьому ніколи не буде кінця? Коли вже нарешті він матиме власну коляску? І чого йому так не щастить? Хіба він не старається?

За такими гадками Сян-цзи забував про обережність і одного разу поплатився за це: наїхав на щось гостре й проколов шину. А бувало й гірше: налітав на пішоходів. А то якось поспішав і в сум'ятті загубив ковпак із втулки колеса... Так, за всі ці гріхи доводилося розплачуватись. А працював би в одного хазяїна, не треба було б парка парити. Після кожного такого випадку ніби камінь налягав йому на душу. Він відчував непевність, страх, на-завтра пізніше вставав, а потім каявся, що згаяв дорого-цінний час, і карав себе тим, що недоїдав і недосипав.

Сян-цзи був певен, що здоров'я у нього залізне, та раптом виявилось, що й він може хворіти. Якось він зане-дужав і, шкодуючи грошей, вирішив обійтись без ліків.

Але йому погіршало — довелося не тільки на ліки витратитись, а й у ліжку кілька днів провалитись.

Всі ці напасти змушували Сян-цзи до ще більшої терплячості й ретельності в праці. Проте сума заощаджених грошей від цього аж ніяк не збільшувалась.

Минуло цілих три роки, поки хлопець зібрав сто юанів. Більше він не міг чекати. От тільки не знати, чи вистачить цієї сотні, адже він із самого початку мріяв про найкращу, найновішу, найзграбнішу коляску! Що ж, так чи інакше, а відкладати купівлю страшно. Чого доброго спіткає якась халепа, і знову частина грошей загуде. На щастя трапилася нова коляска, тільки-но зроблена на замовлення, але не викуплена за браком грошей. На вигляд вона була майже така, як йому хотілось. Власне кажучи, коляска коштувала більше ста юанів, та що завдаток не підлягав поверненню, хазяїн майстерні міг трохи пошпитися.

Почервонівши від натуги, Сян-цзи відлічив тремтячими руками дев'яносто шість юанів:

— Я беру цю коляску!

Хазяїн вирішив здерти з нього кругленьку суму і взявся вихваляти свій виріб. Він возив коляску по подвір'ю, то піднімав її верх, то опускав його, то натискав на грушу різка, супроводжуючи кожен рух потоком хвалебних слів. Нарешті, стукнувши ногою по спицях, мовив:

— Послухай, як дзвенять! Мов ті струни! Скільки не їздь, жодна не ослабне, хіба що коляску розіб'єш. А як випаде хоч одна, прийдеш до мене і кинеш мені межі очі! Сто юанів, і ні на копійку менше!

Сян-цзи ще раз перелічив гроші і сказав:

— Даю дев'яносто шість!

Хазяїн майстерні зрозумів, що натрапив на упертюха. Він глянув на гроші, потім на Сян-цзи й зітхнув:

— Гаразд, згода. Коляска твоя! Гарантія на шість місяців. Ремонтую безкоштовно, хіба що зовсім розіб'єш! Ось тобі квитанція!

Руки у Сян-цзи затремтіли ще дужче. Хлопець сховав квитанцію, взявся за ручки коляски й мало не заплакав від щастя. Виїхавши з двору й опинившись на безлюдді, він зупинився й довго ходив навколо коляски, уважно роздивляючись її та милуючись своїм відображенням на блискучій поверхні кузова.

Коляска подобалася йому все більше й більше. Хоча вона не зовсім відповідала його ідеалу, він не був прискіпливий — як-не-як його власність! Надивившись досхочу, він вирішив, що можна трохи відпочити, й сів на приступку, розглядаючи блискучий мідний ріжок.

Раптом він згадав, що цього року йому сповнюється двадцять два. Правда, точно він не знав дня свого народження, бо батьки померли давно, а сам він, одколи перебрався в місто, жодного разу не відзначав цієї дати. Нехай же цей щасливий день, коли він став власником нової коляски, буде днем його народження, днем народження людини і коляски. Адже вона — це втілення його давніх мрій, частка його самого.

Як же відзначити цей спільний день народження? Сян-цзи вирішив: першим пасажиром неодмінно має бути мужчина. Про жінку шкода й мови. Найкраще було б відвезти його до брами Цяньминь або до ринку Дуньань. А там у найкращій закусоchnій поласувати гарячими смаженими пиріжками з баранячою начинкою. Потім, як трапляться вигідні пасажери, можна б відвезти ще одного-двох, а не попадуться — мерщій додому. Адже сьогодні — день його народження!

Відтоді, як у Сян-цзи з'явилася власна коляска, йому аж світ піднявся вгору. Чи мав він постійну роботу, чи возив випадкових пасажирів, йому вже не треба було хвилюватись, чи вистачить зароблених грошей для розрахунку з хазяїном за прокат. Скільки не заробить за день — все його. На душі у нього стало спокійніше, тепер він був куди привітніший із клієнтами, й ті платили йому добром за добро.

Минуло півроку, й у Сян-цзи почали виникати нові плани: якщо справи підуть так і далі, то через рік, що-найбільше через два він зможе придбати другу коляску, потім третю і зрештою... відкриє власну контору прокату колясок.

Проте людські мрії рідко збуваються. І Сян-цзи не становив тут винятку.

2

Радість, що охопила Сян-цзи після того, як він придбав коляску, додавала йому сміливості. Він став бігати ще прудкіше. Зі своєю коляскою, звичайно, треба було обходитись бережно, але коли він подумки уявляв себе і свою коляску, він відчував, що йому просто не личить бігати поволі.

В місті Сян-цзи помітно підріс, проте йому здавалось, що він ще не дійшов до свого зросту. Він змужнів, убився в силу, над верхньою губою з'явився пушок. Коли йому доводилося нагинатися, проходячи в двері, він радів невимовно, але все ще був невдоволений своїм зростом. Сміх, та й годі: ніби вже й дорослий, а поведінка, як у малої дитини... Любо було поглянути, як цей здоровань котить свою шикарну коляску. Ресори м'яко пружиняють, ручки злегка здригаються, кузов блискотить, подушка для сидіння сяє білістю, заливається ріжок. Рухатися повільно з такою коляскою — означало осоромитися, виявитися недостойним її. Прудкий біг — не пусте марнославлення, це справа честі. Лише тоді, коли мчиш, як вітер, можна сповна показати і свою силу, і всі переваги свого екіпажа. А коляска й справді була гарна! Не минуло й півроку, як вона навчилася розуміти свого господаря — досить йому повернутися, ступити крок, розправити плечі, як вона відразу ж одгукувалась на кожен його порух, немов прагнула допомогти йому. Між Сян-цзи та коляскою встановилась цілковита злагодженість дій. Коли траплялося бігти рівними, малолюдними вулицями, він міг триматися лише за одну голобельку, і колеса самі з легким шурхотом котилися вперед, підганяючи його, мов ходовий вітер.

Коли Сян-цзи прибував на місце призначення, його одяг від поту ставав мокрий, хоч викрути. Він, звичайно, стомлювався, але ця втома неабияк тішила його; справляла приємність. Він сповнювався гордістю, відчуваючи себе так, ніби промчав кілька десятків лі¹ на чудовому скакуні.

Сміливість нерідко буває нерозсудлива, але Сян-цзи, сміло женучи вперед, був дуже обачний. Звісно, сором перед пасажиром бігти поволі, одначе летіти стрімголов і

¹ Лі і — міра відстані, дорівнює приблизно 0,5 км.

зіпсувати екіпаж — це бути ворогом самому собі. Коляска означала для нього життя, й він не міг ризикувати. Щоб бути певним у собі, треба було поєднувати сміливість із обережністю.

Самовпевненість Сян-цзи виявлялася не лише в тому, як він біг. Його тепер уже не турбувало, коли він почне роботу. Він знав, що тепер у нього певний заробіток, і вирушав на пошуки пасажирів коли забagnetься. Сян-цзи вважав, що професія рикші — найнадійніша в Піднебесній¹. Його не хвилювали чутки, що в Сіюань знову прийшли солдати, а в Чансіндяні розпочалися бої, що за брамою Січжиминь хапають людей і записують у загони армійських носіїв, а брама Ціхуаминь взагалі зачинена. От якби були позамикані всі крамниці, а на вулицях повсюди стовбичили озброєні поліцейські та солдати загонів охорони порядку, Сян-цзи не став би ризикувати й поспішив би за прикладом інших рикш припинити роботу. Чуткам же він не дуже йняв віри. Певна річ, що будши власником коляски, він і далі не забував про обережність. Проте Сян-цзи виріс у селі й не піддавався паніці, як городяни, здатні зробити з мухи слона. До того ж він вірив у себе. Вірив, що навіть вскочивши в халепу, дасть собі раду, не дозволить збиткуватися над собою. Спробуй-но хто зачепи здорованя з такими барками!

Вісті й поголоски про війну приходять звичайно тоді, коли починають підніматися весняні сходи. Для північан пшеничний колос — символ сподівань, а багнет — страху й горя. Відтоді, як Сян-цзи придбав коляску, минуло півроку. Настав сезон, коли посівам потрібен дощ. Але дощі, як відомо, не завжди йдуть за нашим бажанням, а війна, звичайно, спалахує всупереч йому. Йшла вона насправді чи це тільки балачки? Сян-цзи ніби забув, що сам колись був хліборобом, і зовсім не турбувався, якої шкоди завдасть війна ланам, не клопотався він і весняними дощами. Він дбав лише про свою коляску — вона давала йому гарячі коржі й всякий інший харч, була для нього, що та всемогутня земля, яка править нам за опору і взагалі держить нас на світі. Проте бездощів'я й чутки про війну поступово спричинили зростання цін на продовольство. Сян-цзи це обурювало, як і всіх інших мешканців міста. Але далі вияву невдоволення він не йшов. Хлоп-

---

¹ Піднебесна — інша назва Китаю.

ця хвилювало тільки його власне життя, він був байдужий до всіх тривог та клопотів.

Коли городяни раптом відкривають, що вони в чомусь безпорадні, то щоб не вдарити лицем у багно, починають розпускати різні плітки — так мілька, жируючи у воді, раз у раз пускає бульки, мовляв, нехай думають, що вона теж риба.

Чутки про війну завжди викликають у людей особливе зацікавлення, тимчасом як іншим вигадкам мало хто вірить: сказано, язик без кісток. Річ у тім, що такі розмови якоюсь мірою надолужують відсутність точної інформації. Нехай вони далекі від правди, але якщо вже люди почали балакати про війну, то вона десь таки точиться. Коли говорять: «Бути боям!» — рано чи пізно, а вони почнуться. Що ж до того, хто з ким і де воює, то тут кожен меле, що в голову набреде.

Не можна сказати, щоб Сян-цзи нічому не йняв віри, але люди фізичної праці, в тому числі й рикші, хоч і не радіють війні, проте не вважають її катастрофою. Воєн найбільш бояться багаті, що тремтять і за своє життя, і за майно. Як тільки до них докочується тривожна звістка, вони починають думати, куди б накивати п'ятами. А втекти їм не так просто — заважає грошовий мішок. Отож доводиться наймати людей, що були б їм замість рук і ніг: несли скрині з добром, везли їхніх стариків, дітлахів, дружин. В такий час на тих, кого руки й ноги годують, — великий попит: «Цяньминь, Дунчечжань!» — «Куди?» — «Дун-че-чжань!» — «Ого! Півтора юаня, й квит! Годі вам торгуватись! Самі знаєте, який зараз час!»

І ось одного разу в таку лиху годину Сян-цзи виїхав зі своєю коляскою за місто. Хоча тривожні чутки ширилися по місту вже понад десять днів, війна, здавалось, була ще далеко і до Бейпіна докотиться не скоро. Сян-цзи, як завжди, не сидів згорнувши руки: вісті про війну не заважали йому бути працюючим. Того дня, опинившись на західній околиці, він відчув тривогу: на перехресті вулиць Хугоси та Сінцзекі ніхто не просив відвезти його в Сіюань або Цінхуа. Покружлявши по вулиці Сінцзекі, він переконався, що рикші не зважуються виїжджати за місто. Розповідали, ніби за брамою Січжиминь віднімають усе підряд: вози, візки, гарби і навіть коляски рикш.

Сян-цзи вирішив випити чашку чаю і податись у південну частину міста. Мертва тиша, що панувала на

стоянці, здавалось, попереджала про навислу небезпеку. Сян-цзи не був страхополох, проте важити головою не збирався.

Раптом з південного боку під'їхало дві коляски; пасажери, видно, були студенти. Їхні рикші вигукували ще на ходу:

— Ніхто не бажає відвезти панів у Цінхуа? Гей, хто повезе в університет Цінхуа?

На стоянці видніло кілька колясок, проте жоден рикша не відгукнувся. Одні холодно посміхалися у відповідь, другі сиділи з люльками в зубах і навіть не повертали голів.

— Ви що, поглухли? Хто повезе в Цінхуа?

— Іду за два юані! — ніби жартома кинув кремезний юнак з голеною головою, порушивши загальне мовчання.

— Згода! Але потрібна ще одна коляска!

Охочих більше не було, і юнак з голеною головою на мить завмер, ніби розмірковуючи, як йому бути.

Сян-цзи зрозумів: за містом небезпечно. Інакше б ніхто не відмовився від двох юанів — до Цінхуа завжди платили вдсятеро менше. Він теж вирішив не їхати. Але юнак, здається, не збирався відмовлятися від двох юанів. Його погляд зупинився на Сян-цзи.

— Ну що, здорованю?

Таке звертання полестило Сян-цзи. Це була своєрідна похвала, вона немов зобов'язувала його підтримати сміливця. До того ж два юані на дорозі не валяються, така нагода випадає не щодня. Звісно, ризик не виключений, але він зрештою не полохливого десятка. А може, взагалі нічого не загрожує? Два дні тому подейкували, що в Храмі Неба солдатів видимо-невидимо, але він мав змогу на власні очі переконатися, що все це брехня. Згадавши про це, Сян-цзи виїхав з гурту.

Під'їхали до брами Січжиминь, у тунелі — ні душі. Сян-цзи похолов. Напарник, мабуть, теж підупав духом, проте мовив з усміхом:

— Сміливіше, друже! Або пан, або пропав!

Сян-цзи зрозумів, що справа кепська, але за роки своєї праці звик дотримувати слова, та й признаватися в боягузстві не хотілося.

Виїхали за браму. По той бік міського муру — жодної коляски. Сян-цзи біг із похнюпленою головою, боячись глянути перед себе, відчуваючи, як шалено калатає сер-

це. Коли доїхали до мосту Гаолянцяю, він озирнувся: солдатів ніде не видно. Від душі трохи одлягло.

«Два юані — це все-таки два юані, — думав він. — Але й те правда: боягузові тут нічого робити!»

Завжди мовчазному Сян-цзи цього разу закортіло перекинутись кількома словами з напарником. Навколо панувала моторошна тиша.

— Поїдемо навпростець, путівцем? На шосе...

— Звичайно! — Той угадав його думку. — Там буде спокійніше...

Та не встигли вони звернути з дороги, як їх схопили солдати.

Хоч уже й настала пора, коли на горі Мяофиншань розчиняють двері храму для жертвоприношень, ночі все ще стояли холодні, і в одній сорочці легко було замерзнути. А на Сян-цзи, окрім старої гімнастерки та пошарпаних солдатських штанів, просякких потом ще до того, як він нап'яв їх на себе, нічого не було. Дивлячись на це ношене-переношене обмундирування, він згадував свою сніжно-білу куртку та сині штани. Які вони були чисті та гарні! На світі, безперечно, бувають і набагато кращі речі, але Сян-цзи розумів, що не так просто на них розжитися. Сумно позираючи на смердючу від чужого поту гімнастерку, він з гордістю пригадував, як, хоч і з трудом, вибився в люди, домігся певного успіху в житті. Колишні удачі та досягнення тепер здавалися йому особливо значними. Думаючи про своє минуле, він починав ще дужче ненавидіти солдатів, які обдерли його до нитки. Одяг, черевики, шапчину, коляску і навіть пояс — все забрали й нагородили синцями та саднами й водянками на ногах. Одяг — це ще нічого, садна теж скоро позагоюються. А от коляска, на яку пішло стільки років надсильної праці, пропала! Її не стало одразу ж, як тільки Сян-цзи опинився в солдатському таборі. Все можна забути, і знегоди, й прикрощі, але цього — ні в якому разі!

Труднощі його не лякають, але заробити ще на одну коляску — не так-то легко. Для цього треба принаймні кілька років. Стільки старався, і все пішло внівець. Доведеться, мабуть, починати все спочатку. І Сян-цзи гірко заплакав. Цієї миті він люто ненавидів не лише цих солдатів, а й усе на світі! За що вони так скривдили його? За що?

— Хто дав їм право? — заволав він.

Від цього вигуку ніби полегшало на душі, та він одразу ж згадав про небезпеку. Чи варто так обурюватися через дрібниці, тут хоча б із життям не розпрощатись.

Де вони зараз, Сян-цзи не міг ладом сказати. Останні кілька днів він, обливаючись потом, тікав із солдатами. Місто залишилось далеко позаду. В дорозі йому доводилося тягати важкі речі, возити солдатське майно, на постоях носити воду, розкладати вогнище, годувати скотину. Працював, духу прислухаючись, з раннього ранку до пізньої ночі. На душі було сумно й порожньо. З настанням ночі засинав мертвим сном, як тільки голова його торкалася землі. Втім, непогано було б заснути так навіки!

Спочатку, пам'ятає він, солдати відступали в район гори Мяофиншань. Та коли гора залишилась далеко позаду, він уже не міг зрозуміти, куди вони прямують. Думав тільки про те, як би швидше видертись на ту чи ту гору, весь час боячись, що оступиться, заgrimить разом зі своєю ношею у прірву й коршаки розтерзають його труп.

Довго вони плутали гірськими дорогами та стежками, аж ось гори почали нижчати, пригріло сонце. Далеко попереду він побачив рівнину. Пролунав сигнал на вечерю, солдати стали табором. Невдовзі до їхнього гурту приєдналося кілька чоловік, ведучи з собою верблюдів.

«Верблюди!» — здригнувся від несподіванки колишній рикша. До нього, мов до заблуканого мандрівця, що несподівано вийшов на знайоме місце і починає розуміти, де він, одразу повернулася здатність мислити. В горах верблюди не водяться, отже недалеко рівнина. Він добре знав, що на захід від Бейпіна — в Балічжуані, Хуанцуні, Бейсін'яні, Мошікоу, Сяньцзядяні, — скрізь держать верблюдів. Невже ці вояки, покружлявши стільки в горах, знову опинились біля Мошікоу? Чи це якась військова хитрість? Та навряд чи вміє хитрувати ця солдатня: їй аби тільки вештатися шляхами та грабувати людей. Тепер йому ясно: якщо це справді Мошікоу, то солдати, виходить, не зуміли вибратися з гір і в пошуках поживи вирішили спуститися вниз. Мошікоу справді чудове місце: подасися від нього на північ — вийдеш на Сішань, повернеш на південь — опинишся в Чансіндяні або Фінтаї, рушиш далі на захід — теж є дорога. Здавалось, він шукав виходу для солдат, насправді ж думав лише про себе: пора тіка-

ти! Якщо солдати надумують повернутися в гори, звідти вже не вирвешся, там на нього чекає неминуча смерть.

Отже, треба скористатися слушною нагодою. Сян-цзи був певен, що звідси йому неважко буде дістатися до Хайдяня. Хоч і не близький світ, зате місця знайомі.

Заплющивши очі, він уявляв собі свій маршрут до міста. Це Мошікоу! Боже ж ти мій, ну, звичайно, Мошікоу! Звідси він попрямує на північний схід, промине Цзіньдіншань, Ліванфин, Бадачу; від Сипінтаю поверне на схід, через Сінцзикоу вийде в Наньсіньчжуан. На всяк випадок краще триматися ближче до гір. З Бейсіньчжуана він візьме на північ, пройде Вейцзяцунь, потім Наньхетан, ще далі на північ — Хуншаньтоу, Цзеванфу та Цзіньюань. А звідти до Хайдяня він і з заплющеними очима дійде.

До серця йому знову приринула кров, воно, здавалось, ось-ось розірветься з хвилювання! Він увесь тремтів від думки про визволення!

Сян-цзи довго не міг склепити очей. Надія на порятунок сповнювала душу радістю, а думка про те, що втеча не вдасться, вселяла жах. Він лежав, розкидавшись на сіні, і марно силкувався заснути. Довкола панувала тиша, лише зорі, здавалося, блимали в такт ударам його серця. Раптом неподалік почувся жалібний крик верблюда. Цей звук був приємний для його вуха: нагадував нічний спів півня, що наганяє сум і водночас заспокоює.

Десь далеко, але досить голосно ревнула гармата. В таборі зчинився переполох. Сян-цзи причаївся — настав його час! Він знав напевне, що солдати знову відступатимуть у гори. За ці дні він устиг переконатись, що це воїнство здатне лише метатися по горах, скидаючись на бджіл, що залетіли до кімнати й знай товчуться об шибку. Налякані канонадою, солдати, поза всякими сумнівами, кинуться навтьоки. Отже, йому треба бути насторожі. Затамувавши подих, він поволі сповз із копиці. Йому хотілося перебратись до верблюдів: знав, що користі від них ніякої, але тварини, як і він сам, бранці, гідні співчуття.

Скориставшись із неймовірної метушні, що знялася в таборі, Сян-цзи досить хутко розшукав верблюдів. Вони лежали на землі, схожі в темряві на горбочки. Тварини не ворушилися, вони дихали, як завжди, уривчасто й шумно, ніби довкола по-давньому панував спокій. Це додало

Сян-цзи сміливості. Він заліг за верблюдами, як ховаються за мішками з піском солдати під час бою. В голові промайнула думка: канонаду чути з півдня, отже, як там і не точаться бої, шлях туди все одно перетято. Солдати, цілком зрозуміло, повернуть назад у гори, відмовившись тягти з собою верблюдів. Виходить, його доля залежить від цих тварин. Згадають за них солдати — йому кінець, забудуть — пощастить врятуватись. Приклавши вухо до землі, Сян-цзи почав прислухатися. Серце йому калатало.

Він чекав досить довго, за верблюдами ніхто не йшов. Набравшись духу, Сян-цзи сів, озирнувся довкола, але нічого підозрілого не помітив. Скрізь темно, хоч в око стрель. Тікати! Що буде, те й буде! Тікати!

3

Сян-цзи пробіг кроків двадцять-тридцять і зупинився: верблюди! — як же це він верблюдів покинув? Єдине, що у нього залишилося з усіх багатств, — це його власне життя. Та навіщо воно йому, коли він голий, як бубон? Він залюбки підбрав би з землі навіть шворку, — вона йому ні до чого, та все-таки радісніше й спокійніше, як із порожніми руками. А тут верблюди без господаря, питається: чому ж їх не прихопити з собою? Він, правда, ще не вирішив, що з ними робити, але для почину і це непогано.

Сян-цзи смикнув за повід найближчу тварину. Він не знав, як із верблюдами обходитись, та що був родом із села, скотини не боявся. Верблюди неквапно попідводились. Він не захотів перевіряти, чи позв'язувані вони у вервечку. Тягнеться щось ззаду, і добре. Його зовсім не обходило, чи за ним іде один верблюд, чи всі.

Та вже за якийсь час Сян-цзи почав шкодувати, що придумав таку мороку на свою голову. Верблюди, призвичаєні повільно пересуватися з тяжким вантажем, ішли не поспішаючи. До того ж у темряві вони ступали дуже обережно, боячись посковзнутись. Через якусь калюжку чи вибоїну верблюд може зламати або вивихнути ногу, й тоді йому кінець. А Сян-цзи зараз найбільше клопотався тим, як врятувати своє життя!

Але він не міг розлучитися з тваринами. Як же їх кидати, коли вони дісталися йому задарма! І він у всьому поклався на волю неба.

Сян-цзи звик возити коляску о будь-якій порі й легко знаходив дорогу навіть уночі. Але тепер всю його увагу поглинали верблюди, й він боявся заблукати. В душу Сян-цзи закралася тривога. В інший час він міг би визначити напрям по зорях, але тепер не вірив власним очам. Йому здавалося, ніби зорі схвильовані ще дужче, ніж він, — вони рухалися безладно, блимали, наражалися одна на одну.

Сян-цзи відвів очі від неба, понурив голову й повільно рушив уперед. За кілька хвилин він зміркував, що верблюдів краще вести не гірськими схилами, а дорогою. З Мошікоу, — якщо це справді Мошікоу, — до Хуанцуня веде битий шлях. Саме ним і водять каравани, а головне — це пряма дорога, що він як рикша особливо цінував. Правда, в разі чого там нема де сховатись. А зустріч із солдатами цілком можлива! Глянувши на його брудне, заросле обличчя та подертий одяг, ніхто не повірить, що він — погонич верблюдів. Нізащо в світі! Коли він на когось і схожий, то це на дезертира. Ще добре, як солдати схоплять, а попадешся до рук селянам — живцем у землю закопають.

Від таких думок Сян-цзи морозом обсіпало. Кожен крок верблюдів, що м'яко ступали за його спиною, громом відлунював у його вухах. Коли він хоче врятувати собі життя, то краще, мабуть, звільнитися від цієї рахуби. Але руки ніяк не хотіли випускати повід. «Гаразд, — вирішив він, — піду куди ноги понесуть. Залишусь живий — верблюди мої, помру — така вже моя доля».

Проте він одразу ж скинув гімнастерку, без вагань відірвав комірець та мідні гудзики, які ще могли б йому придатися, і кинув усе це в темряву. Темрява відповіла йому мовчанкою. Потім він закинув гімнастерку за спину й, зав'язавши на грудях рукава, злагодив щось наче торбу. Закачав штани. Так, либонь, він викликатиме менше підозр. Щоправда, і в такому вигляді він не дуже схожий на погонича верблюдів, зате, принаймні так йому здавалось, вже ніхто не скаже, що він дезертир! Увесь брудний і спітнілий, він більше скидався на розвізника вугілля. Сян-цзи повільно, але скрупульозно обмірковував своє становище.

Поки ще темно, ніхто його не бачить, навіщо ж поспішати? А проте йому не терпілося якомога скоріше покинути ці місця. Не знаючи, котра зараз година, він не був певен, що незабаром не почне світати.

Як іти по дорозі — серед білого дня ніде буде сховатись. Отже треба триматися так, щоб і справді повірили, ніби він розвізник вугілля.

На серці стало веселіше, наче небезпека вже минула і перед ним був Бейпін. Будь-що треба якнайскоріше дістатися до міста, адже у нього тепер ні грошей, ні харчів. Добре було б сісти на верблюда — не так утомливо, а отже й голод менше дошкулятиме, але він не зважувався: поки примусиш верблюда опуститись на коліна та виберешся йому на спину, це скільки часу мине? До того ж сидітимеш там зверху і не бачитимеш, що під ногами діється. Верблюд спіткнеться та впаде, і ти даси сторчака. Ні, краще вже пішки.

Сян-цзи відчув, що вибрався на якусь дорогу, але навіть не уявляв, куди вона приведе. Глибока темінь ночі, багатоденна втома, постійний страх за своє життя — все це давалося взнаки. Хоч він ішов повільним, розміреним кроком, сили поступово залишали його, й невдовзі він відчув себе зовсім розбитим. Надворі все ще було темно, але повітря стало вологе й прохолодне, землю встедив туман. Сян-цзи охопила невиразна тривога.

Він напружено дивився під ноги, шокрок йому ввижалися то горбочки, то вибоїни, хоч дорога була зовсім рівна. Ця настороженість і непевність позбавляли його спокою, доводячи до відчаю. Він вирішив рухатися навмання, дивлячись прямо перед собою і намагаючи дорогу ногами. Здавалося, темрява зі всього світу зібралася тут і чатує на нього, проте він твердим кроком рушив уперед. За ним ледве чутно пленталися верблюди.

За якийсь час Сян-цзи звук до темряви, серце поступово вгамувалося, і він відчув, як у нього злипаються повіки. Юнак уже не знав, іде він чи стоїть на місці; серце сповільна, завмираючи, пульсувало в грудях, і все довкола гойдалося, пливло кудись, зливаючися з темрявою, розчиняючись у ній. Нараз серце генькнуло: чи пригадалося щось, чи причулося — він уже й сам не знав. Сян-цзи широко розплющив очі. І треба ж отаке — заснути на ходу! Довкола було по-давньому тихо й порожньо. Сян-цзи знову заспокоївся, але вже намагався не піддаватися

дрімоті, зберігати ясність думки. Основне для нього зараз — якнайшвидше дістатися до міста. Ось про це й треба міркувати, бо коли голова порожня, коли тебе ніщо не тривожить, очі мимоволі заплющуються... Треба, щоб він прочувався остаточно! Він добре знав, що коли впаде, то проспить мертвим сном добу, а то й більше. Отож на чому він зупинився? У нього паморочилося в голові, тіло перемерзло від сирості, свербіла шкіра, боліли ноги, пересохло в роті. Ні, мабуть, нічого в нього не вийде. Чи ж людині до роздумів, коли вона ледве тримається на ногах? Якщо вона й спроможна тоді на щось, то хіба на жалість — гостру жалість до самої себе. Сян-цзи спробував удатися до споминів, та думки плутались і меркли, мов світло свічкового недогарка.

Юнакові здалося, ніби він пливе в пустельному, повітому непроглядним мороком морі, пливе, сам не знаючи куди. І хоч він був певний, що ще живий, що рухається вперед, але в душу закрадався сумнів, чи це справді так. Ніколи в житті не доводилося йому відчувати такої нерозважної самоти, такої глибокої розпуки.

Сян-цзи, по суті, не мав приятелів, але вдень, при світлі яскравого сонця, серед людського стовписька або в поточі колясок та машин він ніколи не почував себе самотнім. Тепер же, коли він гостро усвідомлював, яке непевне його становище, на душі було маркітно. От якби верблюди були такі ж норовисті, як віслюки, чи їх треба було, як коней, увесь час смикати та підганяти! Але вони, мов на зло, такі сумирні, такі слухняні. Була мить, коли Сян-цзи засумнівався: чи вони ще й досі плентаються за ним. Він навіть здригнувся всім тілом — зі страху, що ці велетні могли звернути вбік і розчинитися в темряві так само непомітно, як тане лід.

Хлопець не пам'ятав, де й коли він присів. Навіть під страхом смерті не згадав би, як і чому це сталося. Скільки він просидів — годину чи кілька хвилин — так само не пригадав би. Не знав він також, чи спочатку сів, а потім заснув, чи навпаки. Десь — найпевніш, заснув, перед тим як сісти: від утоми можна й стоячи заснути.

Прокинувся він несподівано. І не так, як прокидався звичайно, а якось одразу, миттю, наче з одного світу перескочив у інший. Довкола стояла та ж сама непроглядна темнота, але до його слуху донеслося півняче кукурікання, таке виразне, ніби розляглося біля його вуха. Сян-цзи

струснув із себе рештки сну. Перша його думка була про верблюдів, та переконавшись, що кінець мотузка все ще у нього в руці, а тварини стоять поруч, Сян-цзи заспокоївся. Підводитися не хотілось, боліло все тіло, але він боявся заснути знову. Треба все гарненько обміркувати, зважити й прийняти якесь рішення. Нараз йому знову пригадалася коляска, й він голосно закричав: «Хто їм дав право?»

Одначе його крик був гласом вопіючого в пустелі. Сян-цзи й досі не знав, скільки верблюдів він веде за собою, й помацки перелічив їх — виявилось, три. Він навіть не знав, багато це чи мало, не знав і того, що робитиме з ними далі, але невиразно відчував: від них залежить його майбутнє.

«Чому б не продати їх і не придбати нову коляску?» — промайнула думка, і Сян-цзи готовий був застрибати від радості. Одначе він не ворухнувся. Його охопила злість, досада на самого себе: як це він раніше не додумався до такої простої речі? Потім досаду змінила радість: адже зовсім недавно він чув півняче кукурікання! Нехай надворі ще зовсім темно, все одно до світанку не так уже й далеко. А де півень, там і село. Хто знає, можливо, це Бейсіньань? Там держать верблюдів. Отже треба поспішати, щоб устигнути до світанку. Він збуде свій товар і одразу ж по приході в місто купить коляску. Коли військові починають скубтися, коляски, він був певен, дешевшають. Тепер він тільки й думав, що про купівлю коляски, ніби продати верблюдів було зовсім простим ділом. Настрій йому поліпшився, втому як рукою зняло. Коли б йому запропонували за верблюдів сотню му¹ землі або кілька перлин, він, певно, не зрадив би так, як тепер.

Сян-цзи рвучко підвівся і потяг верблюдів. Він не знав, яка нині ціна на цих тварин, чув тільки, що давніше, коли ще не було залізниць, вони коштували чималих грошей, оскільки відзначалися рідкісною витривалістю і їли куди менше, ніж мули. Сян-цзи не мріяв про багатий виторг, головне — щоб вистачило на коляску.

Тим часом почало видніти. Перед ним займалася зоря, отже він і справді йшов на схід. Він знав, що коли навіть і переплутав дорогу, то напрямок все-таки правильний: гори залишилися позаду, попереду розкинулася долина і

¹ М у — міра площі, трохи більше 0,06 га.

десь там удалині місто. Морок поволі розходився, обриси полів та поодиноких дерев проступали все чіткіше. Зорі поволі блідли, небо було заслане чи то туманом, чи тс хмарами й тепер здавалося багато вищим.

Сян-цзи нарешті зважився підвести голову й уловив запах придорожньої трави, почув, як щебечуть пташки, побачив лінію пагорків, що вимальовувалася в передранковій імлі; до нього ніби знову повернулися зір, слух і нюх. Тепер він мав змогу оглянути себе й хоч побачив на собі лише брудне дрантя, остаточно переконався, що руки й ноги у нього на місці й що він справді живий. Він мов прокинувся після кошмарного сну й відчув, яке чудове життя.

Оглянувши себе прискіпливим оком, Сян-цзи перевів погляд на верблюдів. На них, як і на нього самого, страшно було глянути, а проте він дорожив ними, як власним життям. Верблюди саме лияли. Шерсть сповзала з них пелехами, оголюючи сіру з рожевуватим відтінком шкіру. Здавалось, перед ним стовбичать здоровенні жебраки. Особливо жалюгідне враження справляла довга, вигнута, гола шия, що чимось нагадувала захарчованого дракона, увінчана недоумкуватою, сповненою презирства мордою. Проте, незважаючи на їхній вигляд, Сян-цзи не відчував до них огиди: як-не-як живі істоти. Він вважав себе найщасливішою людиною в світі, небо послало йому три живих коштовності, на які можна буде виміняти коляску. Таке щастя випадає не щодня. Сян-цзи не витримав і розсміявся.

Заграва на сході дедалі розгорялась, земля та ліс удалині потемніли; сірява ранку змішалася з червінню зорі. Подекуди небо набуло фіолетового відтінку, в інших місцях вкрилося вогнистими смугами, але більша частина його все ще лишалася попелясто-сірою. Невдовзі пробилося золотаве проміння, і всі барви стали яскравіші. Несподівано все довкола окреслилося надзвичайно чітко. На сході небо взялося густим багрянцем і з сірого стало яскраво-голубим. У просвітці між хмарами на землю ринули сліпучо-білі потоки. На південному сході заряхтів велетенський, гаптований сонячним промінням серпанок хмар. Темна зелень полів, свіже листя на деревах і трава заблискотіли, мов малахіт. На стовбурах сосон заграли жовто-червоні зайчики. Золотом відсвічували крила птахів. Все довкола дихало спокоем, сяяло радістю. Сян-цзи

захотілося голосно привітати схід сонця. Йому здавалось, що воно померкло для нього відтоді, як його схопили солдати. Що вже він намучився за ці дні. Опинившись у неволі, він не смів навіть голови підвести, мусив забути і про сонце, і про місяць, і про саме небо. І ось тепер він вільно крокує назустріч життєдайному світилу! Сонце вигравало у буйній росі на зелених травах, зазірало йому в обличчя, зігрівало душу. Він одразу ж забув за всі свої гризоти, злигодні, за всі свої поневіряння. Нехай він у лахах і в болоті, але йому щедро світить ясне сонце, і він знову живе в цьому сонячному, теплому світі. Радість переповнила йому душу, хотілося кричати на весь голос і співати!

Востаннє окинувши поглядом своє руб'я й облізлик верблюдів, що пленталися за ним, Сян-цзи зареготав. Саме тому, що в нього й у верблюдів такий злидений вигляд, йому пощастило уникнути смертельної небезпеки, й він знову крокує назустріч ранковій зорі. Чудася, та й годі! Ну, та зрештою на все воля неба.

Він заспокоївся і побрів далі. Тільки б небо не відступилося від нього, а так йому ніщо не страшно. На полях уже маячили людські постаті, проте Сян-цзи не розпитував, що це за місцевість. Зараз найголовніше — рухатися вперед. Як не вдасться продати верблюдів зразу — біда невелика. Насамперед треба добитися до міста, а там видно буде. Йому нетерпеливилось знову побачити місто, хоч там його не чекали ні родичі, ні друзі, та й добра ніякого не залишилось. Місто було для нього, ніби рідна оселя, тільки там він міг почувати себе як удома.

Далеко попереду показалося величеське село. Над шляхом височіли зелені верби, стояли собі, мов сторожа, поспускавши вниз довгі віти й позираючи на приземкуваті будівлі. Над дахами домів клубочився дим. Здалеку долинав любий серцю собачий гавкіт. Сян-цзи рішуче прямував до села. Остерігаючись його мешканців, він всіляко намагався показати, що він чесна, порядна людина, якій нічого боятись. Адже сонячне проміння цього ясного світу зігріває всіх однаково. При нагоді він попросить води, не дадуть — теж не страшно. Раз уже в горах не помер, нічого з ним не станеться, потерпить іще трохи.

Він не звертав уваги на люте гарчання собак, але помітивши, з яким острахом позирають на нього жінки та діти, дещо збентежився. Очевидно, він мало схожий на по-

гонича верблюдів, промайнула думка, інакше чому на нього всі так луплять очі? Йому стало прикро: солдати не мали його за людину, селяни теж торопіють на нього, мов на якесь заморське чудо! Він не знав, що діяти. Хоч як він пишався своїм зростом і силою, останніми днями довелось і лиха натерпітись, і зневаги зазнати. А за які гріхи?.. Над дахом будинку він знову побачив диск сонця, але тепер воно вже не здавалося таким привітним, як рановранці.

Єдина вулиця в селі була завалена сміттям, подекуди траплялися на ній і смердючі калюжі. Сян-цзи потерпав за верблюдів — як би ті не почали ковзатись та падати, та й самому хотілося перепочити. Садиба ліворуч, мабуть, належала багатієві. Брама, правда, непоказна, але будинок під черепицею. Серце Сян-цзи затрепетало від радості. Черепичний дах — ознака достатку, а те, що ворота штахетові й без верхньої перечки — доказ того, що у господаря є верблюди. Чудово! Тут він зупиниться на спочинок. А може, пощастить і тварин збутися.

— Се, се, се! — Сян-цзи подав знак верблюдам опуститися на коліна. Це була єдина команда для верблюдів, яку він знав, і хлопець поспішив скористатися нагодою, аби показати селянам, що він розуміється на своїй справі. Тварини слухняно попустилися на землю, а сам він поважно вмовився під низенькою вербичкою. Люди гупіли на нього, але він не відводив очей. Він розумів, що лише так можна розсіяти підозру сільчан.

Сидіти довелося недовго. За кілька хвилин з двору вийшов дідок у розхристаній синій куртці, з лиснучим обличчям. З першого погляду було видно, що він місцевий багатій. Сян-цзи вирішив діяти:

— Вода є, господарю? Щось у горлі пересохло...

— Га? — Мнучи в пальцях грудочку глею, старий допитливо подивився на Сян-цзи, потім дуже пильно на верблюдів і сказав: — Знайдеться! А ти звідки?

— Та з заходу! — Сян-цзи не зважився назвати місце, звідки йшов, бо й сам точно не знав.

— Там, на заході, певно, солдати? — Старий придивлявся до його військових штанів.

— До гибелі, насилу пробився.

— І не страшно було гнати верблюдів?

— Після того, як солдати звернули в гори, на дорогах стало спокійніше.

— Так, так! — Старий похитав головою. — Постри-
вай, я винесу води.

Сян-ци рушив слідом за ним. На подвір'ї він побачив
чотирьох верблюдів.

— Хазяїне, купить і моїх трьох, матимете караван.

— Хм, караван. Років з тридцять тому у мене було аж
три каравани! А тепер не ті часи настали. Чи ж утрима-
еш нині таку силу? — Погляд старого зупинився на скот-
їні. — Кілька днів тому хотіли були з сусідом перегнати
їх на пасовисько. Та куди не поткнись — солдати розбій
чиняють. Так і не вигнали. А залишиш дома на все літо —
переведеться скотина. Бачиш, скільки мушви? А з настан-
ням спеки оводня налетить. Лихо, та й годі! — Старий
скрушно похитав головою.

— Купуйте, господарю, й моїх і женить усіх гуртом
на пасовисько. А то влітку їх і справді мушва та оводня
заїсть, — мало не благав старого Сян-ци.

— Так-то воно так, а грошей де візьмеш? Тепер не так
просто верблюдів держати.

— Залишайте. Скільки дасте, стільки й добре. Я шу-
кати му роботи в місті, й мені вони ні до чого.

Старий знову уважно подивився на Сян-ци й, очевид-
но, переконався, що перед ним не бандит. Потім перевів
погляд на верблюдів за ворітьми. Здається, тварини при-
пали йому до душі, хоч він чудово знав, що вони йому не
потрібні. Але так само, як книголюб не може проминути
цікавої книжки, а коновод не розлучиться з добрим ко-
нем, цей старий, що колись держав каравани, не міг бай-
дуже дивитись на верблюдів. До того ж парубок готовий
віддати їх за безцінь, товар, можна сказати, сам пливе до
рук, як же тут не спокуситися? В такому разі не думаєш,
потрібен він чи не потрібен.

— Голубе мій сизокрилий! Та були б у мене гроші, —
я й думати б не став. Купив би всіх гамузом, — признав-
ся старий.

— Все одно берить! Сторгуємося.

Сян-ци був такий щирий, аж старому стало ніяково.

— Скажу тобі правду, парубче: років тридцять тому
ти мав би за них лянів сто — сто п'ятдесят сріблом, а ни-
ні, у такий неспокійний час, я... Піди краще пошукай ба-
гатшого покупця!

— Давайте, скільки можете! — наполягав Сян-ци.
Він розумів, що старий має рацію, але не хотів водитися

з верблюдами по всіх усядах — чого доброго знову вскочить у яку-небудь халепу.

— Та ти подумай! Двадцять-тридцять юанів мені навіть запропонувати незручно, хоч і стільки нелегко пашкрятати. Часи такі настали, що маєш робити!..

У Сян-цзи похололо на серці. Двадцять-тридцять юанів? Та на коляску хіба ж стільки треба? Одначе йому хотілося чимшвидше збутися верблюдів: другого покупця може й не трапитись.

— Давай, хазяїне, скільки є!

— Чим ти взагалі займаєшся, парубче? Бачу, ти не дуже шупиш у цьому ділі. Верблюди у тебе звідки?

Сян-цзи розповів усе як було.

— О-о! То вони врятували тобі життя!

Старий поспівчував парубкові й водночас заспокоївся: верблюди не крадені. Хоч вони мало чим відрізнялись від крадених, але зрештою встигли перейти через солдатські руки. У воєнний час на такі речі дивляться зовсім інакше.

— Гаразд, хлопче, дам тобі тридцять п'ять юанів. Брехати не буду — це дешево, та більше не можу. Мені вже за шістдесят, дурити не стану. Немає в мене більше.

Сян-цзи вагався. Він ніколи не проминав нагоди добути зайвий гріш, але після всього, що довелося витерпіти за ці дні, йому було незручно торгуватися зі старим, який поставився до нього так щиро й співчутливо. А потім — таки краще мати в руках тридцять п'ять готовеньких, ніж тисячі у мріях. Шкода, звичайно, що він ризикував життям лише за якихось тридцять п'ять юанів. За таких трьох велетнів, безперечно, можна було б узяти куди більше. Та що вдієш?

— Вважайте, хазяїне, що верблюди ваші. І ще прохання: знайдіть для мене яку-небудь курточку й чогось попоїсти.

— Це можна!

Сян-цзи одним духом випив кварту холодної води, взяв тридцять п'ять блискучих срібних юанів, два кукурудзяних коржі, нап'яв на себе приношену білу куртку, що ледве прикривала йому груди, й подався в місто.

4

Три дні провалявся Сян-цзи в одній із харчевень Хай-дяня. Його то обсіпало жаром, то починало морозити, інколи він непритомнів, ясна вкрилися синіми пухирями. Цілих три дні він не доторкався до їжі, п'ючи саму воду. Потім жар спав, але хлопець був такий кволий, що й руки не міг звести. Певно, марячи вві сні, він частенько згадував про своїх верблюдів. Люди підслухали, і відтоді його називали не інакше, як Сян-цзи Верблюд.

Коли він уперше з'явився в місті, всі його звали Сян-цзи, тобто лише на ім'я, ніби він ніколи не мав прізвища, Тепер же, коли Сян-цзи продражнили Верблюдом, його справжнім прізвищем не цікавились і поготів. Та юнака це не дуже бентежило. Коли його щось і діймало, так це те, що він одержав за верблюдів якихось тридцять п'ять нещасних юанів та ще й прізвисько на додачу.

Ледве звівшись на ноги, Сян-цзи відчув, як його тягне надвір. Юнак і в голові не покладав, що так знесилів за час хвороби: біля дверей він раптом заточився і мусив опуститися додолу. Минав час, а він усе сидів, ніби в забутті, з чолом, зрошеним холодним потом. Врешті-решт запаморочення минуло, Сян-цзи розплющив очі й відчув голод: у животі йому бурчало. Він повільно підвівся, на превелику силу допхався до пельменної ятки, замовив порцію і знову вмовився прямо на землі. Досить було сьорбнути бульйону, як його занудило. Він довго тримав бульон у роті, нарешті через силу ковтнув. Їсти не хотілося. Та невдовзі гаряча рідина розбудила апетит, Сян-цзи зрозумів, що до нього повернулося життя.

Заморивши черв'яка, Сян-цзи вперше після хвороби звернув увагу на свій вигляд. Він страшенно схуд, а штани на ньому стали чорніші чорної землі. Йому ліньки було підводитись, але він мусив негайно вмитись і дати лад вбранню. В такому жахливому стані сором потикатися в місто. Але для того, щоб поголитись, придбати капці, шкарпетки та щось з одягу, потрібні гроші. Звичайно, тридцять п'ять юанів, одержаних за верблюдів, не можна чіпати. І так не вистачає грошей на коляску. Проте себе теж шкода. Хоч солдати й недовго тягали його з собою, але все це було схоже на страхітний сон. За цей час Сян-цзи не тільки змарнів, а й постарів на кілька років. Його ніби підмінили, руки, ноги й ті здавалися чужими. Йому

стало тоскно. Він намагався викинути з голови спомини про пережиті злигодні й знущання, але це нічого не міняло. Адже хмурного дня можна не виходити з дому й добре знати, що небо заслане хмарами.

Сян-цзи зрозумів, що здоров'я найдорожче, і його треба берегти. Незважаючи на кваліть, він вирішив негайно вмитись і переодягтися, ніби від цього залежало його одужання.

На новий одяг — штани та куртка з цупкої нефарбованої тканини, сині крамні капці, бриль та дешевенькі шкарпетки — пішло два юані і два мао. За своє лахміття хлопець виміняв дві коробки сірників.

По тому він рушив битим шляхом у бік міської брами Січжиминь. Незабаром він знову відчув слабкість у всьому тілі, але вирішив перебороти себе. Ще не вистачало, щоб він наймав собі рикшу! Хіба для сільського молодця вісім чи десять лі це відстань? До того ж він сам рикша. Та навіть не в цьому річ. Смішно подумати, щоб його, такого силача й здорованя, скрутила якась там нікчемна хвороба. Ні, він хоч рачки, а добереться до міста сам. Нізачо не піддається. Відступ означатиме для нього кінець. Хвороба не хвороба, а впадати в зневіру не можна!

Хитаючись і ледве переставляючи ноги, він ішов далі своєю дорогою. Та ледве проминув околицю Хайдяня, в очах попливли вогняні кола. Прихилившись до верби, він довго не міг прийти до пам'яті, але не хотів сідати. Поступово небо і земля перестали крутитися, серце вгамувалось. Сян-цзи витер спітнілу голову і знову пустився в дорогу. Тепер, коли він поголений, прибраний у обнову й відчуває себе знову людиною, ноги мусять справно служити йому. Вперед!

Більше він ніде не зупинявся й невдовзі досяг околиці Бейпіна.

Коли Сян-цзи побачив круг себе людей із заклопотаними обличчями, почув їхній голосний гомін, вдихнув міський сморід і відчув під ногами пилюку загіджених вулиць, йому захотілося припасти до цієї сірої, зловонної землі, що колись дала йому притулок і тримала на світі, й поцілувати її.

Сян-цзи не мав тут ні рідні, ані близьких, єдиним щирим приятелем було для нього саме стародавнє місто. Воно дало йому все. Тут і голод терпіти було не так

важко, як у селі, було на що подивитися й що почути, тут скрізь вогні, гамір, метушня. А грошей тут заробляй — скільки зможеш. У місті сила-силенна всього: харчів — не переїсти, одягу — не переносити. Навіть коли підеш на зебри, і то за день назбираєш на якусь ласощ, а в селі, крім черствого кукурудзяного коржа, нічого не дадуть.

Дійшовши до містка Гаолянця, Сян-цзи присів на березі річки. З очей його викотилося кілька сльозинок.

Вечоріло. Проміння призахідного сонця золотило старі верби, журливо пониклі над водою. Річка була мілка, поросла водоростями, схожими на довгі заяложені стрічки, вузькі, темно-зелені, з притхлим запахом. На північному березі вже колосилася пшениця, низькоросла, висхла, з сірим від пилюки листям. З південного боку річки у затоці ліниво плавало дрібне листя лотоса. По мосту в обох напрямках без упину снували пішоходи, тяглися коляски з пасажирами. Надвечір люди особливо поспішали. Все це було надзвичайно близьке й дороге серцю Сян-цзи. Тільки цю річку, ці дерева, пшеницю, лотоси та міст він міг любити по-справжньому, адже все це — бейпінське.

Сян-цзи сидів на березі. Йому нікуди було поспішати. Довколишній краєвид був такий знайомий, такий рідний, що юнак ладен був тут і померти.

Нарешті Сян-цзи встав і, підійшовши до мосту, купив у рознощика миску доуфу¹ з оцтом, соєвим соусом, перцем та дрібно нашинкованою черемшею. Гарячий, білий як сніг сир пахтів так смачно, аж Сян-цзи дух перехопило. Він тримав миску, дивився на темну черемшову зелень, і руки йому тремтіли. Нарешті, скуштувавши страву на смак і ще підсипавши перцю, хлопець узявся до вечері. Ласуючи так гостро приправленим доуфу, Сян-цзи аж упрів. Коли він простяг миску по нову порцію, його очі були приплющені від задоволення.

Наївшись, він устав і знову відчув себе людиною. Сонце вже сідало, і його червонясте проміння відбивалось у річці. Сян-цзи хотілося кричати від радості. Він погладив свій шрам на обличчі, помацав гроші в кишені й кинув погляд на наріжну вежу міського муру, залиту промінням призахідного сонця. Чи ж міг він тепер

---

¹ Доуфу — соєвий сир, китайська національна страва.

думати про хворобу? Забувши про все на світі, як людина, одержима однією ідеєю, Сян-цзи рушив у місто.

Біля міської брами скупчилося багато людей і різних повозів. Все це сунуло суцільним потоком, в якому ніхто не зважувався випереджати інших, хоч кожен прагнув якнайшвидше проскочити це тісне місце. Виляски батогів, крики, лайка, гудки ріжків, дзвінки, гучний сміх — все це зливалося в єдиний багатоголосий гомін.

Сян-цзи штовхали з усіх боків, його руки теліпалися, мов плавці оглушеної риби на бистрині. Нарешті він протисся в місто.

Перед його очима постала Сіньцзекоу — широка й рівна магістраль. Очі Сян-цзи спалахнули, мов вікна будинків під промінням вечорового сонця. Він ішов швидким кроком, радісно киваючи головою.

Насамперед він хотів пройти на вулицю Сіаньминь, де залишилася його постіль. Як і багато інших неодружених рикш, він жив при одній з прокатних контор, хоч і не завжди користувався її колясками.

Хазяїнові контори Лю Си-е ось-ось мало сповнитися сімдесят. Та незважаючи на похилий вік, він не відзначався чесністю. Змолоду, ще за маньчжурського панування, Лю Си-е служив солдатом, держав картярський дім, гендлював живим товаром, лихварював. Жодної із якостей, необхідних для подібних занять, таких, як сила, кмітливість, підступність, зв'язки, удачливість — йому не бракувало. За часів маньчжурського панування він брав участь у гуртових бійках з різаниною, у викраденнях жінок із багатих родин. В поліції на допитах його не раз катували, але він мовчав; як могила, й ніколи не просив пощади. Суд теж не міг дати йому ради, звідси й пішла його «слава». Останній раз він вийшов із в'язниці вже після проголошення республіки¹. Поліція набувала все більшої сили, і Лю Си-е зрозумів, що його «геройським подвигам» настав кінець. Самому Хуанові Тянь-ба², якби він раптом воскрес, у таких умовах довелось б сутужно. І Лю Си-е вирішив відкрити прокатну контору.

Цей пройдисвіт мав багатющий досвід, як держати в

---

¹ Мається на увазі буржуазна республіка 1911 р., проголошена після повалення маньчжурської династії Цін.

² Хуан Тянь-ба — персонаж однієї з популярних п'єс середньовіччя, відзначався сміливістю, спритністю, винахідливістю.

кулаці злидарів, коли попустити віжки, а коли натягти. Рикші не сміли перечити йому жодним словом. Він, бувало, так люто подивиться, так вищириться, що від його осміху людину обсіпало то жаром, то снігом. Рикші вважали за краще слухатися його.

Нині Лю Си-є мав понад шістдесят колясок, і всі вони були в щонайкращому стані: найстаріші й ті виглядали як новенькі. Зрозуміло, що за прокат він брав більше, ніж інші, зате на новорічні свята цілих три дні, а не один, як інші хазяї, видавав коляски безкоштовно.

На подвір'ї контори знаходилося місце й для безсімейних рикш, які могли там жити без будь-якої плати, якщо постійно користувалися хазяйськими колясками і справно вносили орендну плату. Тих, хто затримував плату за коляску або заїдався з хазяїном, викидали на вулицю, мов непотріб. Коли рикша вскочить у лихо чи захворіє, хазяїн намагався йому допомогти. Це теж створювало йому «славу».

Незважаючи на свої літа, Лю Си-є був ще досить міцний, тримався рівно й міг за іграшку пройти десять-двадцять лі. На зріст він був майже такий, як Сян-цзи, голив голову і не заводив вусів. У нього були великі круглі очі, здоровенний ніс, квадратний рот з двома великими іклами. Ощириться — чисто тобі тигр! Він знав про цю схожість і пишався нею. На жаль, у старого не було сина, він мав лише дочку років тридцяти семи. Хто знав Лю Си-є, той знав і Ху-ню, його дочку. В її обличчі теж було щось тигряче, тому чоловіки цуралися її. Батькові Ху-ню була доброю помічницею, але претендентів на її руку не знаходилося. Норовом вона більше скидалася на чоловіка: була така ж брутальна, а в лайці перевершувала багатьох рикш. Старий хазяїнував у конторі, а дочка — в господі. У них у всьому панував якнайсуворіший лад.

Контора «Женьхечан» мала солідну репутацію. Власники інших контор прокату та рикші нерідко повторювали вислови старого чи його дочки, подібно до того, як вчені люди наводять цитати класиків чи уривки з канонів.

Сян-цзи орендував коляску в Лю Си-є, доки не придбав власної. Свої заощадження він віддавав хазяїнові на збереження. Коли ж зібралася достатня сума, він взяв у нього гроші й купив омріяну коляску.

— Поглянь-но, Лю Си-є, яка красуня! — похвалився Сян-цзи, пригнавши коляску на подвір'я контори.

Старий окинув її поглядом і кивнув головою:

— Непогана!

— Поживу поки що тут. А знайду постійну роботу, переберусь до хазяїна! — не без гордості мовив Сян-цзи.

— Гаразд, — знову кивнув Лю Си-є.

Жити у прокатній конторі і не користуватися колясками — такого ще не чували, тому рикші почали схилятися до думки, що Сян-цзи, мабуть, рідня хазяїнові. А дехто навіть припускав, що юнак припав старому до душі, й той має намір віддати за нього свою дочку.

Дехто почав заздрити Сян-цзи. Коли так, думали вони, то після смерті Лю Си-є «Женьхечан» перейде до Сян-цзи. Звісно, це були тільки здогади, і в присутності Сян-цзи рикші не дозволяли собі ніяких кепкувань. Насправді ж старий Лю прихильно ставився до Сян-цзи зовсім з іншої причини. Юнак завжди лишався самим собою. Ставши, приміром, солдатом, він не зміг би знущатися над людьми лише через те, що на ньому форма. У прокатній конторі він ніколи не справляв посиденьок. Повернувшись з роботи, витре піт і одразу до діла: напompує камери, сушить змочені дощем тенти, чистить чи змащує коляски. Його не треба було просити про це, він захочувався сам, ніби мав від цього втіху. В «Женьхечані» завжди мешкало чоловік двадцять рикш. Поставивши коляски на місце, вони збиралися до гурту й теревенили або ж, вкрившись із головою ковдрами, міцно спали. Один тільки Сян-цзи працював без спочину. Спершу всі вважали, що він хоче загодити хазяїна, та невдовзі переконались, що помисли його безкорисливі, просто в чоловіка вдача така. Розмови припинились.

Лю Си-є ніколи не хвалив його за це і нічим не вирізняв з-поміж інших, проте мав свій розрахунок. Він розумів, що від Сян-цзи йому велика поміч, і бажав, щоб той жив у нього, навіть не беручи коляску напрокат. Якщо Сян-цзи житиме тут, то у дворі й на вулиці коло воріт принаймні завжди буде чисто, не кажучи вже про інші добровільні послуги.

Ху-ню також подобався цей недоумкуватий здоровань. Що б вона не казала, він уважно, не перебиваючи, вислухував її. Коли з іншими вона набралася лиха й безнастанно гримала на них, то для Сян-цзи у неї завжди

знаходилося тепле слово. Як йому траплялася постійна робота, батько з дочкою ніби втрачали давнього приятеля. Зате коли він повертався назад, старий одразу добрів і навіть лаявся вже не так злостиво.

Цього разу Сян-цзи повернувся до «Женьхечана» з двома коробками сірників. Почало вже сутеніти. Батько з дочкою саме вечеряли. Помітивши гостя, Ху-ню покляла палички для їди.

— Сян-цзи! Де це ти пропадав? Часом не в Африці на золотих копальнях?

Сян-цзи мовчки зітхнув.

Великі круглі очі Лю Си-є допитливо оглянули парубка, починаючи від нового бриля й кінчаючи синіми капцями, проте старий не зронив ні слова.

— Сідай, поїси з нами, як ще не вечеряв, — запросила його Ху-ню, наче давнього приятеля.

Сян-цзи не ворухнувся, але на серці враз потеплішало. Він завжди вважав «Женьхечан» своєю домівкою, бо решта все було непостійне: і хозяйни, й пасажири. Тільки тут для нього завжди знаходилося місце, тільки тут було з ким перекинутися словом. Ось і тепер, коли він вернувся сюди, вирвавшись із пазурів смерті, його приймають як свого, навіть вечеряті запрошують. І хоч у душі він сумнівався в їхній щирості, проте був розчулений мало не до сліз.

— Я щойно з'їв дві миски доуфу, — чемно відмовився він.

— Де ти був? — Круглі очі Лю Си-є все ще були вперті в Сян-цзи. — Де твоя коляска?

— Коляска? — Сян-цзи сплюнув.

— Сідай спочатку та поїж. Не бійся, нічого тобі не станеться. Подумаєш, велике діло — дві миски доуфу! — Ху-ню потягла його до столу, мов сестра молодшого брата.

Проте Сян-цзи не взяв миску — насамперед вийняв гроші.

— Си-є, візьми, тут тридцять юанів, — мовив він, кладучи дрібні назад у кишеньку.

— Звідки це? — Старий запитливо звів брови.

За вечерею Сян-цзи розповів про свої поневіряння.

— Ех ти, дурило! — дорікнув Лю Си-є, хитаючи головою. — Пригнав би їх у місто, продав різникам, і то б юанів на десять більше мав. А дочекався б зими, коли

верблюди обростають новою шерстю; за них, я певен, можна б не менше шістдесяти взяти!

Сян-цзи й раніше каюся, що дешево продав, а тепер і зовсім розхвилювався. Та по роздумі він вирішив, що було б не зовсім чесно з його боку продавати трьох здоровісіньких верблюдів різникові, адже вони врятували йому життя! І хоч він не висловив уголос цих думок, на душі стало спокійніше.

Ху-ню прибрала зі столу. Лю Си-е задер голову, ніби щось згадуючи, й раптом голосно зареготав, оголивши ікла, що, здавалося, більшали рік у рік.

— Ото дурило! Кажеш, три дні провалявся в Хайдяні? А чому ж із Хуанцуня ти вертався додому не навпростець по битому шляху?

— Я намагався обійти Сішань, боявся, що на битому шляху мене ще чого доброго схоплять як дезертира.

Лю Си-е знову розсміявся і примружив очі. Він боявся, як би Сян-цзи не збрехав йому. А що коли парубок пограбував кого-небудь? Адже в такому разі він, Лю Си-е, переховуватиме в своєму домі грабіжника. Замолоду за ним самим водилося немало гріхів, але тепер він, здається, вже став на правильний шлях, отож слід бути обережним. А як це робити, як берегти свою честь, він знає:

Згадка про Хайдянь у розповіді Сян-цзи була настожила Лю Си-е. Але його питання не загнало парубка на слизьке, й старий кінець кінцем заспокоївся.

— І що ти думаєш із ними робити? — спитав він, показуючи на гроші.

— Послухаю твоєї ради.

— Знову збираєшся купити коляску? — Лю Си-е вишкірив ікла, він ніби дорікав Сян-цзи: купиш коляску, а жити ж тобі у мене.

— Малувато грошей. Купувати ж треба нову, — зітхнув Сян-цзи, намагаючись не дивитися на ікла старого.

— То що, може, позичити? Візьму з тебе всього десять процентів, а іншим даю і під двадцять п'ять.

Сян-цзи похитав головою.

— Краще вже мені процент платити, ніж брати коляску на виплат! — не вгавав старий.

— А я не братиму на виплат, — заявив Сян-цзи. — Помалу назбираю потрібну суму й куплю за готівку.

Старий здивовано подивився на парубка. Йому було прикро, але сердитися на Сян-цзи він не міг. Через секунду він узяв гроші:

— Кажеш, тридцять? Гляди, щоб точно, без обману!

— Рівно тридцять. — Сян-цзи підвівся. — Піду спати. А це подарунок від мене! — Він поклав на стіл коробку сірників й, помулявшись, додав: — Тільки не розказуй нікому про пригоду з верблюдами!

5

Старий Лю виконав прохання Сян-цзи, але до Бейпіна якимось чином дійшли чутки із Хайдяня. Досі рикші непогано ставилися до Сян-цзи, мирячись із його замкнутістю, яку пояснювали відлюдкуватою вдачею. Коли ж історія з верблюдами стала загальним надбанням, вони почали дивитись на нього інакше, хоч характер Сян-цзи не змінився, і він по-давньому працював не покладаючи рук. Одні казали, що він знайшов золотого годинника, інші — що йому якимось чином дісталось триста юанів, а ті, хто вважав себе найобізнанішим, запевняли, ніби він пригнав із Сішаня тридцять верблюдів.

Хто б там що не казав, проте всі сходились на одному — оскільки Сян-цзи щось приховує, то, певно, погрів на чомусь руки. Багатого ж, як би він не здобув своє багатство, слід поважати. Гроші діставалися рикшам так тяжко, що кожен із них мріяв як-небудь розбагатіти. А що розбагатіти було майже неможливо, то рикші вважали щасливцями тих, на чю долю випадало багатство.

Тепер мовчазний характер Сян-цзи та його відлюдкуватість стали пояснювати тим, що він запишався. Що ж, саме так і мусить поводитись багатій, що ж до рикш, то їм залишається тільки шапкувати перед ним.

— Годі тобі мовчати, Сян-цзи! Розкажи, як розбагатів.

З такими запитаннями в'язли до нього майже щодня, та він уперто відмовчувався. А коли вже надто допікали, шрам на щоці наливавевя кров'ю, і він огризався:

— Забагатів! А де ж моя коляска, чорт бери?

«А й справді, де його коляска? — замислився дехто. Та людям набагато приємніше радіти з чужого щастя,

ніж співчувати чужому лиху. Тому про коляску невдовзі забули, а пам'ятали лише про його удачу. Та минали дні, а Сян-цзи не міняв професії, не чути було також, щоб він придбав будинок чи земельний наділ, і люди поступово втратили до нього всякий інтерес. Звали його тепер Сян-цзи Верблюд, але ніхто не цікавився, звідки у нього це прізвисько, ніби він з ним і народився. Сам Сян-цзи, однак, не так легко й скоро забув про свої пригоди. Він дуже переживав, що не може купити нову коляску, і чим більше хвилювався, тим частіше згадував про своє лихо. Працював він без перепочинку з раннього ранку й до пізнього вечора, але сумні спогади ніколи не полишали його. Увесь час непокоїла думка: як бути далі? Від того, що він знову зіпнеться на ноги, світ не стане справедливим. Яким правом, за яку таку провину забрали у нього коляску? Якщо навіть пощастить придбати ще одну, де певність, що і її не спіткає така сама доля?

Минуле здавалося йому жахливим сном, і, згадуючи про нього, він зневірювався у майбутньому. Бачачи іноді, як інші п'ють, курять, навідуються до будинків розпусти, він починав заздрити їм. Може, йому замість отак пнутися, надриватися також пожити собі на втіху? Його побратими, певно, мають рацію. Припустімо, він не кине стрімголов до будинку розпусти, але перехилити чарчину-другу було б не гріх. Звісно, не щодня, а під настрій. Найбільше його вабили тютюн та вино. Йому здавалося, що вони не витрусять йому кишень, зате він забудеться і зможе бігати так само прудко, як колись.

Але поки що він не доторкався ні до вина, ні до тютюну. Треба берегти кожен мідяк, інакше не бачити йому власної коляски. А без неї ніяк не можна. З нею пов'язані всі його мрії й сподівання. Без власної коляски і жити не варто. Йому ніколи й у голову не приходило стати чиновником чи якимось побитом забагатіти, завести маєтність; його здібностей вистачало лише на те, щоб возити коляску. Не купити її — означало втратити повагу до себе.

Цілими днями Сян-цзи думав про коляску й подумки підраховував свої заощадження. Викинути з голови мрію про неї це все одно, що визнати себе прудконою твариною, та й годі, відмовитись від будь-яких сподівань на майбутнє. Яку б чудову коляску він не орендував, він віз

її без всякої радості, буцім тягнув на собі каміння. А втім, він беріг чужу коляску й, повернувшись з роботи, чистив, перш ніж здавати хазяїнові, але робив це лише тому, що зроду був чесний і сумлінний. Інша річ якби він давав лад своїй колясці й підраховував власний виторг — це принесло б йому істинну насолоду.

Він все ще не палив і не пив, утримувався навіть від доброго чаю. Першокласні рикші, такі, як він, одвізши пасажира, любили випити в чайній чашку міцного чаю з цукром, щоб відновити свої сили. Коли мчиш із коляскою і з тебе струмками ллється піт, а в горлі пересихає, страшенно хочеться випити чашку добрячого чаю, не ради форсу, а тому, що це конче потрібно. Проте Сян-цзи лише мріяв про чай найвищого гатунку, замовляв же завжди найдешевший. Інколи він ладен був ляяти себе за те, що відмовляє собі у всьому, але що маєш робити, коли надумав зібрати трохи грошей? Сян-цзи не щадив себе. «Куплю коляску, отоді побачимо! — думав він. — З власною коляскою мені й чорт не страшний!»

Заощаджуючи, він не нехтував жодною нагодою збільшити свій заробіток. Коли не траплялося постійної роботи, возив цілі дні кого доведеться. Виїжджав рано, повертався пізно; бігав, не шкодуючи ніг, поки не набрав певної суми. Часом для цього доводилося й ночі доточувати. Раніш він ніколи не дозволяв собі перехоплювати пасажирів, особливо у старих та виснажених роботою рикш. Хіба їм дістанеться щось, коли він, молодий і дужий, та ще й з гарною коляскою почне з ними конкурувати? А тепер це його зовсім не обходило, його цікавили тільки гроші. Зайва монета не зашкодить, а вигідний пасажир чи не вигідний і чий він — це пусте. Він скидався на хижого звіра, що ошалів од голоду. Возив лише бігом — так спокійніше на душі, адже чим більшої роботи завдаєш ногам, тим ближче до мети.

Сян-цзи Верблюд все менше нагадував колишнього Сян-цзи. Тепер, коли він перехоплював чужого пасажира, йому вслід все частіше лунала добірна лайка. Але він не відповідав, а з похнюпленою головою гнав чимшвидше вперед. «Я ніколи не вівся б так ганебно, — думав він, — якби не потребував коляски». Він ніби подумки просив у всіх пробачення, але признаватися в цьому не хотів. На стоянках чи де-небудь у чайній він часто помічав на собі неприязні погляди. Спочатку його порива-

ло пояснити рикшам усе, але він бачив, що вони холодні з ним, до того ж і раніше не в його звичаях було пити, грати в карти, в шашки чи просто судачити, тим-то він замикався в собі й мовчав.

Часом у душі в нього закипала злість. Що ж, хай луплять на нього баньки — він платитиме їм тією самою монетою. Йому згадувалось, як вони зустріли його відразу після повернення, і серце стискалося ще болісніше: це ж треба, щоб ці самі люди тепер зневажали його! Коли йому доводилося сидіти самому перед чайником у чайній або на стоянках лічити зароблені мідяки, він ледве стримував свій гнів. Він не збирався битися з рикшами, хоч і не боявся чубанини. А вони? Вони теж не боялися бійки, але треба ще подумати, чи варто зачіпатися з Сян-цзи? Сам на сам нікому з ним не впоратися, а нападати гуртом на одного — теж невелика честь.

Сян-цзи рішив не давати волі гніву, терпіти, доки не здійснить свого плану, сподіваючися, що тоді все владається. На той час його вже не хвилюватиме щоденна плата за коляску, він почуватиме себе вільніше, не перехоплюватиме пасажирів, отже й ворогів у нього поменшає. Отак собі розміркувавши, він став позирати на рикш спокійнішими очима, ніби хотів сказати їм: «Поживемо — побачимо, хто з нас має рацію».

Йому, звичайно, не варт було так надриватись. Повернувшись до міста, він одразу ж став до роботи, навіть не чекаючи, коли видужає остаточно, і хоч як бадьорився, все-таки частенько відчував утому. Проте він не відпочивав: гадав, що під час бігу перепотіє і від цього зменшиться ломота в тілі. В їжі він собі не відмовляв, але й не дозволяв нічого зайвого. Він помічав, що дуже схуд, проте намагався втішити себе тим, що все такий самий високий та мускулястий. Сян-цзи завжди здавалося, що коли він кремезніший від інших, то неодмінно й витриваліший. Йому й на думку не спадало, що саме через це йому треба краще харчуватися.

Ху-ню не раз докоряла йому: «Якщо ти, капустана голово, і далі так ганятимеш, то кров'ю захаркаєш, тоді ремствуй сам на себе!»

Звісно, вона бажала йому добра. Та про ноги не думають, коли голова в петлі! Якимось він не стримався й визвірився на неї: «Хіба я зможу купити коляску, якщо не надриватимусь?»

Якби це був не Сян-цзи, а хтось інший, Ху-ню репетувала б добрих півдня, але до Сян-цзи вона завжди була ласкава й тому лише мовила: «Наберись терпіння, ти ж не з криці! Не завадило б і відпочити день-другий! — і бачачи, що Сян-цзи не дуже дослухається до її слів, додала: — А втім, як знаєш. Вріжеш дуба — я не винна!»

Старий теж не зовсім був задоволений Сян-цзи. Від такої роботи — рано виїжджати й пізно повертатись — колясці немала шкода. Хоч тим, хто бере коляску на цілий день, вільно було коли завгодно починати й закінчувати роботу, та якщо всі почнуть стільки ганяти щодня, як Сян-цзи, то коляска зноситься на півроку раніше. Навіть найміцніша річ, якщо з нею так немилосердно поводитися, довго не витримає. Крім того, Сян-цзи був цілковито доглинений власними клопотами і на догляд за хазяйськими колясками в нього не лишалося часу, а це не подобалося Лю Си-є. Проте він мовчав. Беручи коляску на день, рикші могли розпоряджатися нею на свій розсуд — так було заведено. А чистити та мити коляску після роботи не належало до їхніх обов'язків. Сян-цзи робив це по своїй добрій волі. Хоч Лю Си-є, дбаючи про свою репутацію, не дорікнув парубкові жодним словом, проте з того, як він примружував очі та міцно стискав губи, було видно, що він невдоволений. Часом у старого з'являлось бажання вигнати його, та, глянувши на дочку, він стримувався. Що Сян-цзи міг би коли-небудь стати його зятем, він не припускав, та що Ху-ню подобався цей неотесаний здоровило, він волів не втручатися в їхні справи. Дочка у нього одна, вийти заміж їй навряд чи пощастить — чи ж гоже виганяти її єдиного дружка?

Щиро кажучи, Ху-ню була йому потрібна в домі, тому Лю Си-є не квапився віддавати її заміж. Відчуваючи свою провину перед дочкою, він трохи побоювався її. Дивно, все життя не зважав ні на бога, ні на чорта, а на схилі віку раптом почав боятися власної дочки! Спершу він картав себе за таку слабкість, а потім дійшов висновку: оскільки він когось боїться, то не такий він уже пропащий, не такий великий грішник, щоб горіти в пекельному вогні. Словом, через дочку доводилося терпіти і Сян-цзи. Певна річ, це не означало, що він потурав Ху-ню і згодився б віддати її заміж за цього телепня.

Ні! Він здогадувався, що дочка важила на Сян-цзи, але той навряд чи має якийсь намір щодо неї. Хай би там як, а старий не спускав з них ока, хоч завдавати дочці прикрощів поки що втримувався.

Сян-цзи не помічав, що Лю Си-е сердиться: хлопець був заклопотаний важливішими справами. Йому давно вже кортіло піти звідси, але зовсім не через старого — просто набридло возити випадкових пасажирів, віднімати у людей заробіток та наживати собі ворогів. Крім того, ніколи не знаєш, скільки сьогодні заробиш; один день не схожий на інший — спробуй угадай, коли набереться достатня сума для купівлі коляски. А йому хотілося ясності. То байдуже, що грошей у нього поки що не густо, головне — щомісяця, регулярно відкладати певну суму, тоді можна почувати себе спокійно і на щось сподіватись. Він хотів, щоб його життя було чітко регламентоване.

Після довгих пошуків постійної роботи Сян-цзи нарешті найнявся до Янів. Проте нова служба йому одразу спротивилась. Сам пан Ян був шанхаєць, одна його дружина — північанка, уродженка Тяньцзіня, друга — південка, з Сучжоу. Один пан і дві пані, хоч і розмовляли на різних діалектах, а наплодили цілу купу дітей!

Перший же день виявився божевільний. Рано-вранці Сян-цзи повіз першу дружину на ринок по продукти. Вернувшись, почав розвозити панський дітей: одних до середньої школи, других до початкової, третіх у дитячий садок. Школи різні, вік різний, фізіономії різні, проте всі нащадки пана Яна були однаково нестерпні, особливо коли сідали в коляску. Навіть найсумирніші з них були верткіші за мавп! Відпровадивши дітей, Сян-цзи відвіз пана Яна на службу, потім негайно вернувся додому й повіз другу пані на ринок, з ринку до родичів, від родичів до знайомих, а коли приставив її назад, настав час везти дітей на обід. Після обіду Сян-цзи знову поодвозив дітей. Здавалося, можна б уже й самому пообідати, але старша пані своєю тяньцзіньською говіркою загадала йому наносити води. Питну воду Янам привозили, а воду для прання білизни та на інші господарські потреби носили служники. Це не належало до обов'язків Сян-цзи, але щоб не псувати стосунків з першого ж дня, він не став одмовлятися. Мовчки наносив води повний чан.

Тільки поставив відра й налаштувався їсти, як друга пані послала його по закупки.

Обидві дружини пана Яна не мирили між собою, але в господарюванні додержувалися єдиних поглядів: не давали служникам ні хвилини посидіти без діла і навіть попоїсти. Сян-цзи не знав цього. Він вирішив, що просто випав такий клопітний день, і пообідав по дорозі, купивши кілька коржів. Це була небажана витрата, але в даному разі слід було потурбуватись і про своє здоров'я.

Тільки він повернувся з крамниці, перша пані наказала підмести подвір'я. Виходячи з дому, пан і обидві пані виряджалися, мов на парад, але на подвір'ї та в кімнатах завели справжній свинюшник. Від одного погляду на це звалище Сян-цзи почало нудити, й він заходився коло прибирання, зовсім забувши, що це не його клопіт. Коли він вичистив подвір'я, друга пані звеліла йому підмести в кімнатах. Сян-цзи не став заперечувати, його тільки дивувало, як могли ці, здавалося б, пристойні на вигляд і досить вродливі дами жити в такому багні! Не встиг він закінчити цю роботу, як друга пані втелющила йому свого однолітнього замазуру. Сян-цзи не знав, що з ним робити. Він бачив на своєму віку всяку роботу, але грядіти дітей йому не доводилося. Він міцно тримав малого панича обома руками, боячись упустити його, й водночас намагався не завдати йому болю. Сян-цзи пройняло холодним потом. Він спробував передати цей скарб дебелоногій покоївці Чжан-ма, але та зустріла його цілою зливою добірної лайки.

Служники трималися у Янів не більше трьох-п'яти днів. Пани мали їх за хатніх рабів і лупили з них по три шкури, інакше за що ж їм платити? Тільки селянка Чжан-ма уживалася з хазяями ось уже шостий рік. Секрет полягав у тому, що вона не боялася давати відкоша навіть панові з паніями. Як тільки її зачеплять, вона одразу ж переходила в наступ. Єхидство пана Яна, зарозумілість першої дружини і язичок другої здавалися неперевершеними, але, напоровшись на розлючену Чжан-ма, кожен з них відчував, що має справу з гідним супротивником.

Сян-цзи, що виріс поміж скромних, чемних селян, терпіти не міг сварливих людей. Він не посмів ударити Чжан-ма, бо порядний чоловік не підніме руки на жін-

ку. Просто вп'явся в неї очима, й вона одразу замовкла, ніби відчувши небезпеку.

Саме в цю хвилину перша пані наказала Сян-цзи їхати до школи по дітей, і він поспішив повернути малюка другій пані. Та сприйняла це як образу й безпардонно налаяла його. Перша дружина в душі була незадоволена, що Сян-цзи тишить малюка другої, проте, зачувши, як та його картає, і собі роззявила рота. Сян-цзи опинився між двох вогнів. Він схопив коляску і помчав геть, забувши навіть розгніватись. Сян-цзи ніколи не траплялося бувати в таких тарапатах, і з незвички у нього паморочилося в голові.

Коли він попривозив одного по одному всіх дітей, у домі зчинився гвалт, як на базарі. Троє жінок обкладали одну одну лайкою, галасували діти — творилося щось неймовірне, точнісінько, як у театрі після закінчення вистави. На щастя, Сян-цзи треба було ще їхати по пана, й він швидко покинув подвір'я. Після всього, що йому довелося почути, вуличний шум здавався музикою.

Нарешті, прокрутившись до півночі, Сян-цзи міг перевести дух. Він відчував страшенну втому у всьому тілі, в голові гуло. Сімейство Янів нарешті втихомирилось, але у вухах Сян-цзи все ще лунала різноголоса лайка, така ж нестерпна для слуху, як одночасна гра кількох патефонів. Не годен здобутися на жодну думку, він вирішив лягти спати. Ввійшовши до своєї комірчини, хлопець похолов; дрімота враз розвіялась. Кімнату для служників було перегороджено навіпіл дощатою переділкою, до кожної половини вели окремі двері. В одній половині мешкала Чжан-ма, друга призначалася для Сян-цзи. Каганця в кімнаті не було, але крізь невелике віконце сочилось скупе світло вуличного ліхтаря. Від долівки неприємно тягло сирістю, тхнуло пилюкою. З меблів у комірці був лише тапчан. Сян-цзи обмацав його і зрозумів: якщо він ляже випростаний на весь зріст, то не поміститься не тільки на ньому, а й між двома протилежними стінами, а спати, згорнувшись клубочком, він не звик. Розміркувавши, він поставив тапчан навскіс, ноги, правда, трохи звисатимуть, але нічого, якось перемучиться.

Він уніс постіль, сяк так розіклав і ліг, але сон не приходив. Сян-цзи силкувався заплющити очі, умовля-

ючи себе: спи, завтра рано вставати! Гірше бувало, і то терпів, невже ж тут не витримаєш? То пусте, що годують погано й робота тяжка. Можливо, панство часто грає в карти, запрошує гостей, влаштовує бенкети. Чого ти йшов сюди, Сян-цзи? Хіба не ради грошей? Аби тільки більше платили, ти знесеш усе.

Дійшовши такого висновку, він майже заспокоївся. Навіть повітря в комірчині вже не здавалося таким смердючим. Сян-цзи й не зогледівся, як заснув. Він чув крізь сон, як тнули блощиці, але не здужав поворухнутись.

Минуло два дні, й Сян-цзи остаточно змирився з новим становищем. На четвертий день його чекав сюрприз: прийшли в гості дами. Чжан-ма швидко приготувала карточний стіл. На серці у Сян-цзи потеплішало, немов від повіту весняного вітру. Почалася гра. Чжан-ма прислужувала гостям, подаючи їм чай, цигарки, рушники, а дітей тим часом мусив тішити Сян-цзи. Ця галаслива ватага в'їлася йому в печінки, але, зазирнувши крадькома до кімнати, він побачив, як перша пані діловито збирає виграні гроші, й подумав: хоч вона й капосниця, та, можливо, не зовсім дурна і знає, що в таких випадках треба підкинути і слугі кілька гривеників. Сподіваючись на винагороду, він вирішив і далі терпляче доглядати цих клятих мавпенят, ставлячись до них з усією увагою, яку належить виявляти до панських дітей.

Нарешті гра скінчилася й перша хазяйка звеліла Сян-цзи розвезти гостей по домівках. Обидві гості раптом заквапнулись, і Сян-цзи довелося гукнути ще одного рикшу. Садовлячи гостей, хазяйка довго порпалась у кишнях, вдаючи, ніби хоче оплатити проїзд. Обидві гості пробували протестувати, але вона закричала на все горло:

— Та що ви, що ви, любі мої! Приїхали в гості — і платити за проїзд! Скажіть краще, як вам там, чи добре розмістилися?

Нарешті хазяйка намацала гривеника, Сян-цзи бачив, як тремтіли в неї руки, коли вона давала гроші.

Повернувшись додому, Сян-цзи взявся допомагати Чжан-ма прибирати стіл та все інше, час від часу поглядаючи на пані. Пані звеліла Чжан-ма принести окропу, а коли та вийшла, простягла Сян-цзи гривеника:

— На, та не витріщай на мене баньки!

Обличчя Сян-цзи побагровіло. Випроставшись на весь зріст і трохи не торкаючись головою сволюка, він схопив монету і жбурнув її просто в заплиле жиром обличчя пані:

— Ану плати за чотири дні!

— Ти на мене писок не роззявляй! — огризнулася пані, але глянувши на Сян-цзи, ніби води в рот набрала.

Вона мовчки винесла йому гроші за пророблені дні. Сян-цзи кинув постіль на сидіння коляски й покотив її з двору. Услід йому з-за воріт лунала гучна лайка.

6

Стояла рання осінь. Вечірній тиховій злегка шелестів листям на крислатих деревах. Сян-цзи задер голову, подивився на Молочний Шлях і зітхнув. Вечір був прохолодний, а проте Сян-цзи, широкогрудому велетню Сян-цзи, здавалось, ніби він задихається. Глибокий жаль краєв йому серце. Юнакові хотілося сісти край дороги й гірко заридати: його, такого здорового й дужого, терплячого й покладистого, вигнали з двору, мов пса. Відтепер він ненавидів увесь рід Янів! Так, цих не треба вчити, як наплювати людині в душу! Бідна його голівонька, невже в його житті ніколи не буде просвітку?

В колясці лежав тільки клунок із постіллю, а проте рикша ледве плентався, важко було повірити, що це той самий Сян-цзи, який міг без передиху пробігти вісім-десять лі.

Вибравшись на яскраво освітлений безлюдний проспект, Сян-цзи ще гостріше відчув свою самотність. Він чудово розумів усю безнадійність свого становища і в цю хвилину вже нічим не нагадував колишнього невтомного Сян-цзи, Сян-цзи мрійника, Сян-цзи оптиміста... Куди ж тепер податись? Звісно, в «Женьхечан». Від згадки про цю контору на серці стало ще важче.

Торговцям і людям фізичної праці нема чого боятися, що вони залишаться без діла. Та інколи їх теж охоплює тривога, особливо коли вони втрачають постійних покупців або місце роботи. В такі прикрі для них хвилини вони почувають себе десь так само, як перукар чи ха-зьяїн закусочної, коли відвідувач іде від них, не скори-

ставшись їхніми послугами. Сян-цзи знав, що людям нерідко доводиться міняти роботу: то ти не підходиш хазяїнові, то він тебе не влаштовує. Але ж тут він працював як віл, терпів грубощі та знущання, тільки б мати заробіток, а його на четвертий день витурили, мов пройдисвіта. От що викликає досаду. В «Женьчехан» тепер хоч носа не потикай — засміють:

— Гляньте, гляньте, у Сян-цзи Верблюда, виявляється, стало духу тільки на чотири дні!

Але куди ж іти, як не в «Женьчехан»? І щоб не сушити більше голови, він рішуче попрямував туди.

Основна будівля прокатної контори, що виходила на вулицю, складалася з трьох приміщень. В середньому була сама контора, сюди рикші могли заходити лише для грошових розрахунків та для переговорів з хазяїном, стовбичити без діла заборонялось, оскільки праворуч і ліворуч містилися кімнати господаря та його дочки. Поруч із головним приміщенням, із західного боку, стояла пофарбована темно-зеленим лаком двостулкова брама, згори над нею звисала товста покручена дротина, де хилиталася дуже яскрава лампочка. Під нею красувалася вивіска з назвою контори, виведеною великими золотистими ієрогліфами. І позолота на цих ієрогліфах, і темна зелень лаку на брамі вилискували в яскравому світлі лампочки.

Час від часу через розчинену браму в'їжджали і виїжджали гарні коляски, вкриті чорним або жовтим лаком, із сніжно-білими чохлами — навіть рикші пишалися ними, відчуваючи себе аристократами серед свого брата. Вступиш у браму, обійдеш головне приміщення з західного боку й вийдеш на просторе квадратне подвір'я, де посередині росте могутній ясен. З двох боків двір був обрамлений повітками для колясок. В задньому будинку та в кількох кімнатах за ним мешкали рикші.

Певно, було вже близько півночі, коли Сян-цзи побачив яскраву лампочку, що самотіла над вивіскою. В конторі та в кімнаті хазяїна було темно, а в доччиному покої ще світилося. Сян-цзи зрозумів — Ху-ню не спить. Він вирішив іти нечутно, щоб вона не помітила його приходу, Ху-ню завжди симпатизувала йому, і Сян-цзи не хотілося, щоб вона перша дізналася про його невдачу. Та тільки він порівнявся з її вікном, як вона вийшла йому назустріч:

— О-о! Сян-цзи, це ти? — Вона збиралася розпитати його, що та як, але, глянувши на похмуре обличчя Сян-цзи й клунок з постіллю, стрималась.

Чого найдужче боїшся, те неодмінно станеться. Сором і досада в серці Сян-цзи злилися водно, він стояв, не кажучи ні слова, й тільки позирав на Ху-ню. У неї був якийсь незвичайний вигляд. Чи то від світла лампочки, чи то від пудри обличчя її здавалось білішим, ніж звичайно, і якимось добрішим. Лець підфарбовані губи надавали їй звабливості. Сян-цзи здивувався: він ніколи не дивився на Ху-ню як на жінку, та й тепер, побачивши ці підмальовані губи, зніяковів. На ній були світло-зелена шовкова курточка й темні штани. При світлі лампочки курточка мінилася м'якими, сумнуватими відтінками; вона була така куценька, що подекуди з-під неї визирав білий поясок штанів, ще дужче підкреслюючи ніжність зелені. Легкий вітерець тріпав штани, навіваючи неймовірну думку, ніби ті прагнули сховатися від цієї по-зрадницькому яскравої лампочки й злитися з ніччю.

Сян-цзи збентежено опустив очі, але й далі бачив перед собою переливчасту зелену кофтину. Ху-ню — він знав — ніколи раніше так не виряджалась. Звичайно, вона мала можливість повсякдень ходити в шовках, та що їй доводилося мало не з ранку до вечора крутитися серед рикш, носила штани та куртку з простої, іноді барвистої, але неяскової тканини. І ось зараз Сян-цзи побачив щось незвичайне, хоч і добре знайоме, і в його душу закрався неспокій.

Він стояв нерухомо, сподіваючись, що Ху-ню зразу піде до кімнати або накаже йому щось зробити: ніколи він ще не був такий схвильований, схвильований і розгублений.

— Ну, — Ху-ню ступила крок уперед і мовила стиха: — Чого стоїш, як стовп? Постав коляску і гайда до мене. Хочу поговорити з тобою.

Він нерідко допомагав їй в роботі і звик слухатись її, але сьогодні вона була не така, як завжди, і Сян-цзи спершу хотів зрозуміти, в чому тут річ. Він спробував зібрати думки до купи, але втома заважала зосередитися. Сян-цзи вкотив коляску на подвір'я і кинув погляд у бік кімнат, де мешкали рикші, — там було темно, певно, вже всі спали, а дехто, можливо, ще не вернувся. Поставив-

ши коляску на місце, він побрів до кімнати Ху-ню, але біля самих дверей зупинився. Серце його тривожно закалатало.

— Заходь же! Поговоримо! — сказала вона чи то серйозно, чи то жартома, прочиняючи двері. Сян-цзи нерішуче переступив через поріг.

На столі лежало кілька ще зеленуватих груш, стояв чайник з горілкою та три порцелянові чарки. На розкішній тарелі красувалися курятина в соєвій підливці, смажена печінка та інший харч.

Ху-ню запропонувала йому стілець:

— Бачиш, я вже підїла, пригощайся й ти!

Вона налила йому чарку. Різкий запах гаолянової горілки, змішаний із запахом смаженого курчати, лоскотав йому ніздрі.

— Випий та закуси! Мені вже не хочеться, а ти не соромся! Я знала, що ти повернешся; щойно на кісточках ворожила, вони правильно показали.

— Я не п'ю, — сказав Сян-цзи, байдуже позираючи на чарку.

— Не п'єш, то забирайся геть! Я з душі хотіла тебе пригостити, а ти не шануєш моєї турботи. Дурило ти, Верблюде! Не бійся, від цього не помирають. Я й то ще можу випити лянів¹ з чотири. Не віриш? Тоді дивись!

Вона взяла горілку, налила майже повну чарку й, заплющивши очі, випила одним духом.

— А тепер пий ти! — сказала, подаючи йому чарку. — Не вип'єш — за комір виллю!

Поведінка Ху-ню обурила Сян-цзи до краю, як вона сміє збиткуватися над ним! Він кинув у її бік лютий погляд, але одразу ж вгамував свій гнів: Ху-ню завжди була ласкава з ним, інших теж не поштуркувала, навіть що ж її ображати?

«Коли вже не хочеш кривдити людини, — подумав він, — то, може, розкажеш їй про своє лихо?» Він був неговіркий, але сьогодні тисячі слів готові були зірватися з його вуст. Так, не буде йому розради, поки не вилле перед кимось душу. Що ж до Ху-ню, то вона, певно, й не думала над ним кепкувати, її гостинність була цілком щира.

---

¹ Лян — міра ваги, дорівнює 37,7 грама.

Сян-цзи взяв з її рук чарку й спорожнив її. Пекуча рідина повільно заструмувала горлом. Він витягнув шию і випнув груди, намагаючись швидше її проковтнути, і раптом ні сіло ні впало двічі гикнув. Ху-ню засміялась. Сян-цзи боязко подивився в бік кімнати хазяїна.

— Немає дома, — заспокоїла Ху-ню, все ще весело сміючись. — Старий поїхав у Наньюань до тітки на іменини. Пробуде там днів зо три.

Вона знову наповнила його чарку. Її пояснення не заспокоїло Сян-цзи, а, навпаки, ще більше насторожило. Та підвестись і піти звідси геть — він не міг: обличчя Ху-ню було так близько, так знадливо всміхалися її підфарбовані губи й сяяла зеленню її кофта. Сян-цзи охопило якесь не знане досі зворушення. Ху-ню лишалась усе такою ж негарною, але в ній з'явилося щось жваве, привабливе. Перед ним була та ж сама Ху-ню й водночас зовсім інша, незнайома жінка.

Він не прагнув з'ясувати, які саме зміни сталися в ній, і був неспроможний ні прийняти її такою, як вона є, ні відмовитись від неї. Обличчя йому почервоніло. Для сміливості він одпив ще ковток.

Кривда, про яку йому щойно хотілося розповісти, враз забулася. Сян-цзи все частіше позирав на Ху-ню. Нарешті він збагнув, чого вона від нього хоче, і його пойняло жагуче бажання. Тепер він бачив у Ху-ню тільки жінку.

Він остерігав себе, намагався стриматись, але всупереч здоровому глузду йому хотілося бути сміливим. Сян-цзи вихилив три чарки підряд і забув про всяку обережність.

Він дивився на неї затуманеним поглядом і не міг зрозуміти, чого йому так весело, чого він так розхрабрився. Йому жадалося зараз же вкусити чогось радісного, незнаного. Від колишнього страху перед Ху-ню не лишилося й сліду. Він чув себе таким міцним, дужим, що, здавалось, міг взяти її на руки, мов кошеня... В кімнаті погасло світло.

Наступного дня Сян-цзи прокинувся удосвіта й, не гаючи часу, викотів коляску. Голова розколювалася, до горла підкочувався терпкий клубок, певно, тому що він випив уперше, але Сян-цзи не звертав на це уваги. Він зупинився в тихому завулку, присів. В обличчя війнуло ранковим вітерцем. Він знав, що головний біль скоро

мине, зате на душі ще довго лишатиметься неприємний осад.

Йому було страшенно прикро й соромно за те, що сталося минулої ночі. Тривожно завмирало серце, ніби передчуваючи якусь біду.

Він ніяк не міг зрозуміти поведінки Ху-ню. Кілька годин тому він довідався, що вона вже не дівчина. Тим часом він здавна поважав її і ніколи не чув про неї поганого. Хоч вона не завжди ставилася до всіх однаково, але ніхто її за це не засуджував. Коли на щось і нарікали, то це на її гнівливість і гострий язик. Чому ж вона вчора зважилася на таке?

Пригода здавалася такою безглуздою, що Сян-цзи засумнівався, чи все це було насправді. Ху-ню ж бо знала, що його давно немає в «Женьхечані», як же вона могла чекати на нього? А що коли їй все одно з ким?

Сян-цзи похнюпив голову. Він виріс на селі, і хоч ніколи ще не задумувався про одруження, але певні плани, безперечно, мав. Якщо у нього знову з'явиться власна коляска, трохи налагодиться життя і йому забагнеться одружитись, він поїде в село і візьме собі молоду, дужу й роботящу дівчину, яка вміє і попрати, і обід приготувати. Чоловіки в його віці, навіть обтяжені родиною, нерідко викроюють якийсь гріш, щоб потай збігати у білий дім¹. Але Сян-цзи ніколи не йшов за їхнім прикладом: він вирішив будь-що міцно стати на ноги і не міг витратитися на жінок, до того ж він на власні очі бачив, як страждали від хвороби ті, хто вчашав до публічних домів. А декому ж із них не було ще й двадцяти! І нарешті він просто хотів залишитись порядною людиною, гідною своєї майбутньої дружини: настане день, коли він одружиться на чесній, незайманій дівчині, отож і сам має бути чистим. А тепер... тепер...

Він згадав Ху-ню. Дружити з нею, звичайно, можна, але не більше, вона ж бо і стара, і бридка, і злюча, й безсоромна. Згадувати про неї ще противніше, ніж про солдатів, що відняли у нього коляску й мало не порішили його. А проте вона спокусила його. Через неї Сян-цзи почував себе розпусником...

А далі? Що як про них піде слава? І дійде до самого Лю Си-є? Чи знає старий, що його дочка — попсований

¹ Так у давньому Китаї називався найдешевший будинок розпусти.

товар? Коли ні, то в разі чого у всьому буде винен тільки він, Сян-цзи. А коли старому давно все відомо і він не бажає приборкувати свою дочку,— то що ж вони за люди? І йому не сором знатися з такими негідниками? Виходить, він і сам не кращий за них. А що як вони захочуть обкрутити його? Ні, йому не треба такої дружини. Йому зовсім байдуже, скільки у її батька колясок — шістдесят, шістсот чи шість тисяч! Треба негайно тікати звідси, розцуратися з ними раз і назавжди. У нього вистачить і сили й глузду самому купити собі коляску, а потім знайти собі гідну пару.

Він підвів голову і відчув себе зухом: нічого боятися, нема чого сумувати; треба тільки натужитись, і все буде гаразд!

Він мав можливість підвезти двох пасажирів, але не зійшовся з ними в ціні, й настрій у нього знову зіпсувався. Він не хотів більше думати про Ху-ню, але її образ переслідував його, тривожив душу. Такого з ним ще зроду не бувало. Здається, вже прийняв рішення, а забути ніяк не може. Йому здавалося, ніби він осквернив, не лише своє тіло, а й душу, і ця брудна пляма залишиться на все життя. І все ж, незважаючи на ненависть і огиду, яку він відчував до Ху-ню, вона не йшла йому з думки. Як тільки він пробував забути про неї, вона знову несподівано поставала перед очима, зовсім гола, пропонуюючи йому своє бридке й водночас принаadne тіло. Він скидався на людину, що через одну-дві блискучі цяцянки не може розлучитися з купою сміття, в якій вони поховані. Досі він не знав жінок. І хоч сталося все неждано-негадано, хоч його фактично спокушено, забути цієї ночі він не міг. Хоч як він силкувався викинути все з голови, спогади спливали самі собою, немов були закорінені в самому серці. Зближення з жінкою було для нього не лише чимось новим, воно вибило його з колії, і тепер Сян-цзи не знав, як йому бути далі. Він скидався на комашку, що заплуталася в павутинні.

Сян-цзи машинально одвіз кількох пасажирів, але навіть під час бігу його не полишали думки про нічну подію. Не все пам'яталося чітко, спливали тільки окремі, досить невиразні картини, деталі, як приемні, навіть зворушливі, так і прикрі, що лише розстроюджували серце. Йому закортіло напиться до нестями — може, хоч

тоді полегшає, хоч тоді він позбудеться цих мук! Проте він не посмів. Не слід занапаштати себе через жінку! Знову згадав про коляску, але так і не зміг зосередитися на цій думці: щось заважало, застило мозок туманом, подібно до того, як хмаровиння заступає сонце.

Увечері, коли після закінчення роботи настав час здавати коляску, на душі стало ще важче. Він боявся повертатися назад, у «Женьхечан», та що мав діяти, довелось іти. А що як він зустрине її? Що тоді? Він довго блукав вулицями з порожньою коляскою, разів зо три під'їжджав під самі ворота «Женьхечана» та знову звертав назад і їхав світ за очі. В цей час він скидався на школяра, який уперше втік з уроку і не сміє з'явитися вдома.

Як це не дивно, але чим більше йому хотілося скараскатися Ху-ню, тим дужче його тягло до неї. З настанням темряви думки про неї ставали все настирливішими. Він добре знав, що треба уникати цієї жінки, та нестримне бажання, від якого він аж чманів, штовхало його до неї. У нього було таке почуття, як колись у дитинстві, коли траплялося збивати палицею осячі гнізда: лячно, а рука аж тремтить з нетерплячки, ніби якась нечиста сила тебе підбиває. Він відчував, що ця жага дужча за нього, що вона здатна його занапаштати. І нічого не міг з собою вдіяти.

Сян-цзи знову повернув до брами Сіаньминь. Цього разу він не вагався, вирішив іти прямо до Ху-ню. Вона для нього була тепер тільки жінкою. Все його тіло палало.

Неподалік від брами Сіаньминь Сян-цзи помітив під ліхтарем чоловіка років сорока. Його постать видалася йому дещо знайомою, але він не зважився погукати перехожого й лише за звичкою спитав:

— Вам коляску?

Чоловік здивувався:

— Сян-цзи?

— Так, — усміхнувся Сян-цзи. — Пан Цао?

Пан Цао, також усміхаючись, кивнув головою.

— Як поживаєш, Сян-цзи? Як не маєш постійної роботи, приходь до мене. Рикша в мене таке ледащо, що й коляски ніколи не витре, хоч бігає добре. То як, згоден?

— Чом би й ні, пане! — Здавалося, Сян-цзи розу-
чився радіти. Він лише без упину витирав рушничком
спітніле чоло.— Коли ж можна починати роботу?

Пан Цао подумав і сказав:

— Післязавтра.

— Добре, пане; я одвезу вас додому.

— Ні, ні! Не треба. Ввечері я звичайно прогулююсь.
Мешкаю я тепер на вулиці Бейчанцзе, перебрався туди
після повернення з Шанхая. Отож до післязавтра!

Пан Цао повідомив Сян-цзи номер будинку і на про-
щання додав:

— Возитимеш, як і колись, на моїй колясці.

Сян-цзи мало не застрибав з радощів, всі прикрощі
останніх днів мов дощем змило.

Пан Цао — його колишній хазяїн. Сян-цзи працював
у нього недовго, але спогади зберіг якнайтепліші. Пан
Цао був людиною надзвичайно лагідною і родину мав
невелику: дружину й сінка.

Сян-цзи подався прямо в «Женьхечан». В кімнаті
Ху-ню ще світилося. Сян-цзи зупинився, отетерілий.

Так він стояв досить довго, поки нарешті вирішив
зайти до Ху-ню й повідомити їй, що найшов постійну
роботу. Потім він заплатить за коляску за два дні, за-
бере свої заощадження і покладе всьому край. Певна
річ, він не скаже їй цього прямо, але вона й так зро-
зуміє.

Він заїхав на подвір'я, поставив коляску, сміливо пі-
дійшов до дверей і погукав Ху-ню.

— Заходь!

Він штовхнув двері. Ху-ню напівлежала на ліжку, бо-
са, в своєму звичайному одязі.

— Ну як? Сподобалося? — спитала вона, не підводя-
чись.

Він почервонів мов рак, довго стояв мовчки, потім ти-
хо мовив:

— Знайшов постійне місце. Піду післязавтра. У хазяї-
на своя коляска...

— Дурило ти! — перебила його Ху-ню. Вона підвелась
і чи то жартома, чи то обурено тицьнула його пальцем у
бока. — Тут у тебе буде все, і їжа, й одяг. Невже ти не
можеш жити, не проливаючи смердючого поту? Я не хочу
залишатися старою дівкою до самої смерті. А батько мені
не указ. Якщо він навіть опинатиметься, у мене самої

знайдеться дещо для початку. Зможемо й собі завести дві-три коляски, а отже, матимемо щодня майже два юані — це багато краще, ніж місити грязюку на міських вулицях самому. Невже я така погана? Хіба що старша від тебе, та й то не набагато! Я піклуватимусь про тебе, любитиму тебе!

— Я хочу бути рикшею! — тільки й зміг заперечити Сян-цзи.

— Е, та в тебе справді клоччя в голові! Сядь, я тебе не з'їм! — І Ху-ню всміхнулась, показавши ікла.

Сян-цзи ніяково присів.

— А де мої гроші?

— У батька. Не бійся, нікуди вони не дінуться. Ти поки що не питай про гроші, сам знаєш, який він. От коли назбираєш на коляску, тоді й забереш. А почнеш зараз вимагати, тільки вилає. Він непогано ставиться до тебе, отже гроші не пропадуть. А коли не долічишся якогось юаня, я тобі натомість два дам! Ясно тобі, селюче? Ото краще не сердь мене!

Сян-цзи нічого не відповів. Похнюпивши голову, він довго порпався в кишені, поки нарешті вийняв гроші й поклав їх на стіл.

— За два дні за коляску, — і помовчавши, додав: — Здаю коляску й день відпочиваю.

Він і гадки не мав про відпочинок, але так, видно, буде краще: треба сьогодні розрахуватися за все і більше не вертатись у «Женьхечан».

Ху-ню підійшла до столу, схопила гроші й засунула йому в кишеню.

— Ці два дні, коляска і я на додачу — все задарма! Тобі пощастило! Не забудь хоч спасибі сказати...

Вона замкнула двері.

7

Сян-цзи переїхав до пана Цао.

Йому було совісно перед Ху-ню. Але ж вона сама втягла його в цю історію. Він не зазіхав ні на неї, ні на її гроші, тому вважав, що ніякого гріха не буде, як він покине «Женьхечан» і покладе всьому край. Турбувало Сян-цзи лише те, що у Лю Си-е зберігалися його гроші.

Піти зараз і зажадати, щоб віддав — у старого, чого доброго, виникне підозра. Взагалі не показувати туди носа, Ху-ню може розгніватись і наговорити старому всякої всячини, тоді ляснули його грошики. Якщо ж і далі віддавати гроші Лю Си-е на зберігання, доведеться час від часу бувати в прокатній конторі й зустрічатися з Ху-ню, а бачити її не хотілося. Як не сушив він голову, а нічого путнього так і не придумав.

Чи, може, порадитися з паном Цао? Але як ти йому скажеш про все це? Не будеш же розповідати, що у них було з Ху-ню. Згадуючи всю цю історію, він щиро каявся й починав розуміти, що виплутатися з неї не так просто. Такого ніколи не забути, як не змити родимої плями. І чого йому так не щастить у житті? Спочатку коляску втратив, а тепер ні сіло ні впало ще одна біда на його голову. Йому здавалося: так буде все життя, ніколи йому не вибороти незалежності. Як не крути, як не верти, а коли б не довелося йому врешті-решт, забувши про честь і про гідність, зійтися з Ху-ню. Не тим, що вона до душі йому припала, і не задля колясок, а тому що не мав іншої ради! Нікчема, треба ж було отак пошитися в дурні! Залишалось одне — працювати в поті чола, працювати, сподіваючись на гірше.

У Сян-цзи вже не було колишньої самовпевненості. Що з того, що в нього міцне тіло, неабияка сила, є певна мета в житті? Досі він вважав, що його доля у його власних руках, аж, виявляється, ні! Ним верховодять чужі люди, люди без честі й совісті.

По правді кажучи, коли б не ця історія, Сян-цзи міг би вважати себе щасливим: пан Цао — найкращий з усіх господарів, у яких йому випадало служити. Платив він стільки ж, скільки й інші, чайові давав лише на свята тричі на рік, але як він, так і його дружина були дуже привітні й лагідні. Сян-цзи, звичайно, мріяв про високі заробітки, але водночас йому хотілося мати пристойне житло й добрі харчі. У пана Цао повсюди було чисто, навіть у кімнатах для челяді, і годували непогано, у всякому разі не смердючою тухлятиною. Його поселили в окремій просторій кімнаті, де він міг спокійно попоїсти й відпочити. На це місце Сян-цзи пішов радо, хоч який був ласий до грошей. Харчуючись за власний кошт, він багато в чому відмовляв собі, чому ж не пожирувати тепер, коли подають готовеньке? Нелегко знайти місце, де мож-

на було б ситно поїсти, добре виспатись і завжди чисто ходити.

У пана Цао в карт не грали, рідко бували гості і не перепадало чайових, але, виконавши якийсь дрібне доручення, Сян-цзи завжди діставав гривеник-другий. Пошле, наприклад, хазяйка по ліки для дитини — завжди дасть зайвий гривеник на проїзд, хоч добре знає, що він сам збігає швидше. Гроші невеликі, але він відчував людське ставлення до себе, розумів, що господарі намагаються зробити йому приємне.

Сян-цзи бачив багатьох хазяїнів, і майже всі вони намагалися хоч на день затримати платню, ніби хотіли показати, що могли б і зовсім не платити, і ставились до служників, мов до собак, а іноді й ще гірше.

Пан Цао був винятком, тому Сян-цзи й подобалось у них. Він прибирав подвір'я, поливав квіти, не чекаючи нагадування.

Господарі ж кожного разу хвалили його й дарували якусь стару річ, — щоб він міг обміняти її у лахмітника на сірники, — але речі здебільшого були ще досить міцні, й Сян-цзи залишав їх собі.

Сян-цзи вважав, що Лю Си-є дуже схожий на Хуан Тянь-ба. Але, крім Хуан Тянь-ба, Сян-цзи було відоме ім'я ще однієї людини — Конфуція¹. Що це за один, Сян-цзи напевно не знав, але казали, що це був дуже освічений і дуже розумний пан.

Серед хазяїнів, у яких Сян-цзи доводилося працювати, траплялися і цивільні, і військові. Із військових жоден не міг зрівнятися з Лю Си-є. Що ж до цивільних, то серед них були і викладачі університету, і великі чиновники — люди освічені, але аж ніяк не чемні. Коли пан попадався непоганий, нелегко було догодити пані або дочкам. Один лише пан Цао був і освічений, і людяний. Саме таким, як пан Цао, і уявляв собі Сян-цзи Конфуція.

Насправді ж пан Цао не міг похвалитись особливою вченістю: це була звичайна собі людина, іноді він займався викладанням, іноді іншими справами. Хоч він вважав себе знавцем і великим шанувальником прекрасного, захоплювався прогресивними ідеями Вільямса Мо-

---

¹ Конфуцій (551—479 рр. до н. е.) — видатний філософ стародавнього Китаю.

ріса¹, але ні в політиці, ні в мистецтві глибоко не розбирався. А втім, пан Цао, очевидно, сам розумів, що великі справи йому не під силу, і всі свої ідеали намагався втілити у повсякденній роботі та в родинному житті. Це не приносило користі суспільству, але принаймні в особистому житті у пана Цао слово не розходилося з ділом.

Дрібним справам пан Цао надавав особливої ваги, ніби хотів підкреслити, що головне — влаштувати як слід свою сім'ю, а суспільство нехай існує, як саме знає. Інколи його мучили докори сумління, та все забувалось, як тільки він повертався додому, в цю оазу, де мандрівець завжди знайде собі їжу й свіжу воду.

Сян-цзи пощастило натрапити на цю оазу. Він так довго блукав у пустелі, що йому це здалося чудом. Він ще ніколи не зустрічав хазяїна, схожого на пана Цао, тому дивився на нього майже як на святого. Можливо тому, що Сян-цзи мало знав людей, а може, й через те, що навіть такі люди, як пан Цао, не часто зустрічаються в цьому світі.

Коли Сян-цзи вивозив пана Цао, той одягався просто, але вишукано, і завжди був веселий. Сян-цзи, теж охайно вбраний, виглядав здоровим і статечним. Він возив пана Цао з таким виглядом, ніби його одного удостоєно цієї честі.

В домі пана Цао було так чисто й тихо, що Сян-цзи там просто раював. Коли він жив у селі, йому нерідко доводилося бачити, як діди зимовими чи осінніми вечорами сиділи в хаті, пахаючи люльками. «В цьому, безумовно, щось є», — думав він, дивлячись на мовчазних дідів. Але він тоді був надто молодий, щоб наслідувати їхній приклад. Тиша і спокій у міському домі пана Цао живо нагадали Сян-цзи рідне село, йому часом теж кортіло викурити люльку, вкусити чару незвіданого.

На жаль, думки про Ху-ню та про гроші, які залишились у її батька, не давали йому спокою. Він заплутався, ніби зелений листочок у шовковистих нитках гусениці, що обсновує себе коконом. Невидющими очима дивився він на людей, а то й на самого пана, не в лад відповідав на його запитання.

---

¹ Вільямс Моріс (1834—1896) — англійський поет і художник. (Прим. автора).

Він зовсім замучився. Сім'я Цао лягала спати рано, десь після дев'ятої години вечора Сян-цзи був уже вільний. Він сидів у своїй кімнаті чи на подвір'ї і знову й знову обмірковував своє становище. Він почав навіть схилитися до думки, що мусить негайно одружитись і хоч так розважити душу. Та чи міг рикша утримувати сім'ю? Він знав, яке злиденне життя у таких бідняків, як він: чоловіки бігають із колясками, жінки підробляють шитвом, а діти порпаються у жужелиці, вибираючи вугільні недогарки. Влітку вони догризають знайдену на смітниках шкаралупу з кавунів, а взимку бігають на роздавальні пункти по дармову юшку.

Сян-цзи не допустить, щоб і його дітей спіткала така доля. І потім, якщо він одружиться, гроші, що лежать у старого Лю, пропали, бо Ху-ню не насмілиться виступити проти рідного батька. А Сян-цзи не хочеться відмовлятися від тих грошей: вони дісталися йому трохи не ціною власного життя!

На початку минулої осені він придбав коляску. Минуло більше року. Тепер у нього нічого нема, крім тридцяти юанів, які він не знає, чи пощастить вирвати, та тривоги на душі. Від таких думок Сян-цзи ставав усе похмуріший і похмуріший.

Невдовзі після осінніх свят різко похолодало, й він вирішив купити зимовий одяг. Отже, знову витрати. Гаразд, а як же тоді коляска? Забути й думати про неї? Але ж без коляски, навіть коли в тебе постійна робота, життя — не життя.

Якось пан Цао пізніше, як завжди, повертався із східної частини міста. Мірно погойдувалась коляска. Попереду в тихому сьйві вуличних ліхтарів пролягала рівна й майже безлюдна о цій порі дорога. Сян-цзи наліг на ноги, й гризоти, що мучила його всі ці дні, не стало. Прислухаючись до своїх кроків, до того, як порипують ресори, він на мить забув про все на світі. Сян-цзи розстебнув куртку, свіжий вітер з легким свистом дув йому просто в груди. На душі стало легко й радісно. Він ладен був бігти отак без кінця. Незчувся, як залишилась позаду площа Тяньаньминь. Його ноги, мов дві пружини, легко відштовхувалися від землі. Колеса крутилися так швидко, що не видно було спиць, шини ледве торкалися бруківки. Коляска неслася вперед, мов підхоплена вітром,

Пан Цао, видно, задрімав, інакше б ніколи не дозволив Сян-цзи мчати з такою швидкістю. Сян-цзи біг, а в голові снувалися думки: «Перепотію, стомлюся — то й спатиметься краще: може, гадки не тривожитимуть».

Неподалік від вулиці Бейчанцзе дорогу заслала густа тінь від дерев, що росли під Червоним муром. Сян-цзи хотів був стишити біг, але в ту ж мить перечепився об щось і впав. Почувся тріск — зламалися голобельки.

— Що там таке? Що сталося? — закричав пан Цао, якого викинуло з коляски. Сян-цзи мовчки схопився на ноги, пан Цао підвівся теж. — Що ж усе такі сталося?

Перед ними височіла купа каміння, завезеного для ремонту бруківки, але червоного ліхтаря ніде не було видно.

— Забилися? — спитав Сян-цзи.

— Ні... — Пан Цао ще не зовсім отямився. — Ти вези коляску, а я далі піду пішки, — додав він, шарячи рукою поміж камінням, чи не загубив чого-небудь.

Сян-цзи підняв відламані шматочки голобельок.

— Пусте, — мовив він, викочуючи коляску на вільне місце. — Можна їхати. Сідайте, будь ласка. Прошу вас!

Паїнові Цао не хотілося лізти в коляску знову, але, вловивши в голосі Сян-цзи благання, він згодився. Коли доїхали до перехрестя, де світився ліхтар, пан Цао побачив у себе на правій руці садно.

— Сян-цзи, зупинись! — вигукнув він. Сян-цзи повернув голову — по його обличчю стікала кров. Пан Цао злякався — Ні, ні, давай швидше, — мовив він розгублено.

Нічого не розуміючи, Сян-цзи подумав, що пан поспішає, і, напруживши всі сили, миттю домчав його додому. Тільки тут, зупинивши коляску, помітив у пана на руці кров. Він шарпнувся бігти до хазяйки по ліки для пана, але той зупинив його:

— Про мене не турбуйся, поглянь краще на себе, — мовив він і зник у домі.

Тільки тепер Сян-цзи відчув біль; у нього були позбивані обидва коліна, правий лікоть і закривавлене все обличчя. Не звертаючи уваги на поранення, він присів на кам'яних східцях і тупо дивився на пошкоджену коляску. Ще зовсім нова, пофарбована чорним лаком, вона

біліла в темряві надломаними голобельками, скидаючись на гарну ляльку з повідриваними ногами.

— Сян-цзи! — покликала його служниця Гао-ма. — Куди ти подівся?

Він навіть не поворухнувся. Білі уламки голобель маячили перед очима, глибоко раничи душу.

— Що з тобою? Сховався й мовчиш. Аж лячно стало, як побачила тебе, — провадила служниця. — Ходімо, пан кличе!

Переказуючи чиесь доручення, Гао-ма ніколи не могла стриматись, щоб не додати чогось від себе. Виходило це в неї зворушливо, але зрозуміти її часом було важко. Ця тридцятьтрьохлітня вдова служила у пана Цао понад два роки. Вона була роботяща, моторна й чепуриста. В інших хазяїв її недолюбливали за надмірну балакучість, але в родині Цао ця сумлінна, тямуща жінка явно прижилася. Без неї не могли обійтись навіть тоді, коли сім'я куди-небудь виїжджала.

— Тебе кличе пан! — повторила вона.

Коли Сян-цзи підвівся, вона побачила кров на його обличчі.

— Ой лишечко! Матінко моя, що з тобою? Хіба ж можна так сидіти? Ще не вистачало, щоб правець підкинувся. Іди мерщій. У пана ліки є.

Сян-цзи рушив перший, Гао-ма йшла слідом, не перестаючи бубоніти. Вони разом зайшли до кабінету, де пані перев'язувала чоловікові руку. Глянувши на Сян-цзи, вона заохала.

— Пані, цей ланець геть потовкся, — пояснила Гао-ма, ніби побоюючись, що хазяйка не помітить. Потім, хутко наливши в таз холодної води, заторохтіла: — Я давно знала, чим це скінчиться. Завжди мчить мов оглашений. Це рано чи пізно мало статися. Ось і сталося: добігався. Ну, чого стоїш? Умивайся та прикладуй ліки.

Сян-цзи стояв нерухомо, як статуя, з виставленою наперед правою рукою. Просто неймовірно, як це він, селяк із закривавленим обличчям, опинився в такому чистому, гарному кабінеті. Присутні, здається, зрозуміли, в чому причина його нерішучості, навіть Гао-ма замовкла.

— Пане, — похнюпивши голову, тихо, але твердо мовив Сян-цзи. — Шукайте собі іншого рикшу. Моя платня за цей місяць нехай піде на ремонт коляски; поламани

голобельки, тріснуло скло лівого ліхтаря, решта все гаразд.

— Спочатку промий рани та приклади ліки, а тоді поговоримо, — відповів пан Цао, дивлячись на свою руку.

— Умийся спочатку, — знову задріботіла Гао-ма. — Пан тобі нічого не каже, то й не лізь поперед батька в пекло.

Проте Сян-цзи навіть не поворухнувся.

— Не треба мені ліків, і так загоїться. І що з мене за рикша?! Мав постійну роботу і ось попсував коляску, та ще й вас обезвічив. Ганьба...

Йому бракувало слів, щоб виразити свій розпач, але й по лицю було видно, як він переживає, ледь не плаче. Позбутися такого місця, віддати зароблені гроші — для Сян-цзи це було рівнозначне самогубству. Але обов'язок і честь здавалися йому зараз важливіші життя: адже постраждав не хто-небудь, а пан Цао! Трапилося б це з пані Ян, у нього б і за вухом не засвербіло: так їй і треба. З нею б він повівся по-простецьки, по-вуличному, без церемоній. Раз вона не вважає його за людину, то й він з нею не панькався б. Для неї головне — гроші, чи ж варто тут говорити про честь та гнечність? А пан Цао — людина зовсім інша. Тут Сян-цзи ладен і грошима пожертвувати, тільки б зберегти честь. Він ні на кого не нарікав — тільки на власну долю. Йому здавалось, що він піде з дому Цао й більше ніколи не візьметься за коляску. Його власне життя нічого не варте, ним ще можна ризикувати. А чуже? Що буде, як він і справді когось уб'є? Досі він не задумувався над подібними речами, та тепер, коли завдав такої шкоди панові Цао, почав розуміти, як це небезпечно.

Доведеться йому, мабуть, розпрощатися зі своїм небезпечним ремеслом. Але праця рикші уявлялась Сян-цзи найвдячнішою, кинути коляску — означає розпрощатися і з своєю заповітною мрією. Йому здавалось, ніби все його життя пішло шкереберть. Тепер нічого й думати про те, щоб стати першокласним рикшею. Даремно він виріс таким здоровилом. Раніше, коли він возив випадкових пасажирів, траплялося нецеремонно перехоплювати їх у інших рикш, викликаючи загальне обурення. Але він діяв так безсовісно лише тому, що мріяв купити коляску. Ця обставина була для нього й виправданням.

А що він скаже тепер, коли вскочив у халепу, вже маючи постійну роботу? Тепер піде про нього слава: Сян-цзи людину обезвічив, коляску поламавав... Який з нього рикша? Ні, не можна чекати, поки пан Цао вижене його, краще піти самому.

— Умийся, Сян-цзи, — почув він раптом голос пана Цао. — Навіщо тобі йти від мене? Не твоя ж вина. Коли кладуть каміння на дорозі, мусять виставляти червоний ліхтар. Ну, буде вже. Промий краще рани, — повторив пан, — та приклади ліки.

— Так, так, правду кажете, пане, — знову втрутилася Гао-ма. — Сян-цзи таки згальбив себе, правда ж? Взяв і перекинув пана! Але якщо пан каже, що не твоя вина, — то ти не журись! Ви гляньте на нього — такий здоровило, а наче дитина. Чи ба, як розхвилювався! Скажіть йому, пані, що-небудь, щоб він трохи заспокоївся!

Гао-ма торохтіла, мов заведена.

— Скоріше вмийся, Сян-цзи, — промовила пані. — На тебе страшно дивитись.

Сян-цзи все ще не міг оговтатись, але, зметикувавши, що пані боїться крові, виніс таз із кабінету і сполоснув обличчя кількома пригорщами води. Гао-ма чекала його з пляшечкою ліків у кімнаті.

— А руки та ноги? — спитала вона, змастивши Сян-цзи обличчя.

— Обійдеться!

Пані пішли відпочивати. Гао-ма з пляшечкою в руці провела Сян-цзи. Перед тим, як вийти, затрималася біля порога, даючи останні напучення:

— Змастиш усі садна. І послухай мене, не варто так побиватись через кожну дрібницю. Раніше, коли був живий чоловік, я теж часто кидала роботу. Бувало, натомишся за день, а чоловікові й за вухом не свербить, от мене й брала злість. Замолоду всі ми запальні! Почуєш різке слово, і вже ладна тікати світ за очі. Той, хто власним потом заробляє собі на прожиток, зовсім не раб. У них смердючі гроші, а у мене хоч я й бідна, — гордість. Словом, погано догоджала я паніям! Та тепер я вже не та, набагато лагідніша. Як помер чоловік, турбот у мене поменшало і вдача стала м'якша. Я тут уже майже три роки, здається, дев'ятого вересня буде. Чайових хоч і не багато перепадає, зате хазяї непогані. Ми, звичайно,

працюємо заради грошей, і, мушу сказати, заробляти їх треба з розумом. Як думати тільки про гроші — життя тобі не буде. Шукаючи зиску, можна бігати від хазяїна до хазяїна мало не щодня, але який з того толк? Ні спокою тобі, ні заробітку. Найкраще знайти гарного хазяїна й триматися його скільки зможеш. Нехай чайових мало, зате маєш постійний заробіток, і можна якусь копійчину про чорний день припасти. Що ж до сьогоднішньої пригоди, то я б не клопотала собі нею голови. Хазяїн мовчить, а тобі й поготів треба мовчати. Забудь про неї, чув? Не думай тільки, що я для них стараюсь. Тебе шкода: ти мені наче молодший брат. Молодята часом зопалу самі не знають, що роблять. І я не радила б тобі гарячкувати. Недарма кажуть: гонор великий та зиск малий. Бачу, ти чесний, щирий... Я б на твоєму місці сиділа тихо і не рипалась. Працювати тут набагато краще, ніж тинятися по чужих кутках. Не про панів моя турбота, а про тебе. Ми ж із тобою одного тіста книш! — Гао-ма перевела дух. — Ну, гаразд. До завтра. Не будь упертюхом. Я людина відверта: що в голові, те й на язиці.

Сян-цзи відчував гострий біль у лікті й довго не міг заснути. Він багато чого передумав за цю ніч і зрозумів, що Гао-ма має рацію. І честь, і совість — все це нісенітниця, вся суть у грошах. Будуть гроші — буде й коляска. А з гонору справді пожитку мало. З цією думкою він спокійно заснув.

8

Пан Цао відремонтував коляску за свій рахунок. Пани дала Сян-цзи дві таблетки, але він не захотів їх пити. Про те, щоб піти звідси, Сян-цзи більш не заїкався. Кілька днів він почував себе ніяково, а потім переконався в слушності слів Гао-ма й заспокоївся.

Життя знову входило в свою колію. Сян-цзи поволі забув про неприємну пригоду, і в його душі знову прокинулася надія. Очі Сян-цзи починали сяяти, коли він, залишившись у кімнаті сам, думав про те, як наскладає грошей і купить коляску. Він не дуже знався на арифметиці й вів свої підрахунки пошепки. Це могло тривати

годинами. Голова його в цей час повшилася цифрами, які мали дуже далекий стосунок до його грошових заощаджень.

До Гао-ма Сян-цзи ставився з належною повагою. Ця жінка здавалась йому розумнішою і кмітливішою від багатьох чоловіків: вона знала життя. Він не озивався до неї перший, але, зустрівшись на подвір'ї чи в кімнаті, охоче вислухував те, що їй хотілося сказати. Він довго розмірковував над кожним її словом і щоразу при зустрічі якимось дурнувато всміхався, висловлюючи цим свою шану. Їй це справляло приємність, і вона завжди знаходила час сказати йому кілька слів. А проте Сян-цзи не осмілювався давати гроші під проценти, як радила Гао-ма. Мати проценти, звичайно, непогано, але якоюсь мірою і небезпечно. Сян-цзи охоче прислухався до міркувань Гао-ма: йому хотілося запозичити її життєвий досвід, щоб краще у всьому розбиратися. Але він не міг одмовитись від своїх колишніх переконань: не хотів довіряти грошей чужим людям.

Гао-ма й справді була жінкою практичною. Після того, як вона повдвіла, всі свої заощадження за місяць, — юань, то й юань; два, то й два, — вона давала в борг служникам, нижчим чинам поліції чи дрібним крамарям, дістаючи щонайменше три проценти. В скрутну хвилину ці люди з радістю візьмуть гроші і під сто процентів, якщо це єдиний спосіб роздобути їх. Втім, ті гроші так швидко розходяться, що вони їх, власне, й не бачать, а відчують тільки, що попали в неволю: взяв, а потім розплачуєся власною кров'ю, — і все ж ідуть і беруть. Вони ладні на все, аби лиш дістати відстрочку. Дістав її — живеш, а що завтра буде — побачимо.

За чоловіком Гао-ма й сама зазнала такого лиха. Напившись п'яний, чоловік з'являвся до неї і не йшов доти, поки вона не дасть йому юань-два. Коли ж грошей не знаходилося, він біля хазяйської брами зчиняв таку бучу, що їй доводилося позичати під будь-який процент. Так на власному досвіді й навчилася життєвої премудрості. Гао-ма й у голову не клала відплачувати за свої колишні муки, вона вважала, що робить добре діло, допомагаючи людям у скруті. Так воно вже ведеться: той потребує грошей, а той готовий їх позичити, одні ставлять сільце, а другі лізуть у нього на одчай душі.

Оскільки в цьому ремеслі немає нічого ганебного, міркувала вона, то треба не ловити гав і кувати залізо, поки гаряче. Треба бути далекоглядною, спритною, обережною, але zarazом і немилосердною, щоб і самій не вскочити в халепу. Її дрібні операції вимагали від неї не менше сил, ніж від управителя банку, бо вона мусила бути набагато обачливішою, ніж він.

Великий у тебе капітал чи малий, а закон для всіх один: гроші в буржуазному суспільстві ніби просівають крізь сито: дрібніші спускаються нижче, щоб потім і зовсім відсіятися, тимчасом як великі незмінно залишаються зверху. Інакше стоїть справа з принципами. Це й зрозуміло, адже на відміну від грошей вони невловні й можуть проскочити через будь-який, навіть найкрихітніший отвір.

Всі казали, що Гао-ма безсердечна, вона й сама цього не заперечувала. Але її жорстокість була породжена труднощами й злигоднями, яких їй довелося зазнати. Досить їй було згадати про небіжчика-чоловіка та про свої страждання, як все починало здаватись несправедливим, безжальним, і вона одразу ж спалахувала гнівом. Інколи вона була дуже лагідною, але часом ставала просто відьмою, бо знала, що інакше на цьому світі не проживеш.

Керуючись якнайкращими намірами, вона не раз умовляла Сян-цзи пустити свої гроші в оборот і ладна була навіть допомагати йому, якщо він захоче.

— Ось що я тобі скажу, Сян-цзи, — почала вона якось. — Триматимеш гроші в капшуку, скільки їх було, стільки й залишиться, а позичиш під процент, кожна монета множитиметься, повір мені! Спочатку, звичайно, треба придивитись до людини, довідатися, що вона за цяця, а тоді вже давати. Для чого у нас голова на плечах?! Як поліцейський вчасно не заплатить процент чи не поверне боргу, йди до його начальника. Одне твоє слово, і його виженуть. Розпитай, коли їм видають платню, піди в дільницю, заяви! Не верне вчасно — лиха не оббереться! Головне — треба знати, кому можна позичати, а кому ні. Послухай мене — далєбі, не пошкодуєш!

Сян-цзи не знав, що відповісти, але видно було, що він захоплений пропозицією Гао-ма. Коли ж він залишався наодинці зі своїми думками, йому здавалось, що

найпевніше тримати гроші при собі. Нехай краще лежать мертвим капіталом, ніж мають пропадати.

Він тихенько вийняв кілька юанів, зароблених за останні три місяці, — всі срібні; обережно повертів кожну монету, боячись, як би вони не дзенькнули. Які вони блискучі, ці срібні юані, і які важкенькі, дивишся на них — не натішишся! І він ще гостріше відчув, що несила йому розлучитись із ними, хіба що віддасть за коляску. Кожен живе як уміє. Сян-цзи так і не скористався настановами Гао-ма.

У сім'ї Фанів, де йому довелося якось служити, вся родина, від малого до великого, і навіть служники, мали ощадні книжки. Пані Фан радила Сян-цзи завести й собі.

— На книжку можна покласти навіть один юань, то чому б і тобі не завести? Недарма люди кажуть: «Дивись на сонце, поки воно світить; складай копійку, поки вона є». Доки молодий та дужий, завжди можеш заробити якийсь гріш. Рік має триста шістьдесят п'ять днів, і не всі вони погідні. Справа ця складна, зате надійно й вигідно! Виникла потреба — іди, і хоч усі зразу віддадуть. Дуже зручно! Сходи та принеси бланк, я його заповню, ти ж бо писати не вмієш. Я добра тобі бажаю!

Сян-цзи був певен, що пані широко бажає йому добра, знав він також, що ощадні книжки є в кухаря Ван-лю та в годувальниці Цін-ма. Отож вирішив завести й він. Для початку пані пораяла йому віднести в ощадкасу десять юанів. Сян-цзи дуже уважно роздивлявся книжку; звернувся якись ієрогліфи і червона печатка. Хм, звичайнісінький папірець. Коли він здав гроші, в книжці дописали ще кілька ієрогліфів і поставили ще одну печаточку. Шахрайство якесь, подумав він, беруть дзвінке срібло, а натомість видають книжечку з кількома значечками в ній. Ні, Сян-цзи не спіймається на цей гачок! У нього навіть виникла підозра, чи сама пані Фан не причетна до цього мошенства. Він завжди вважав ощадкасу своєю торгівельною фірмою, що повсюдно має свої філії. Вона, певно, така ж славнозвісна, як і найвідоміші торгівельні фірми Жуй Фу-сяна та Хун Цзі, тимто пані Фан так і вмовляла його. Можливо, він помиляється, але все одно краще тримати гроші при собі. Надійніше! Гроші на книжці — це лише кілька ієрогліфів на папірці.

Сян-ци знав, що біля банків та грошових контор легко спіймати вигідного пасажира. Якби не заборона поліції зупиняти тут коляски, кращого місця для стоянки годі було б і шукати. Проте він не мав анінайменшого уявлення, що робилося всередині цих установ. Там, безперечно, сила-силенна грошей, але чому їх звозять саме туди? До банку йому заходити зась, і нічого даремно сушити над цим голову. В місті взагалі багато чого незрозумілого. Прислухаючись до розмов рикш де-небудь у чайній, він часом торопів: і верзуть же таке люди, спробуй розберись, де тут правда. У нього пропала охота слухати, не хотілось і думати про такі речі. Одне він знав напевно: якщо вже грабувати, то неодмінно банк, а як не збираєшся стати злодюгою, то ховай свої гроші чимдалі і більш ні про що не думай. Це, гадав він, найнадійніший спосіб.

Гао-ма знала, що він уві сні бачить нову коляску, і знову заходилася вмовляти:

— Даремно ти не хочеш позичати людям гроші, скоріше купив би коляску. Була б я чоловіком, та ще рикшею, обов'язково бігала б із новою коляскою. Бігала б і співала! Була б сама собі господинею, нікому б у ноги не кланялась! Е, та що там казати! Призначали б начальником повіту — не пішла б. Праця рикші тяжка, але я була б тільки рикшею. Навіть на службу в поліцію не пішла б. Стовбичиш на вулиці влітку і взимку все в тій самій чорній формі, а отримуєш копійки, ніякого тобі прибутку, ніякої волі. До старості стій та висвистуй, що ж це за втіха? Так от я й кажу: хочеш скоріше придбати коляску — послухай ще одну пораду: склич чоловік десять-двадцять знайомих, і гуртом домовтесь, аби кожен вносив у загальну касу щомісяця по два юані з тим, щоб віддавати комусь одному. Перший збір нехай буде твій. Зразу набереться юанів сорок. У тебе теж, мабуть, якась сума знайдеться. Складеш усе до купи — матимеш на коляску. А з коляскою не пропадеш! Почнеш заробляти, поступово розрахуєшся з «чорною касою». І процентів ніяких, і все пристойно, саме те, що треба. Зважишся — я перша зроблю внесок, от побачиш! Ну, як?

Серце у Сян-ци закалатало. Мабуть, вона має слухність. Зібрати б юанів тридцять-сорок та додати ті тридцять з лишком, що у Лю Си-е лежать, плюс ті кілька, що

є в нього, Сян-цзи, зараз, — хіба не набереться вісімдесят з чимось? На нову, безперечно, це мало, але щось більш-менш пристойне за такі гроші можна знайти. Нехай буде не нова, зате своя. А там розживеться, можна буде поміняти. До того ж тільки так можна вирвати гроші у Лю Си-є — інакше пропадуть.

Але де ти знайдеш стільки добрих знайомих? Треба ж, щоб вони вірили тобі. Сьогодні тобі гроші потрібні, ти й зібрав людей, а як із часом припече ще комусь? Не така це проста справа за теперішнього лихоліття. Ні, самостійна людина покладається тільки на самого себе. Судилося йому придбати — придбає й без людської допомоги!

Сян-цзи так нічого й не відповів. Гао-ма хотіла була поглумитися над ним за його нерішучість та згадала, який він наївний, і вирішила промовчати.

Коли Гао-ма пішла, Сян-цзи схвально кивнув головою, ніби пишаючись своєю непохитністю. Він був задоволений собою.

Зайшла зима. Вечорами в провулку було чути вигук лоточників: «Смажені каштани з цукром! Горіхи, земляні горіхи!» І прозаїчніше: «Нічні горшки, кому горшки!»

У продавця горшків були ще й череп'яні скарбнички. Сян-цзи вибрав собі найбільшу. Оскільки він був перший покупець у цей день, у продавця не знайшлося решти. Сян-цзи припав до душі невеликий зелений горщик, і він з легким серцем промовив:

— Не треба дрібних, я візьму ще оцю штуківину.

Поставивши скарбничку в своїй кімнаті, Сян-цзи поніс горщика хазяїнам.

— Панич іще не спить? Я приніс йому цікаву іграшку!

В цей час усі саме милувались, як купається Сяо-вень, хазяйський синок. Побачивши іграшку, всі зареготали. Пани нічого не сказали, їм, очевидно, було незручно за Сян-цзи, але подарунок годилося взяти — адже Сян-цзи хотів зробити їм приємне. Сміючись, вони подякували йому. Гао-ма не втрималась:

— Ну й Сян-цзи!.. Високий до неба... а таке утнув. Гіршого не міг придумати?

Зате Сяо-веню «іграшка» дуже сподобалась, він зразу ж почав наливати в неї воду, промовляючи:

— У маленького чайника великий ротик.

Всі зареготали. Сян-цзи звеселився душею. Йому зда-лося, ніби всі погляди спрямовані на нього, мов на якусь поважну персону. Зроду йому не було так приємно. Гордо випроставшись, він вийшов.

У себе в кімнаті він, усміхаючись, почав виймати зібрані срібні монети й тихенько, одну по одній, опускати в скарбничку. «Так, мабуть, буде певніше! — думав він. — Набереться потрібна сума, торохну об стіну: срібняків буде більше, ніж черепків!»

Сян-цзи вирішив більше не звіратися ні на кого. Навіть на Лю Си-є — він-то людина надійна, але часом теж поводитьсь дивно. Гроші, звичайно, в нього не пропадуть, та поки вони в чужих руках, Сян-цзи не матиме спокою. Гроші, мов ту обручку, вирішив він, найкраще зберігати при собі.

Отак собі розсудивши, Сян-цзи й зовсім розвеселився, плечі його самі собою розправились.

Ставало все холодніше, проте Сян-цзи немов не помічав цього. Він жив лише однією думкою, майбутнє уявлялось йому в ясніших барвах, і він не відчував холоду. Землю скували перші зазимки, навіть тротуари стали жорсткішими. Грунт повисихав і набув жовтуватого відтінку. Особливо холодно бувало спозаранку. Колеса залишали на ранковій паморозі темні сліди. Холодний різкий вітер розганяв нічний туман, і показувалося небо, високе, блакитне, привітне.

Якось рано-вранці Сян-цзи заманулося пробігтися з коляскою міськими вулицями. Холодний вітер задував у рукава, по всьому тілу пробігали м'рашки, але йому було приємно, немов після відсвіжуючого душу. Холодне повітря часом хльоскало з такою силою, що було важко дихати, але Сян-цзи, нахиливши голову й зіпівши зуби, рвався вперед, назустріч вітрові, немов велика риба, що пливе проти води. Чим дужчі робилися пориви, тим відчайдушніше мчав Сян-цзи, ніби зважившись стати з вітром на герць. Та ось подуло з такою шаленою люттю, що у Сян-цзи перехопило подих. Він довго біг із міцно стуленими губами, поки нарешті, наче виринувши з води, не видихнув із себе повітря. Ледве встигнувши зробити новий вдих, він знову погнав уперед — ніщо не могло зупинити цього велетня. Кожен його м'яз працював з великим напруженням, і Сян-цзи увесь спітнів. Та зате, коли, зупинившись, випростався, глибоко відітхнув і стер

жовту пилюгу з губів, відчув себе непереможним. Позираючи на хмари куряви, що лётіла йому назустріч, він мотнув головою.

Вітер гнув дерева понад дорогою, тріпав полотняні запони на дверях крамничок, зривав понаклеювані на мурах афіші, хмарами пилюки та піску застилав сонце. Він стогнав, завивав, ревів, носився над землею лиховісним буревієм, бушував, наче велетенське знавісніле чудовисько. Нараз вихор закрутив, завертів усе довкола, мов оскаженілий злий дух, і рвонувся вперед, змітаючи все на своєму шляху: ламав дерева, зривав дахівку, рвав дроти електроліній. Та Сян-ци лишався незворушний. Він стояв і дивився. Він зумів випрочатися з пругких обіймів вітру, той не подужав його! Нарешті, міцніше вхопившись за ручки коляски, він повернув назад, і вітер, мов надійний помічник, сам покотив за ним коляску.

Сян-ци не був сліпий, отож не міг не звертати уваги на зустрічних рикш, а надто на старих та немічних. Благенька одежа не могла їх захистити навіть від легкого вітру, не те що від цього бурану, що достотно шматував її на клапті, ноги у них були пообв'язувані якимось ганчір'ям. Бідолахи дрижали від холоду на стоянках і нетерплячими поглядами обнишпорювали все довкола в пошуках жаданого пасажира. Помітивши пішохода, навперебій пропонували йому свої коляски. Везучи пасажира, вони зігрівались, їхня лихенька одежина мокріла від поту. Та досить їм було зупинитись, як спина бралася льодовою кіркою. Проти сильного вітру їм і самим було важко бігти, а тут ще коляска позаду. Коли вітер налітав зверху, вони низько схиляли голови; дмухав знизу, земля вислизала з-під їхніх ніг. При зустрічних поривах вони здіймали вгору руки, ніби збиралися злетіти в небо, а коли дуло в спину — не знали, як утримати коляску. Пристосовувалися сердеги як тільки могли, напружували всі свої сили й напівмертві з утоми добивалися до місця призначення. Заради кількох мідяків вони, можна сказати, ризикували життям. Їхні обличчя від поту й куряви перетворювались на сірі маски, вирізнялися лише розчервонілі від морозу щоки.

Зимові дні короткі й холодні, на вулицях майже не видно людей. Провештаєшся в пошуках заробітку цілий день і не завжди заробиш на миску рису. А дома тим часом ждуть: літніх — дружини й діти, молодших —

батьки, сестри, брати. Зима для рикші суще пекло, та й сам він о цій порі скидається на якусь пекельну прояву, відрізняючись від неї хіба тим, що дихає та не користується дарованим їй привіллям і благами. Атож — жоден чорт не зазнає таких митарств, як він! Найбільша розкіш для рикш — собача смерть на бруківці. Кажуть, на обличчях замерзлих бідолах завжди сяє блаженна усмішка.

Чи міг Сян-цзи не знати всього цього? Звичайно, ні. Проте йому не хотілося тривожити душу роздумами про майбутнє. Його, безперечно, чекає такий самий кінець, та поки що він молодий, дужий, не боїться ні холоду, ні вітру, ні тяжкої роботи; зараз у нього непоганий одяг, на ніч він має чисту, теплу кімнату, тому, думалося йому, в нього зовсім інше становище. Хоч і йому зимою дістається, та все ж менше. Злидні також поки що йому не допікають, а в майбутньому він сподівався взагалі позбутися всіх труднощів. У всякому разі гадав, що на старості вже не тягатиме пошарпаної коляски, не терпітиме ні голоду, ні холоду. Запоруку успіху він вбачав у своєму здоров'ї, силі. Як водії машин, здибавшись із рикшею в чайній чи на вулиці, вважали за принизливе для себе затівати з ним розмову, так і Сян-цзи не виявляв особливого бажання мати діло з старими чи німічними колегами. Він жив у тому самому пеклі, що й інші, але, як йому здавалось, не в тому самому пекельному колі. Як і решті рикш, йому й на думку не спадало, що вони мають триматися гурту, а не брести кожен своєю стежкою, намагаючи в п'їтмі дорогу й сподіваючись голіруч вибороти собі місце під сонцем, створити родинне щастя. Сян-цзи ні про кого не думав, ніким не цікавився, дбав лише про гроші та про своє майбутнє.

Все дужче відчувалося наближення Нового року. В ці тихі, погідні, хоч і холодні дні вулиці все більше набирали святкового вигляду: новорічні картини, паперові ліхтарики, червоні та білі свічки, квіти з шовку для жіночих капелюшків, святкові ласощі — все це було виставлено нашоказ, тішачи очі й сповнюючи надією людські серця. І літні люди, й дітлахи мріяли про те, щоб весело зустріти Новий рік, хоч кожний мав якісь свої турботи.

Коли Сян-цзи дивився на порозкладувані обабіч дороги новорічні товари, в його очах спалахували радісні вогники. Він думав про те, що пани Цао неодмінно послатимуть новорічні подарунки друзям, отже перепаде

кілька гривеників і йому за розвіз. Крім того, в дні свят господарі за стародавнім звичаєм дарують кожному служникові по два юані. Це, звичайно, небагато, але йому, oprіч цього, доведеться зустрічати й проводити гостей, що приїжджатимуть з новорічними поздоровленнями. Служникові в таких випадках теж дещо перепадає. Потроху, але коли врахувати кількість гостей, може вийти чималенька сума. Що ж, аби тільки давали, а скарбничка його не підведе!

Вечорами, коли не було роботи, Сян-ци міг годинами дивитись на череп'яну скарбничку — свого незрадливого приятеля, — яка поглинала всі його гроші й ревно зберігала їх. «Ковтай їх, дороженька, ковтай! — шепотів він стиха. — Я тільки радітиму, коли ти наїсися!»

Наближався Новий рік, незчулись, як і восьме грудня настало¹. Люди раділи святу й водночас хвилювалися, прикидали, як би краще залагодити всі свої справи до кінця року. Доба, як і перше, нараховувала двадцять чотири години, але стала ніби коротшою. Людям уже нещастило розподіляти свій час, як би їм хотілося. Перед Новим роком, коли в кожного з'явилася сила-силенна невідкладних справ та обов'язків, час, здавалося, теж почав втручатись у людські клопоти, завжди нагадуючи про себе, примушуючи поспішати. Настрій у Сян-ци був чудовий. Пожвавлення на вулицях, голосний перегук крамарів, сподівання на святкову винагороду, гарний відпочинок та смачну їжу в дні Нового року — все це тішило його, сповнювало душу радістю.

Сян-ци вирішив витратити юань на подарунок Лю Си-е. Головне, звичайно, не подарунок, а увага. Треба неодмінно щось купити, піти до старого й вибачитись, сказати, що за роботою не мав часу навідатись раніше, а разом забрати в нього свої тридцять з лишком юанів. Щоб повернути таку суму, варто витратитись на юань.

Сян-ци поторгав глиняну скарбничку, уявляючи, як приємно в ній дзвенітиме, коли досипати туди ще тридцять срібних. От аби тільки повернути їх!

Якось увечері, коли він знову лаштувався доторкнутися до своїх скарбів, його покликала Гао-ма:

— Сян-ци! Там за ворітьми тебе питає якась жінка. Коли Сян-ци виходив, вона тихенько додала:

---

¹ Восьмого грудня відзначають буддійське релігійне свято.

— Така потвора, що страшно глянути!
Обличчя Сян-цзи спалахнуло вогнем. Він зрозумів — справи його кепські...

9

У Сян-цзи ледве вистачило сили вийти за ворота. Ще з двору побачивши Ху-ню, осяяну світлом вуличного ліхтаря, він мало не зомлів. Її напудрене обличчя при яскравому світлі здавалося зеленувато-сірим і було схоже на вкритий памороззю висхлий листок. Сян-цзи не смів глянути їй у вічі.

На обличчі Ху-ню відбилися найсуперечливіші почуття: її очі сяяли надією, рот скривився в холодній посмішці, брови запитливо здійнялися вгору, ніс зморщився від досади. Її погляд вабив до себе й водночас відштовхував виразом холодної жорстокості.

Побачивши Сян-цзи, вона скривила губи й судорожно проковтнула слину. А проте їй не хотілося виказувати своїх почуттів, бо тієї ж миті Ху-ню прибрала байду-жого вигляду й з легкою усмішкою, запозиченою у батька, мовила:

— Ох і зух же ти! Нагрішив, нашкодив, а тепер і носа не показуєш!

Ху-ню говорила голосно, як дома, коли лаялася з рикшами. Та раптом напускна усмішка шезла з її обличчя: вона, певно, зрозуміла всю принизливість свого становища й закусила губу.

— Не кричи! — зупинив її Сян-цзи, відчайдушно силкуючись надати голосові значливості.

— Я ще й боятися його мушу! — зловісно засміялась Ху-ню і додалі вже тихіше: — Тепер мені ясно, чого ти забув дорогу до мене. Виявляється, тут у тебе стара відьмочка завелась! Я давно знала, що ти дурисвіт і тільки видаєш себе за простачка, дурником прикидаєшся!

— Та тихше, ти! — Сян-цзи боявся, щоб їх не підслухала Гао-ма. — Сказав тобі: не кричи! Ходімо звідси. — І він поспішив відійти від воріт.

— Я нікого не боюсь! І ніхто тут не кричить — просто в мене голос такий! — заперечила Ху-ню, але подалася слідом за ним.

Вони перетнули вулицю і зупинилися під червоним муром міського парку. Сян-цзи за давньою селянською звичкою сів навпочіпки й запитав:

— Чого прийшла?

— Я? Хм, діло е! — Вона взялася руками в боки й випнула живіт. Нахиливши голову, глянула на нього, на мить замислилась і вже іншим тоном додала: — У мене, Сян-цзи, до тебе пильна, дуже пильна справа!

Цей тихий, лагідний голос дещо вгамував гнів Сян-цзи. Він підвів голову, подивився на жінку. Вона була по-давньому негарна, але ніжність, з якою Ху-ню вимовила його ім'я, зворушила його. Цей голос, здавалось, відгукнувся у самому серці й розбудив у ньому щось приємне, про що Сян-цзи волів би не згадувати.

— Щось трапилось? — спитав він стримано, але вже не так суворо.

— Сян-цзи, у мене буде... — промовила вона, нахилившись до нього.

— Що в тебе буде?

— Ось, — вона показала на живіт.

Сян-цзи похолов. Досить було одного погляду на Ху-ню, щоб усе зрозуміти. Сталося те, чого він ніяк не сподівався. Голова йому пішла обертотом від думок. Вони ринули потоком, навально, безладно й раптом щезли. Серце Сян-цзи спорожніло, ніби полотно екрана, коли обривається кінострічка.

Місяць сховався за хмару, й надворі враз потемнішало. Вулицею пронісся тиховій, шелестячи сухим листом на гілках. Потім знову запала урочиста тиша, порушувана лише пронизливим котячим вереском, що розлягався вдалині. Але Сян-цзи нічого не чув. З ним діялося щось дивне. Підперши рукою щоку, він тупо дивився на землю, а перед очима все пливло. Він не хотів та зрештою й не міг ні про що думати, тільки відчував, що все більше нітється, мізерніє, маліє й ладен від сорому крізь землю провалитись. І треба ж такому статись! Життя пішло шкереберть, нічого не залишивши по собі, крім нерозважної туги! Сян-цзи морозило, навіть губи у нього тремтіли.

— Ну що ти сидиш і мовчиш? Скажи хоч що-небудь!

Ху-ню теж відчула, як її тіпає пропасниця, й вирішила пройтися. Сян-цзи неохоче звівся на ноги й поплівся

за нею. Що він їй скаже, коли його мозок і все тіло немов залякли від холоду?

— Так нічого й не скажеш? — Ху-ню кинула на Сян-цзи ніжний, закоханий погляд.

Сян-цзи мовчав.

— Двадцять сьомого батькові іменини, тобі б не завадило прийти.

— Ніколи, кінець року! — Хоч який був великий його відчай, Сян-цзи не забув про свої обов'язки.

— Бачу, негіднику, з тобою каші не звариш!

Вона знову підвищила голос, і в мертвій тиші, що папувала на вулиці, він прозвучав особливо виразно. На душі у Сян-цзи стало ще тяжче.

— Гадаєш, я не знаю, що мені робити? Та досить мені захотіти, і я тобі такого накою, що до нових віників пам'ятатимеш. Краще не доводь, бо як зчиню біля ваших воріт бучу, то ти й місця собі не знайдеш. Від мене так просто не відкараскаєшся! Я тебе де хоч знайду! З-під землі дістану!

— Невже не можна без крику? — промовив Сян-цзи і відступив від неї на крок.

— Чи ба, крику злякався! Ото не треба було спокушати! Погрався, потішився і дралась, а ти як хоч, так і скоч. Ні, не на ту напав. Це тобі так не минеться!

— Ось не торохти! Повільніше можеш? — Сян-цзи, якого досі морозило, від такого потоку лайки та погроз враз обсіпало жаром, сверблячка пішла по всьому тілу, особливо свербіла голова.

— Я ще й не так можу. Зі мною краще не сваритись! — Ху-ню оскалила свої ікла. — Не хочу криводушити, скажу широко, полюбився ти мені! Отож не будь дурнем і не пручайся, бо гірше буде!

— Раз... — Сян-цзи хотів навести прислів'я: «Раз удариш, сім разів не загладиш», але не міг його пригадати. Він знав чимало приповідок, та вони не спадали йому на думку вчасно.

— Що «раз»?

— Ет, говори далі!

— Тож-то й воно! Так от, слухай, що я тобі скажу. — Ху-ню перевела подих і провадила далі: — Якщо ти зашлеш сватів, старий нізащо не дасть згоди. Він хазяїн контори, а ти був у нього рикшею, не захоче він родичатися з нерівнею. А мені байдуже, сподобався ти мені,

й край. Люблю — і все, і чхати мені на те, що люди скажуть! Свататись до мене — марний клопіт: тільки починаються розмови про заручини, як старий одразу ж заходжується лічити свої коляски. Не таким, як ти, відмовляв. Бачу, в цьому ділі ніхто мені, крім мене самої, не допоможе. Я й вибрала тебе. У мене така думка: спочатку поберемось, а потім уже признаємось. Іншої ради нема: я чекаю дитину. Тепер нам не схватись одне від одного. Якщо ми підемо й розкажемо про все батькові, нічого у нас не вийде. Старий поволі з розуму виживає; досить йому пронюхати про щось, як він одразу ж приведе собі молоденьку, а мене вижене з дому. Старик іще міцний, дарма що йому ось-ось стукне сімдесят. А коли вже він оженився, то не скажу, що багато, а двох-трьох дітей ще зуміє сплодити. Хочеш вір, хочеш не вір!

— Ходімо звідси, поговоримо деінде! — Сян-ци бачив, як постовий поліцейський уже двічі проходив повз них, і почав непокоїтись.

Простеживши за його поглядом, Ху-ню теж побачила поліцейського.

— Ні, говоритимемо тут, кому яке діло? Ти без коляски, чого ж боятись? Він що, з'їсть тебе? Не звертай уваги... Так от, слухай далі. Я от що думаю: двадцять сьомого, в день батькового народження, ти прийдеш до нас із поклоном. Настане Новий рік — теж поздоровиш. Може, таким чином запобіжиш його ласки. А я, коли побачу, що йому це до вподоби, принесу вина й закуски, щоб ще більше піднести йому настрій. Тоді не треба гавловити, — зразу називай його нареченим батьком. Через кілька днів я натякну йому, що ходжу дитиною. Він неодмінно почне допитуватись, я ж — відмовчуватимусь. Коли ж йому увірветься терпець, я признаюсь і назову ім'я нашого сусіда, другого хазяїна крамниці похоронного приладдя. Він, звичайно, ні в чому не винен і вже майже місяць як лежить на кладовищі за брамою Дунчжиминь, але спробуй тепер перевір. Старий почне лютувати, і тут ми дамо йому зрозуміти: щоб уникнути слави, найкраще віддати мене тобі: чи наречений син, чи зять — яка різниця, аби честь врятувати. Ну як тобі мій план?

Сян-ци мовчав.

Виклавши все, Ху-ню запропонувала пройтися. Вона, очевидно, була задоволена своєю винахідливістю і хотіла дати Сян-ци змогу трохи отямитися.

В цей час вітер розірвав сірі хмари, й на небі з'явився місяць. Сян-цзи та Ху-ню дійшли до кінця вулиці. Вода в каналі вже замерзла, рівна, тверда, з сіруватим полиском крига підступала аж до мурів Забороненого міста¹. По той бік мурів панувала мертва тиша. Витончені наріжні вежі, блискуча від позолоти меморіальна арка, червона, мов кіновар, міська брама, альтанки Цзіншаня² — все німувало, ніби до чогось прислухаючись. Мов сумне зітхання, поміж палаців та веж прошелестів легенький вітерець, здавалось, несучи з собою якусь важливу звістку.

Ху-ню звернула ліворуч, Сян-цзи за нею. Вони дійшли до штучних озер перед палацами. На мосту було тихо й безлюдно. Тьмяне світло місяця осявало два широких крижаних поля обабіч мосту. Вдалині, на березі озера, кидаючи на землю легкі тіні, в німотній тиші позавмирили альтанки, поблискуючи жовтою дахівкою. Злегка погойдувалися дерева, місяць заховався за прозорий серпанок туману. Від численних статуй на берегах усіх трьох озер, що оточували палаци, віяло безмовністю ночі. Біла пагода, що здіймалася високо в небо, підкреслювала похмурий колорит краєвиду.

Ху-ню та Сян-цзи зішли на міст, від льоду з обох боків потягло холодом. Сян-цзи зупинився, неспроможний стримати раптового дрожу. Звичайно котячи через міст коляску, він пильнував лише, щоб не спіткнутись, роззиратися було ніколи. Тепер він мав змогу спокійно оглянути все довкола, але те, що він побачив, вселяло в його серце страх: холодний сірий лід, темні хитливі тіні дерев, скорботно-біла пагода; здавалося, що все це зараз дико заволає, зірветься з місця й полине у безвість. На білокамінному мосту було по-особливому тихо й порожньо, навіть ліхтарі тут горіли якимось холодним, зловорожим світлом.

Сян-цзи не хотілося ні йти далі, ні дивитись на все це, ні тим паче залишатися з Ху-ню. Він залюбки кинувся б сторч головою, пробив лід і завмёр десь на дні, як сонна риба.

— Бувай! — буркнув він і повернув назад.

---

¹ Заборонене місто — колишня резиденція китайських імператорів.

² Цзіншань — один із парків Забороненого міста.

— Отже до двадцять сьомого! — кинула вона в широку спину Сян-цзи, потім ще раз глянула на пагоду, зітхнула й рушила через міст.

Сян-цзи поспішав так, ніби за ним гналося все пекло, і спохвату мало не наскочив на мур Туаньчена¹. Зупинившись, сперся на нього рукою і ледве не заплакав. Так він простояв кілька хвилин, коли з боку мосту почувся голос Ху-ню:

— Сян-цзи, Сян-цзи, ходи лишень сюди!

Він потяг назад, у бік мосту. Ху-ню, злегка всміхаючись, ішла йому назустріч.

— Та йди ж бо, Сян-цзи, я щось тобі дам...

Не встиг він ступити кілька десятків кроків, як вона опинилась перед ним.

— Візьми свої гроші. До круглої суми не вистачало кількох мідяків, то я своїх доклала. Тримай! Бач, як я до тебе ставлюсь — піклуюсь як тільки можу, уболіваю. І все тільки для того, аби ти пам'ятав, яка я добра. Бери та добре сховай. Пропадуть — нарікай на самого себе!

Сян-цзи взяв гроші — цілу пачку кредиток, постояв мовчки, не знаючи, що відповісти.

— Ну, гаразд, до зустрічі двадцять сьомого! — засміялась Ху-ню. — Приходь, не пошкодуєш! — І повернула назад.

Міцно стискуючи в руці кредитки, Сян-цзи розгублено дивився їй услід, поки вона не зникла по той бік мосту.

Місяць знову сховався за хмарами, яскравіше засяяли ліхтарі. Від білого мосту віяло пусткою й холодом. Сян-цзи круто повернувся і, мов божевільний, кинувся бігти. Видиво білого, безлюдного мосту не зникало до самих воріт.

У себе в кімнаті Сян-цзи насамперед заходився лічити гроші. Перерахував їх кілька разів: руки від хвилювання спітніли, й папірці увесь час злипалися. Нарешті запхнув їх у скарбничку й, присівши на краю ліжка, вп'явся в неї безтямним поглядом. Він вирішив ні про що не думати. Були б гроші, а що робити з ними — час покаже. Він був певен, що скарбничка сама розв'яже всі проблеми, навіщо ж йому морочити собі голову. Канал Юйхе, Цзіншань, біла пагода, Ху-ню з її животом... все

---

¹ Туаньчен — частина палацового комплексу за південними ворітьми Бейхая (Кругле містечко).

це сон. А коли він прокинувся, у скарбничці добавилося тридцять з гаком юанів. Тільки з цим і треба рахуватися!

Надивившись на своє багатство, він сховав скарбничку й вирішив гарненько виспатись. Немає кращих ліків на гризоту, як сон! Ранок мудріший за вечір!

Він ліг, але сон не йшов. Згадки про останні події мов рій бджіл налітали на нього, жалили, завдаючи йому гострого болю.

Він не хотів та, мабуть, і не міг ні про що думати — Ху-ню відрізала йому всі шляхи. Він не бачив виходу.

Найпростіше було б утекти з міста куди ведуть очі. Проте Сян-цзи не міг зробити цього. Він ладен був навіть стерегти білу пагоду на озері Бейхай, тільки б не вертатися назад у село. Звісно, Бейпін — не єдине місто в країні. Але кращого за нього він не знав. Ні, не міг він піти звідси. Йому б хотілося тут і померти.

А коли так, то й нічого розмірковувати. Ху-ню все зробить так, як сказала, ця поки свого не доб'ється, не відчепиться. Почнеш перечити — лиха не обберешся. З нею краще не жартувати. Вона тебе й під землею знайде. Сама не зуміє — чого доброго батька підпряже. А Лю Си-е підкупить одного-двох — більше й не треба! — і де-небудь у темному кутку виймуть з тебе, Сян-цзи, душу!

Сян-цзи пригадав усе, що казала Ху-ню, й зрозумів, що попався. Зв'язала вона йому руки й ноги, годі й думати, щоб утекти! Так, із нею боротися важко, він знав напевне: крізь її сіті не прослизне й найдрібніша рибинка! Сян-цзи відчував, як на нього насувається щось велике, темне й важке, дедалі дужче налягаючи йому на груди.

Неспроможний звільнитися від гнітючих думок, Сян-цзи дійшов висновку, що все життя рикші могло б уміститися в одному слові «горопах». Коли ти рикша — знай своє діло, а до всього іншого тобі зась, навіть до жінок. Злигався з котроюсь — чекай біди. У Лю Си-е багатство, у Ху-ню ница душа, от вони й попихатимуть тобою. Виходиць, нічого й роздумувати. Хочеш жити на білому світі — піди вклонися Лю Си-е в ноги, назви його нареченим батьком, а потім бери собі ту почвару. А не дорожиш життям — начхай на все й живи як живеться.

Зрештою річ навіть не в тім, що Ху-ню нахабна й підступна. Просто така вже доля у рикш. На похиле

дерево, як то кажуть, і кози скачуть. Чи ж варто дорожити таким життям? Ех, що буде, те й буде!

А сон усе не йшов та й не йшов. Скинувши з себе ковдру, Сян-ци сів. Напитися! Та так, щоб у голові замакітрилось, утопити в горілці всі свої клопоти, жалі, саме сумління! Напитися й заснути. А двадцять сьомого? Ні, не піде він до них кланятися ні двадцять сьомого, ні в будь-який інший день. Побачимо, що вони з ним зроблять!

Він накинув на себе ватяну куртку, схопив піалу, з якої завжди пив чай, і вискочив на вулицю.

Вітер дув ще дужче й розігнав хмари. Молодик послав на землю холодне світло. Сян-ци, який щойно вбрався з-під теплої ковдри, жадібно вдихав свіже повітря.

На вулиці було так само порожньо, тільки край дороги маячило кілька колясок. Вхопившись руками за вуха, рикші підстрибували на місці, намагаючись зігрітись.

Сян-ци миттю домчав до крамнички. Її двері були щільно зачинені, щоб не видувало тепло. Діставали гроші й видавали товар через маленьке віконечко. Сян-ци попросив чотири лянн гаолянової горілки та земляних горіхів на три мідяки. Він обережно ніс піалу, тримаючи її перед собою, бігти боявся, але йшов досить хутко, мов носій паланкіна. Зайшовши до кімнати, Сян-ци одразу ж гулькнув у постіль. Зуби дрібно вицокували, з-під ковдри й руки не хотілося витикати. Горілка стояла на столику, ширячи різкий, неприємний запах. Не хотілось і горіхів. Сон пропав, мов після холодної купелі. Сян-ци поступово зігрівся, заспокоївся й довго лежав з розплющеними очима, час від часу позираючи на піалу з горілкою.

Ні, не слід йому через усі ці неприємності занапашати себе, порушувати свою обіцянку: більше не пити. Справи його справді кепські, але завжди можна знайти вихід. А не знайде — все одно не варто своєю охотою в багнюку лізти. Ще побачимо, що вони з ним зроблять.

Сян-ци загасив світло, укrywся з головою, але сну, як і перш, не було. Він одкинув ковдру, озирнувся: папір на вікнах від місячного світла взявся синню, як перед світанком. Від холоду кінчик його носа задубів.

Сян-ци пригнувся до горілчаного 'духу, потім рвучко підвівся, намацав у темряві піалу й одним духом вихилив її до дна.

Сян-цзи не вмів розв'язувати проблем методично, одну по одній, — для цього не вистачало у нього ні розуму, ні терпіння, а щоб розтяти складний вузол одним махом — бракувало сміливості. Як і всі живі істоти, він, потрапивши в біду, намагався виплутитися з неї власними силами. Цвіркун, втративши в бійці великі ноги, силкується на маленьких відповзти геть. Та Сян-цзи не знав, що йому робити, куди йому «повзти». Він надіявся лише на те, що з часом усе переженеться. Поклавшись на долю, він навіть не подумав, що не завадило б і поборотись.

До двадцять сьомого ще залишилося понад десять днів, але Сян-цзи тільки й думав, що про цей день, він йому навіть снився. Здавалося, мине двадцять сьоме, і він якось дасть собі раду. Проте Сян-цзи розумів, що хоче обдурити самого себе. Часом йому спадало на думку й інше: а що коли забрати свої гроші й від'їхати до Тяньцзіня? Можливо, там пощастить опанувати якусь кращу професію, ніж ремесло рикші? А головне — він зміг би позбутися Ху-ню. На його думку, всі міста, куди треба їхати поїздом, розташовані дуже далеко від Бейпіна й недосяжні для Ху-ню. Але він зрештою відкидав такі гадки: ні, це не вихід, він згоден на все, аби тільки не виїжджати з Бейпіна.

І знову в думках повертався до двадцять сьомого числа. Хоч би вже скоріше минув цей день. Може, все-таки пощастить якось виплутатися? А ні, то принаймні не буде цього чекання.

Але як його виплутатись? Можна б, звичайно, забути про Ху-ню і не ходити до старого з поздоровленням, та хіба це міняє справу? Підеш — устроиш свою голову в петлю, не підеш — Ху-ню ще дужче розгнівається. Пригадалося, як він уперше взяв коляску і, наслідуючи приклад досвідченіших рикш, шастав у провулки, щоб скоротити шлях, а потім плував незнайомими вуличками, поки не опинявся на попередньому місці. От і зараз він теж ніби попав у лабіринт, звідки неможливо знайти виходу.

Отже, як не крути, як не верти, а таки доведеться брати Ху-ню. А чому б і ні? Проте досить було йому подумати про це, як його охоплював розпач. Згадуючи, яка в неї врода, він тільки скрушно хитав головою. Та й не

тільки це. А як вона поводитьсь? І от він, такий працюючий, такий порядний юнак має брати собі за дружину надпсований товар. Та він людям у вічі дивитись не зможе. Навіть на тому світі буде соромно перед батьками стати. Хто може поручитися, що вона чекає дитину саме від нього? Гаразд. Вона казала, що привезе з собою кілька колясок, а яка гарантія? Зі старим жарти кепські. Та навіть якщо все обійдеться, Сян-цзи все одно не витримає. Хіба можна жити з такою, як Ху-ню? Своїми вибриками вона хоч кого доведе до розпачу. Він добре знає, яка вона немилосердна. Ні, якщо вже одружуватися, то з будь-ким, тільки не з нею. Про це й мови не може бути. Побратися з нею — зав'язати собі світ. Але що ж робити?

Він зненавидів себе за необачність, йому хотілось надавати собі ляпасів. Але, власне кажучи, в чому його вина? Вона ж сама налаштувала пастку. Його біда в тому, що він надто простодушний і чесний, а такі завжди ловляться. Де ж справедливість?

Найгірше, що йому нема з ким поділитися своїм горем. Не було у нього ні рідних, ні друзів, але коли досі, відчуваючи під ногами твердий ґрунт, він якимось обходився без них, то тепер нарешті зрозумів, що людина не може жити сама, і дуже шкодував, що він такий самотній. Рикші, його побратими по ремеслу, здавалися йому тепер особливо близькими. Коли б він товаришував із ким-небудь із них, то, певно, не злякався б і кількох таких, як Ху-ню. Друзі могли б щось порадити, підтримати у тяжку хвилину. Та він із самого початку тримався якнадалі від людей. Тоді він гадав, що не так легко знайти справжнього приятеля. А тепер дуже шкодував. Вперше в житті йому стало страшно: над одинаком нічого не варто поглумитись і познушатись. Один у полі не воїн!

Зимою, коли хазяїн їздив на бенкет чи в оперу, Сян-цзи звичайно виймав бачок із карбідного ліхтаря й ховав його за пазухою, щоб вода не встигла замерзнути. Коли холодна, як лід, бляшанка торкалася розгаряченого, спітнілого тіла, Сян-цзи починало лихоманити, але доводилося терпіти, інколи навіть довгенько, поки не зігріється вода. Досі він вважав це за нормальне явище, а часом навіть пишався собою, адже у тих рикш, що возили старі коляски, таких ліхтарів не було. Тепер же ні-

би настало прозріння: за таку мізерну платню він ще має морочитися з цією клятою бляшанкою, гріти її на власних грудях. Груді, правда, у нього широкі, але яка з того радість, коли вони цінуються дешевше карбідного ліхтаря. Не дивно, що навіть Ху-ню дозволяє собі збиткуватися над ним. Так, був час, коли він вірив, що професія рикші найкраща, що завдяки їй можна і сім'ю утримувати, і діло якесь завести. А тепер йому лишалося тільки одне: скрушно похитувати головою.

Минуло два дні. Увечері пан Цао разом зі своїм приятелем поїхали в кіно. Сян-цзи чекав їх у маленькій чайній, гріючи, як завжди, бляшанку.

День випав морозяний. Вікна та двері в чайній були щільно позачинювані. В кімнаті стояв сморід, тхнуло світильним газом, потім і дешевим тютюном. Відвідувачами чайної в такий час були здебільшого рикші. Дехто з них уже встиг зігрітись і задрімати, прихиливши голову до стіни; дехто, тримаючи в руці чашку з гаоляною горілкою, припрошував сусідів скуштувати й собі, а потім, важко сопучи й голосно прицмокуючи, допивав рештки; треті, згорнувши коржа, покvapно й жадібно їли, червоніючи від натуги. Один рикша здався аж надто примітним. Він сидів насупившись і все нарікав на свою гірку долю, бідкався, що з раннього ранку не мав ні хвильки спочинку. Не встигне піт на спині просохнути, як його знову женуть далі... Коли він скінчив розповідь, у кімнаті запала тиша. Та через мить усі загули знову, загаласували, мов граки над розкиданим гніздом. Кожному хотілося вилити свою душу. Навіть той, що давився коржем, не лишився осторонь.

— Можна подумати, що працювати у одного хазяїна велике щастя... — пробелькотів він, ледве повертаючи язиком. — Та будь воно прокляте таке щастя! З другої години дня в роті ні рісочки не було, хоч довелося, трясця його матері, аж тричі збігати від брами Цяньмінь до брами Пінцземинь і назад! А холоднеча сьогодні самі знаєте яка — мало собі гузно не відморозив... — Він окинув присутніх поглядом, сумно зітхнув і заходився доїдати коржа.

Розмова перейшла на погоду, та невдовзі знову почулося ремствування на злиденне життя.

Слухаючи людські розмови, Сян-цзи не казав жодного слова, хоч дуже цікавився чужими історіями.

Кожен з присутніх розповідав про своє кривне, й розповідав по-своєму, але суть усіх нарікань була одна: люди висловлювали своє обурення та невдоволення. Все те, про що говорили рикші, Сян-цзи спізнав на собі. Він всотував кожне їхнє слово, мов спрагла земля краплини дощу. Бувши недорікий, він не зважувався розповідати про власні переживання, але слухаючи інших, переконувався, що він не самотній у своєму горі. Пізнавши, почім ківш лиха, Сян-цзи тепер співчував іншим. Коли хто-небудь звирявся зі своїми кривдами, він супився, а перейдуть на щось веселіше — всміхався. Він відмовчувався, але відчував, що всі вони — друзі в біді.

Раніше Сян-цзи гадав, що рикші тільки й знають, що лихословити з ранку до вечора, а воно ж, базикаючи, не забагатієш. Сьогодні ж він вперше усвідомив, що вони не теревені правлять, а гомонять про своє спільне лихо, в тому числі й про його власну долю.

В розпал розмови несподівано розчинились двері й до кімнати увірвався потік холодного повітря. Всі серди-то озирнулися — хто це там надумався жартувати? Але той, хто стояв за дверима, не квапився, ніби для того, щоб познущатися над ними. Служник стурбовано закричав:

— Скоріше заходьте, дядечку! Холоду напустите!

Не встиг він доказати, як на порозі з'явився чоловік. Теж рикша. На вигляд йому було за п'ятдесят. Він мав на собі коротеньку латану-перелатану ватяну куртку, на ліктях і на передній полі якої подекуди визирала вата. Обличчя непевного кольору здавалось давно невмиганим, розчервонілі від холоду вуха нагадували спілі помідори. З-під дір'явої шапки визирало сиве скуйовжене волосся, на бровах та невеликих вусах висіли бурульки. Чоловік намацав лаву, сів і, зібравши останні сили, мовив:

— Чаю...

Цю чайну здебільшого відвідували рикші, що мали постійну роботу, й поява старого здавалася щонайменше дивною. Було ясно, що сталося щось серйозніше від того, про що тут оце мовилося. Запала мовчанка. Іншим разом який-небудь зелений хлопчина неодмінно висміяв би такого клієнта, але тепер було не до жартів.

Нараз голова старого почала хилитись униз, і він повалився на підлогу. Люди посхоплювалися з місць.

— Що таке? Що з ним? — посипалися запитання.

— Стривайте! — зупинив їх хазяїн чайної, досвідчений у таких справах чоловік. Він підійшов до старого, посадив його на підлозі, розстебнув комір і, підтримуючи за плечі, присунув стілець до його спини. — Солодкої води! — гукнув він, потім, нахилившись до старого, послухав, чи той дише, і буркнув: — Нічого страшного.

Всі стояли мов укопані, ніхто не хотів сідати. Кліпаючи очима в тютюновому диму, що заповнював усю кімнату, вони дивилися в бік дверей, де сидів знепритомний старий. У кожного в голові снувалася думка: «Така сама доля чекає й мене! Як доживу до сивого волосу, можливо, теж отак гепнусь посеред вулиці й більше не встану!».

Коли до рота рикші піднесли воду, він застогнав. Не розплющуючи очей, витер брудною, аж чорною рукою підборіддя.

— Випий води! — мовив хазяїн старому на вухо.

— Га? — Старий проплющив очі й, помітивши, що сидить на підлозі, хотів був підвестись.

— Спочатку випий, поспішати нікуди, — сказав хазяїн.

Іх обступили з усіх боків.

— О-ох! — стривожився старий. Він узяв обома руками чашку, поволі випив воду й обвів усіх нестямним поглядом. — Велике вам спасибі за турботу! Велике спасибі!

Голос його звучав незвичайно тепло й лагідно, якимось аж не вірилось, що він лине з-під ріденьких, жалюгідних вусів. Старик знову спробував підвестись. Кілька чоловік кинулися допомогти йому сісти на стілець. На обличчі у старого промайнула усмішка, й він приязно мовив:

— Нічого, нічого, не турбуйтеся! Змерз, зголоднів, от і запаморочилося в голові. Тепер уже краще...

Він усміхнувся, і крізь товстий шар бруду всі побачили добре, щире обличчя.

Всі були зворушені до краю. На почервонілих очах рикші, який щойно пив горілку, виступили сльози.

— Налий ще два ляни, — попросив він.

Коли принесли горілку, рикша підійшов до старого й підніс йому чашку:

— Випийте, прошу вас! Хоч у мене й постійна робота, але, мушу признатися, і мені нелегко. Тільки ноги мої

знають, як мені бігається у мої літа! Мине ще два-три роки, і я стану таким, як ви. Мені вже за сорок... А вам, певно, скоро шістдесят стукне?

— Ні, мені тільки п'ятдесят п'ять! — старий одпив ковток. — На вулиці холодно, пасажирів немає. От я й бігав не ївши. Було кілька мідяків, та потратив на вино, щоб хоч трохи зігрітись. А вже як опинився тут, не втримався, вирішив зайти погрітись. У вас тут тепло, а я зголоднів, от і запаморочилося в голові. Ну, та нічого, це пусте!... Велике вам, братове, спасибі!

Ту мить жовтуватого-сиве, схоже на солому волосся старого, його брудне обличчя, чорні, мов вугілля, руки, стара дірява курточка і шапчина — все, здавалось, випромінювало світло. Так сяють стародавні лики святих у давніх, занедбаних храмах, як і перше, викликаючи у людей священний трепет. Всі дивилися на старого з якоюсь особливою шанобою, ніби боялися, що він раптом зникне.

Сян-цзи, що стояв неподалік, увесь час мовчав. Зачувши, що старий голодний, він притьмом кинувся на вулицю й повернувся з десятком пиріжків з баранячою начинкою, загорнутих у капустяний листок. Підносячи їх старому, він промовив одне тільки слово:

— Іж!

Потім сів на своє місце, низько схиливши голову, ніби був страшенно стомлений.

— Ой-ой! — Старий ладен був заплакати від радості. — Ви мені все одно що рідні брати! Везеш пасажира, так стараєшся, а спробуй взяти з нього зайвого мідяка...

Він підвівся.

— Стривайте! Куди ж ви? Попоїжте спочатку! — залунало з усіх боків.

— Покличу Сяо Ма-ера. Це внук мій, коляску на вулиці стереже.

— Ви сидіть, я збігаю! — озався літній рикша. — Не хвилюйтеся, тут з вашою коляскою нічого не станеться: навпроти поліцейська дільниця. — Він прочинив двері: — Сяо Ма-ер! Тебе дідусь кличе. Кидай коляску та йди сюди!

Старий кілька разів діткнувся до пиріжків рукою, але жодного так і не взяв. Коли Сяо Ма-ер зайшов до кімнати, він простяг йому один:

— Це тобі, внучку!

Хлопчиків було років дванадцять. Обличчя худе, виснажене, але сам він здався повним завдяки підтягнутій одежі. З почервонілого на морозі носа капало. Крізь драні навушники шапки прозирали посинілі вуха. Він підійшов до дідуся, взяв пиріжок, надкусив його й відразу потягнувся за другим.

— Не спіши!

Старий погладив хлопця по голові й узяв пиріжок і собі, почав повільно жувати.

— Дідусеві вистачить і двох пиріжків, а решта твої. Поїмо — і додому, на сьогодні вже возити годі. А завтра, як потеплішає, виїдемо трохи раніше. Гаразд?

Хлопчисько кивнув головою на пиріжки й, шморгнувши носом, сказав:

— З'їжте три, дідусю, а решта мені. Я одвезу вас додому.

— Та ти що, не треба! — Старий задоволено всмінувся, окидаючи поглядом присутніх. — Підемо пішки, в колясці ще замерзну.

Він допив горілку, з'їв два пиріжки і, поки внук доїдав решту, утер губи ганчіркою, що правила йому за носовика.

— Сина як забрали в солдати, то більше і не бачили, а невістка...

— Не треба про це! — перебив Сяо Ма-ер, давлячись пиріжком.

— Не хвилюйся, дитино моя, вони нам не чужі! — Потім тихо вів далі: — Хлопчина росте гордий, не любить, щоб я розповідав. Так от, пішла від нас і невістка, його мати. Тепер нас двоє та коляска третя. Хоч і стара, зате своя — не треба щодня оплачувати. Що заробимо, те й наше. Але тяжко, дуже тяжко!

— Дідусю! — Сяо Ма-ер смикнув старого за рукав. — Треба б іще когось одвезти, а то нізачо буде купити завтра вугілля. І все через тебе. Давали двадцять мідяків до Хоуминя, а ти затявся, й край! Тепер залишимося узавтра без вугілля. Куди ж це годиться?

— Щось придумаємо, внучку, я візьму на виплат фунтів з п'ять вугільного брикету.

— І трісок на розпал!

— Гаразд, дитинко! Скоріше доїдай, пора вже додому! — Старий підвівся і ще раз подякував усім: — Велике спасибі вам, дорогі братове!

Він узяв онука за руку, той покvapно запхав у рота останнього пиріжка, і вони рушили до дверей.

Дехто з присутніх пішов провoджати старoгo. Першим вийшов оглянyти їхню коляску Сян-цзи.

Це була стара-престара чортопхайка. Лак на обшивці давно потріскався, на ручках пооблазила фарба, ліхтар ледве тримався, розпірки тенту були позв'язувані поворозочками. Сяo Ма-ер вийняв із шапки сірника, тернув ним об підметку й, прикриваючи брудними рученятами вогника, запалив ліхтар. Старий поплював на долоні, зітхнув і взявся за ручки.

— Ну, до побачення, братове!

Старий нахилився до хлопця, почав йому щось пояснювати; його голос, віддаляючись, поволі стихав. Коляска то виїжджала під світло ліхтаря, то ніби розчинялась у темряві. Сян-цзи ще довго стояв мов остовпілий біля дверей чайної і дивився їм услід. На душі у нього було неймовірно тяжко. Позираючи на хлопця, він бачив своє минуле, а постать старoгo нагадувала йому про майбутнє. Йому завжди було шкода розлучатися з грішми, але зараз він відчував радість від того, що купив цим двом бідолахам пиріжків.

Коли старий та хлопець зовсім зeszли з очей, Сян-цзи повернувся до чайної. Там знову точилася жвава розмова, лунав сміх. Проте йому було не до сміху. Він розраховувався за чай, вийшов на вулицю, підвіз коляску до кінотеатру і став чекати свого пана тут.

Ніч справді видалася холодна. Вітру ніби й не було, але в повітрі, застилаючи зорі, кружляли хмари пилюки,— певно, вітер бушував десь угорі. Земля порепалась від морозу і стала сірувато-білою, дорога стала тверда й нерівна. Сян-цзи недовго постояв біля кіно, а вже змерз, та вертатись до чайної не поспішав. Хотілося посидіти наодинці й поміркувати про своє життя. Після зустрічі із старим та хлопцем розлетілася вдрузки його найзаповітніша мрія — адже ті мали свою коляску! З першого ж дня, як тільки став рикшею, Сян-цзи почав мріяти про власну коляску й ганяв цілісінькими днями по місту тільки заради неї. Сподівався: буде своя коляска, і буде все. І ось він бачить цього старoгo!

Хіба не тому Сян-цзи не хотів сходитися з Ху-ню, що мріяв про свою коляску? Думає, придбає коляску, назирає грошей і візьме собі за дружину чесну, порядну

дівчину. І що ж, поглянь на Сяо Ма-ера, чи не така ж доля чекає й твого сина? То, може, й не варто цуратися Ху-ню? Якщо вже немає виходу з цього зачарованого кола, то чи не все одно, хто стане його дружиною? До того ж у неї, можливо, буде кілька колясок, чому б не скористатися дармовим щастям? Він анітрохи не кращий за інших, тому нічого й витребенькувати. Ху-ню то й Ху-ню! Яка різниця?

Сеанс закінчився. Сян-цзи хутко поставив бляшанку з водою на місце й засвітив ліхтар. Потім скинув ватянку і залишився у легенькій курточці. Йому хотілося стрілою промчати увесь шлях до самого дому і забути про всі турботи. Впаде де-небудь, розіб'ється на смерть— теж біда невелика!

11

Як тільки Сян-цзи згадував про старого та його внука, у нього пропадали всякі надії на краще майбутнє, йому хотілося жити лише сьогоднішнім днем. Навіщо мучити себе, сушити голову всілякими планами, коли бідняка чекає тільки один кінець: не помер з голоду, поки був малим, то неодмінно помре, як постаріє! Нарешті йому стало ясно: доки ти молодий, дужий і працюєш, духу прислухаючись, ти ніби й людина. І треба бути справжнім йолопом, щоб відмовляти собі в чому-небудь у ці роки. Промчать літа — не вернеш!

Його перестали хвилювати навіть думки про Ху-ню. Та коли на очі потрапляла скарбничка, в голову лізли зовсім інші гадки. Ні, не слід легковажити такими речами. Адже на коляску не вистачає всього лише кількох десятків юанів. Не може він відступатися, коли до мети так близько. Та й непростимим злочинцем з його боку було б кидати здобуті такою тяжкою працею гроші на вітер. Ні, треба й далі йти своїм шляхом,— незважаючи ні на що! А Ху-ню? Як з нею бути? Доведеться, мабуть, чекати двадцять сьомого числа

Коли на душі ставало зовсім кепсько, він обіруч обнімав скарбничку й шепотів: «Що б там не сталося, а гроші все-таки мої! З ними я нічого не боюся. Стане зовсім сутужно, махну на все рукою, і гайда звідси. Коли є гроші, можна тікати!»

Рух на вулицях з кожною дниною жвавівшав, повсюди сновигали лоточники з різними святковими товарами, скрізь тільки й лунало: «Ласощі! Купляйте ласощі!»

Сян-цзи спочатку теж чекав новорічних свят, але тепер йому було не до них. Чим людніше ставало на вулицях, тим дужче охоплювала його душу тривога. Фатальний день наближався невблаганно! Сян-цзи схуд останнім часом, у нього позападали очі, дужче випнувся шрам на щоці. Скрізь на вулицях товчія, слизота, треба бути дуже обережним, а тут ще ці кляті душевні тривоги! Сян-цзи відчував, що втрачає певність, став дуже неуважний, забудькуватий, часто ні з того ні з сього лякався, його мучила сверблячка, як буває при пітниці у дітей.

У другій половині дня, коли складають жертви богові домашнього вогнища та духам предків, раптом подув східний вітер, все небо заволокло густими, чорними хмарами, несподівано потеплішало. Надвечір вітер ушух, і посипав рідкий, лапатий сніг. Крамарі захвилювалися. Відлига! Сніг! Доведеться пересипати всі ласощі цукровою пудрою, щоб не позлипались. Незабаром посипала крупа, й миттю земля стала білою. Після сьомої години вечора крамарі та інші городяни почали справляти обряд жертвоприношення. Повсюди сніг надавав святу таємничості. І пішоходи, й пасажири колясок — всі квапились додому, щоб і собі розпочати святкову церемонію, але дорога була така мокра та слизька, що ніхто не відважувався прискорити крок. Лоточники поспішали збути приготовлені до свята товари, й від їхніх вигуків аж у вухах лящало.

Сян-цзи годині о дев'ятій вечора повертався з паном Цао із західної частини міста. Минувши Сіданьпайлоу, де завжди панувало пожвавлення, вони звернули на Чан'аньцзе.

Тут рух був не такий напружений. Тонкий сніговий покрив на рівній поверхні асфальту при світлі ліхтарів віддавав блиском. Раптом десь попереду спалахнули фари зустрічної автомашини. Крупинки снігу, потрапляючи в світляні смуги, набували жовтавого відтінку. Здавалося, з неба сиплеться золотий пісок.

Дорога біля брами Сінхуаминь, і так досить широка, від снігу здавалась іще ширшою. Вона вражала своїм роздоллям, урочистістю, сповнювала душу невимов-

ною радістю. Чан'аньпайлоу, брама Сінхуаминь, увінчана карнизми, Червоний мур Південного озера, величні колони вбрались у білі шати й, освітлені ліхтарями, мовчки стояли, уособлюючи велич стародавньої столиці. Здавалось, Бейпін весь вимер, залишилися тільки його мальовничі палаци та столітні сосни під сніговим покривом.

Але Сян-цзи ніколи було милуватися цими красотами. Дивлячись на засніжену, блискотливу, мов яшма, дорогу перед собою, він думав тільки про те, як би скоріше дістатися додому. В кінці рівної, безлюдної вулиці йому вже ввижалися ворота панської садиби. Прого бігти швидко він не міг. Сніг випав неглибокий, але він налипав на підшви, й даремні були намагання обтрусити його. Дрібна крупа сікла обличчя, сліпила очі. Сніг майже не танув так і лежав на плечах товстим шаром. Ніби й дрібниця, та невдовзі почав промокати одяг. В цьому районі було набагато спокійніше, тільки звідкись здаля долинали постріли хлопавок та шугали в небо, розсипаючись барвистими вогнями, ракети. Коли вони гасли, ставало ще темніше, аж мороз ішов поза шкірою. Вибухи хлопавок, спалахи фейерверків і темрява, що наставала потім, здавалось, підганяли Сян-цзи. Але, як на гріх, не можна було бігти швидко.

Особливо дратував якийсь велосипедист, що ув'язався за ним іще в західній частині міста.

Виїхали на Січан'аньцзе. Тут було менше шуму, і Сян-цзи гостріше відчував за своєю спиною переслідувача. Вухом Сян-цзи розрізняло навіть ледь чутне порипування снігу під колесами велосипеда. Як і всі рикші, Сян-цзи терпіти не міг велосипедистів. Машини теж не дуже йому подобались, але ті хоч гудки подають, можна вчасно звернути. А велосипедисти завжди метляються то сюди, то туди, норовлять прослизнути у найменшу шпарку, аж у голові від них паморочиться. Намагаєшся триматися від них чимдалі, щоб запобігти дорожній пригоді. Бо коли щось станеться, винний будеш ти. Поліцейські, аби тільки рикші дошкулити, завжди стають на бік велосипедиста.

Сян-цзи кілька разів хотілося різко зупинитись, ніби для того, щоб пооббивати сніг із підшов, нехай би той пахаба ввігнався в коляску. Проте він не зважувався — рикшам не вільно виказувати свій гнів. Перш ніж зупи-

нитись, він мав крикнути: «Стій» і лише після цього заходжуватися коло черевиків.

Підїхали до барми Цяньминь та озера Наньхай. Вулиця тут була широченька, проте переслідувач не поспішав їй обганяти, а все так само плівся слідом, не відстаючи ні на крок. Сян-цзи скипів, навмисне зупинив коляску і заходився обтрушувати сніг з плечей. Велосипедист повільно проїхав майже впритул, обернувся і пильно подивився на нього. Сян-цзи навмисно не квапився, чекав, поки переслідувач зникне з очей. Потім узявся за ручки й вилаявся:

— Чорти б його схопили!

Гуманізм пана Цао не дозволяв йому користуватись утепленням тентом, та й брезентовий він піднімав лише в дощ. Він вважав, що це полегшить працю рикші. Сніг сьогодні був невеликий, і пан Цао вирішив, що обійдеться й так. Крім того, йому хотілося полюбуватись засніженим містом у нічний час. Він також звернув увагу на докучливого велосипедиста і, коли Сян-цзи вилаявся, тихо зауважив йому:

— Як знову причепиться, не зупиняйся біля наших воріт; а їдь прямо до брами Хуаньхуаминь, до пана Цзо.

Сян-цзи стривожився. Хоч він здавна не любив велосипедистів, але ніколи не думав, що серед них можуть бути небезпечні люди. Проте якщо пан Цао не зважається їхати додому, то, виходить, від цього негідника можна чекати чого завгодно. Сян-цзи пробіг кілька десятків кроків і знову натрапив на свого переслідувача, який, видимо, чекав на них. Той пропустив коляску вперед. Сян-цзи встиг окинути його уважним поглядом і одразу ж упізнав сищика. Йому частенько доводилося зустрічати подібних типів у чайних, і хоч жодного разу він не мав з ними діла, але добре знає їхню форму: синій халат і низько насунутий на чоло фетровий капелюх.

На розі вулиці Наньчанцзе Сян-цзи озирнувся, велосипедист не відставав. Сян-цзи, забувши про сніг, побіг хутчій. Попереду простяглася довга біла пустельна дорога, довкола — тільки холодне світло ліхтарів та переслідувач позаду! Сян-цзи ще ніколи не потрапляв у подібні ситуації й від хвилювання аж спітнів. Біля задньої брами парку він озирнувся ще раз: не відстає. Наближаючись до воріт садиби пана Цао, Сян-цзи стишив крок, але тільки на мить, оскільки хазяїн нічого не сказав. За

якийсь час Сян-цзи звернув у завулок — велосипедист за ним! Вибрався на широку вулицю — той знову ззаду. До брами Хуаньхуаминь можна було їхати прямо, не звертаючи в провулки, але у Сян-цзи починали плутатись думки. Його охопила злість на самого себе.

Лише коли проминули Цзіншань, переслідувач звернув у бік Хоуминя і зник. Сян-цзи витер піт. Заметіль ушухла, але поодинокі сніжинки ще кружляли в повітрі. Сян-цзи замилувався ними: великі, лапаті, вони спускалися повільно й не сліпили очей, як пороша.

— Куди тепер накажете? — спитав Сян-цзи обернувшись.

— До пана Цзо. Як хто-небудь цікавитиметься, хто я, скажеш, не знаю!

— Гаразд. — Серце Сян-цзи тривожно забилося, але вдаватися до розпитів було незручно.

Біля садиби Цзо пан Цао наказав Сян-цзи закотити коляску на подвір'я і хутко зачинити ворота. Тримався пан Цао досить мужньо, хоч і був схвильований. Віддавши розпорядження, він зайшов до будинку. Коли Сян-цзи поставив коляску, пан Цао вийшов разом з паном Цзо. Сян-цзи знав його як близького друга його хазяїнів.

— Сян-цзи, — покvapно мовив пан Цао, — додому поїдеш на таксі, скажеш пані, що я тут. Нехай і вона сюди їде. Тільки іншим таксі, а не тим, що ти приїдеш. Зрозумів? Чудово! Перекажи пані, щоб вона захопила найнеобхідніші речі й кілька картин із кабінету. Ясно? Я сам зателефоную пані, а ти ще раз нагадаєш. Боюся, що вона розхвилюється і все забуде.

— Може, й мені поїхати? — запропонував пан Цзо.

— Не треба! Я не зовсім певен, що то був сищик. Але про всяк випадок треба бути обережним. Виклич, будь ласка, таксі!

Поки Цзо дзвонив по телефону, пан Цао далі настановляв Сян-цзи:

— За таксі я заплачу. Перекажи пані, щоб не барилась. Нехай ні про що не турбується, візьме з собою тільки синові речі та картини з кабінету! Коли пані збереться, накажи Гао-ма викликати по телефону таксі, й нехай їдуть сюди. Ти все зрозумів? А коли вони поїдуть, замкнеш ворота й лягай спати в кабінеті: там є телефон. Ти вмєш телефонувати?

— Ні, не вмію набирати номер. Але якщо подзвонять, відповісти зможу.

По правді кажучи, Сян-цзи терпіти не міг розмовляти по телефону, проте не хотів хвилювати хазяїна.

— От і добре! — провадив пан Цао так само поспіхом. — Почуєш шум на вулиці, не відчиняй воріт! Після нашого від'їзду, ти залишишся сам. Вони, безперечно, тебе не займуть! Як побачиш, що непереливки, гаси світло й через задній двір тікай до Ванів. Знаєш Ванів?

— Угу!

— Посидиш трошки в них, а потім тікай! Переплигнеш через мур і біжи, інакше тебе схоплять! Ні про наші, ні про свої речі не турбуйся. Коли щось пропаде, я відшкодную. А поки що візьми п'ять юанів. Ну, гаразд, я пішов дзвонити пані. А ти ще раз нагадаєш їй, про що я тебе просив. Тільки про стежу не розповідай, — можливо, то й не сищик був. Та й сам завчасу не хвилюйся.

Серце Сян-Цзи сповнилося тривогою, йому б хотілося дещо розпитати, та він не посмів — боявся, що позабуває панові настанови.

Під'їхало таксі, Сян-цзи вайлувато вліз у нього. Знову падав сніг, і важко було розібрати, що там за вікнами машини. Сян-цзи сидів випроставшись, голова його майже торкалася верху машини. Він хотів був зібратися з думками, але його увагу привернула червона стріла на капоті машини, така гарна, що очей не відірвеш. А щіточка на вікні перед водієм сама рухалася туди-сюди, зчищаючи сніг та воду з переднього скла. Це теж було страшенно цікаво. Не встиг він намілуватися всіма цими дивами, як таксі зупинилось.

Сян-цзи виліз із машини зовсім спантеличений. Він підійшов до воріт і вже зібрався натиснути кнопку електродзвоника, як перед ним немов з-під землі виріс чоловік і схопив його за лікоть. Сян-цзи хотів був висмикнути руку, але пізнав обличчя незнайомого й остовпів. Перед ним стояв велосипедист.

— Не впізнав мене, Сян-цзи? — посміхнувся той і випустив його лікоть. Сян-цзи перевів подих, не знаючи, що сказати. — Хіба ти забув, як ми колись забрали тебе в гори? Так от, я колишній командир взводу Сунь. Тепер пригадав?

— А-а! Командир взводу Сунь! — буркнув Сян-цзи, так нічого й не пригадавши. Коли солдати забрали його

в гори, йому ніколи було з'ясовувати, хто командував взводом, а хто ротою.

— Бач, ти забув мене, а я тебе пам'ятаю: шрам на обличчі — певна прикмета. Сьогодні півдня їздив за тобою, спочатку теж, як і ти, не пізнавав, боявся ошукатись, і так погляну, і так, але шрам твій — помилитися важко!

— У вас до мене справа? — Сян-цзи знову зібрався подзвонити.

— Аякже! І дуже важлива! Давай зайдемо та поговоримо. — Командир взводу Сунь — тепер сищик — підняв руку й подзвонив сам.

— Мені зараз ніколи! — буркнув Сян-цзи, відчуваючи, як його кидає в піт. «Як би його спекатися? Хіба можна такого впускати в дім?»

— Не хвилюйся, ти не пошкодуєш, що ми з тобою зустрілись! — Сунь хитрувато посміхнувся, а як тільки Гао-ма прочинила ворота, прослизнув у двір перший. — Спасибі вам, спасибі! — заторохтів він і, не давши служникам і словом перемовитись, потяг Сян-цзи до сторожки. — Ти тут мешкаєш? — спитав, оглядаючи кімнату. — О, як тут чисто! Непогано влаштувався! Непогано!

Сян-цзи починало набридати його патякання.

— В якій справі? Кажи, бо мені ніколи!

— Я ж уже сказав: у дуже важливій! — Сунь усе ще посміхався, але в його голосі бриніла погроза. — Скажу тобі прямо, твій пан заколотник! Спіймаємо його — розстріляємо! Йому від нас не втекти! А ми з тобою все-таки знайомі: ти служив у мене. До того ж ми під одним богом ходимо, тому скажу тобі по секрету: вскочив ти у халепу. Тікати треба, поки не пізно, інакше й тебе схоплять. Ми з тобою люди прості, навіщо ж нам терпіти за чужі гріхи! Адже так?

— Але ж перед людьми незручно! — заперечив Сян-цзи, пам'ятаючи настанови пана Цао.

— Перед ким? — Сунь скривив губи у зневажливій посмішці й сердито блиснув очима. — Злочинці вони, а не люди. А ти — мені «незручно»! Вони знали, що творили, нехай самі й відповідають. Чого це тобі через них муки приймати? Кинуть тебе на два-три місяці до в'язниці, тоді зрозумієш, як вільній птасі у клітці сидіти. Добре, коли на два, а як на більше? Для них побувати за ґратами — страх невеликий, у них гроші є. А у тебе.

мій дорогий друже? Так що добра не жди! А може бути й ще гірше. Самі вони відкупляться, а тебе за їхні гріхи запроторять років на кілька. Коли ж справа набуде розголосу, тебе можуть відвести на міст Тяньцяо і кулю в лоба! Отож зваж сам, хіба не прикро помирати ні за цапову душу? Ти ж тямущий хлопець, навіщо тобі шитися в дурні? «Перед людьми незручно!» Ех ти! Перед якими людьми? Я кажу тобі, брате, прямо, трапиться з нами якесь лихо, про нас, бідолах, ніхто не подумает!

Сян-цзи злякався. Згадавши про свої поневіряння у солдатах, він уявив, що чекає його у в'язниці.

— По-твоему, я маю залишити хазяїв?

— Ти турбуєшся про них, але хто поклопочеться за тебе?

Сян-цзи помовчав якусь мить, ніби до чогось прислухаючись, але совість його мовчала.

— Гаразд, я піду.

— Підеш? — спитав Сунь з холодною усмішкою. — Ось так просто й підеш?

Сян-цзи отетерів.

— Який же ти йолоп, друже мій! Хочеш, щоб я, сищик, просто так відпустив тебе?

— Тоді... — від хвилювання Сян-цзи відібрало мову.

— Не прикидайся дурником! — вп'явся у нього суворим поглядом сищик. — Ти, певно, маєш десь капшука з грошима, от і давай його сюди, викупувай своє життя! Я ж заробляю не більш тебе, а треба і їсти, й пити, й одягатися, і сім'ю утримувати. От і доводиться, признаюся тобі щиро, не гребувати й такими підробітками! Поміркуй сам, чи можу я так просто тебе відпустити? Інший на моєму місці й розмовляти з тобою б не став. А я вважаю, що служба службою, а дружба дружною. Саме тому я й прийшов тебе попередити. А тепер прошу винагороди за послугу, адже моя сім'я не духом святим живиться. Ну, гаразд, досить базікати. Давай викуп!

— Скільки? — спитав Сян-цзи, опускаючись на ліжко.

— Скільки маєш!

— Краще у в'язниці відсидіти!

— Ти так гадаєш? Гляди, щоб не пошкодував! — Рука сищика ковзнула в кишеню халата. — А це ти бачив, Сян-цзи? Я можу без зайвого клопату взяти тебе, а чинитимеш опір — пристрелю! Миттю приставлю тебе

куди слід! А там, за ґратами, не то що гроші з тебе всі витрусять, а й останню сорочку знімуть... Ти хлопець тямущий, отож прикинь, що краще?

— Знайшов кого оббирати! — над силу мовив Сян-ци після тривалого мовчання. — А чому б тобі не обдери самого пана Цао?

— О, він великий злочинець. Зловимо його — матимемо нагороду, не зловимо — покарають. А тебе, мій дурненький братику, відпустити — все одно що чхнути, а вбити, що блогицю розчавити! Даси гроші — підеш на всі чотири сторони, не даси — зустрінемось на мосту Тяньцяо. Ото ж краще не воловody, а викладуй усе, що маєш! Не маленький, мусиш сам розуміти: гроші ці не мені одному дістануться, доведеться й з начальством ділитися, мені хіба дешиця перепаде. Я, можна сказати, життя тобі дарую, а ти ще й огинаєшся. Скільки там у тебе?

Сян-ци схопився з місця, стис кулаки, на скронях понабрякали сині жили.

— Не подумай силу свою показувати! Попереджаю, за ворітьми повно наших. Клади мерщій гроші, поки я добрий.

Погляд у сищика був страшний.

— Що я кому зробив?

В голосі Сян-ци бриніли сльози. Він безсило опустився на край ліжка.

— Нікому нічого, ти просто вскочив у халепу. Людина щаслива лише доти, доки вона в утробі матері, а ми з тобою вже давно топчемо ряс. Які ж тут можуть бути розмови? — Сунь скрушно похитав головою, немов це боліло і йому. — Я, звичайно, кривджу тебе, а що маю робити? Ну, досить тобі зволікати!

Сян-ци подумав ще якусь мить. Виходу не було. Тремтячими руками він дістав скарбничку з-під ковдри.

— Ану, дай-но мені глянути! — засміявся Сунь і, схопивши скарбничку, торохнув її об стіну.

Сян-ци спостерігав, як розкочувалися по підлозі срібні монети, й серце його краялось з горя.

— Оце і все?

Сян-ци мовчав, його лихоманило.

— Гаразд, живи собі! На те ми й друзі з тобою. Але мусиш запам'ятати: за ці гроші ти купив собі життя, і ще дешево воно тобі обійшлося!

Сян-цзи все ще мовчав. Тремтячи всім тілом, він заходився збирати постіль.

— Облиш! — гримнув на нього сищик.

— Так зима ж...

Очі Сян-цзи спалахнули гнівом.

— Сказано тобі облиш! Геть звідси!

Сян-цзи зітхнув, закусив губу, штовхнув двері й вийшов.

Землю уже вкрив товстий шар снігу. Довкола все саяло білиною. Сян-цзи брів, похнюпивши голову, лишаючи на снігу глибокі темні сліди.

12

Сян-цзи хотілося б знайти місце, де можна було б посидіти спокійно, все добре обміркувати й нарешті з'ясувати, що з ним трапилось. Хоча б виплакаться, і то б, може, на душі полегшало. Все сподіялося так швидко, що він нічого навіть не зрозумів. А сісти ніде — кругом сніг. Чайні вже позачинювано, оскільки було за десяту. А хоч би й не позачинювано, він все одно не пішов би туди, відчуваючи, що з очей будь-якої миті могли ринути сльози. Він шукав тихого, відлюдного місця.

Сян-цзи повільно чвалав вулицею. Виходить, у цьому сріблясто-білому світі він не може знайти собі пристановища. Тільки голодні пташки та безпритульні бурлаки могли поспівчувати його горю.

Куди ж іти? Це питання мучило Сян-цзи найдужче, ні про що інше він не міг думати. В нічліжку? Там, чого доброго, пропаде щось із одягу, до того ж його лякала нужда. На пристойніше місце він теж не міг розраховувати: у нього залишилося всього п'ять юанів. Зайти до лазні? Опівночі звідти виганяють. Діватися було нікуди.

Тільки тепер він зрозумів, у якому безпорадному становищі опинився. Проживши в місті кілька років, він нічого не мав, як і з самого початку. Нічого, крім одягу, що на ньому, та п'яти юанів у кишені. Навіть ковдри та матраца позбувся. А завтра? Як бути завтра? Знову братися за коляску? Але ж він тягав її не один рік, а які наслідки? Ні грошей, ні притулку. Стати дрібним торгов-

цем? Але ж у нього лише п'ять юанів, а навіть коромисло, корзини й товар, потрібні для торгівлі, треба купувати за готівку. Та й чи проживеш дрібною торгівлею? З коляскою все-таки заробиш три-чотири гривеники, а щоб зайнятись торгівлею, потрібні гроші, та й навряд чи заробиш собі на прожиття. Поступово пройси все, що є, а потім знову за коляску? Це все одно, що на вітер викинути п'ять юанів. З них ні копійки не можна випускати з рук: це його остання надія. Служник з нього теж не вийде: не вміє ні прислужувати, ні куховарити, ні білизни прати. Нічого він не знає, нічого не вміє, ні на що не здатний. Він всього-на-всього велике одоробло!

Сян-цзи не зоглядівсь, як дійшов до озера Чжунхай. Він зійшов на міст. Порожньо довкола, і куди не глянь — всюди сніг. Тільки тепер він помітив, що все ще йде сніг. Помацав шапку, зверху вона промокла майже наскрізь. На мосту жодної душі, навіть постові й ті кудись поховались. Сніг хмарками налітав на ліхтарі, й вони весь час моргали. Сян-цзи дивився на сніг, що оточував його звідусіль, і глибокий сум обійняв його душу.

Він довго простояв на мосту. Світ навкруги ніби вимер — ніде ні звуку, ні поруху. Сніжинки, легко й безладно кружляючи, спускалися на землю, немов поспішали, поки люди не бачать, оповити холодним покровом усе місто. І в цій тиші Сян-цзи раптом почув голос свого сумління: «Замість того, щоб свою думу думати, краще сходи би та подивився, як там сім'я пана Цао. Адже дома залишилися тільки пані з малюком та Гао-ма! Хіба останні п'ять юанів, що у тебе в кишені, не пан Цао тобі дав?»

Рвучко обернувшись, Сян-цзи хутко закрокував назад, до панової садиби.

Перед ворітьми виднілися людські сліди, на дорозі — дві свіжих смуги від коліс машини. Невже пані Цао вже поїхала? Чому ж Сунь не забрав її?

Сян-цзи не зважувався зайти на подвір'я, боявся, як би його там не затримали. Він озирнувся довкола — ніде нікого. Тривожно закалатало серце. А може, все-таки зайти? Все одно діватися нікуди. Заберуть, то заберуть! Сян-цзи тихенько штовхнув ворота. Виявляється, не замкнені. Проїшов кілька кроків попід муром, помітив світло в своїй кімнатці — в його кімнатці! — і мало не заплакав. Пригнувшись, наблизився до вікна, прислу-

хався — в кімнаті кашлянули. Гао-ма! Він смикнув до себе двері.

— Хто там? А, це ти? Ох, як ти мене злякав! — Гао-ма схопилася руками за серце, потім, заспокоївшись, сіла на ліжко.

— Що сталося, Сян-цзи?

Сян-цзи не міг і слова вимовити, йому здавалося, ніби він не бачив Гао-ма цілу вічність, і на серці раптом стало тепло й радісно.

— Як же це так? — допитувалась Гао-ма, теж мало не плачучи. — Хазяїн подзвонив, велів нам їхати до пана Цзо, сказав, що ти ось-ось прибудеш по нас. Ти й справді приїхав, адже я сама відчинила тобі ворота! А з тобою ще якийсь незнайомиць. Я ні про що вас не розпитувала, поквапилася до пані, щоб допомогти їй зібрати речі. Чекали тебе, чекали, а ти наче крізь землю провалився... Довелося нам з пані удвох потемки поратися. Панич уже спав, ми його сонного витягли з-під ватяної ковдри, закутали, потім познімали картини в кабінеті, а тебе все нема й нема. Де ти був, я тебе питаю? Нарешті так-сяк зібрались. Я вийшла глянути, де ти, а тебе наче корова язиком злизала. Пані з гніву, а може, від хвилювання, вся тремтіла. Я викликала машину для неї, а сама, оскільки ми не могли залишити будинок без нагляду, вирішила затриматись, поки ти не вернешся, і тільки тоді вже їхати до пана Цзо. Де ти був, що ти робив? Кажі ж бо!

Сян-цзи все ще мовчав.

— Та хоч словом обмовся! Чого мовчиш? Що з тобою скоїлось?

— Ти їдь! — насилу витиснув із себе Сян-цзи. — Не затримуйся!

— А будинок ти стерегтимеш? — Гао-ма трохи заспокоїлась.

— Побачиш пана, скажи йому, що мене сищик затримав, а потім... потім відпустив.

— Що ти мелеш?! — сердито вигукнула Гао-ма.

— Слухай, — починав злитися Сян-цзи, — перекажи панові, щоб негайно щез із міста. Сищик заявив, що його збираються заарештувати. В домі Цзо теж небезпечно. Отож нехай не затримується. Як ти підеш, я відразу переберусь до Ванів і там переночую. Ворота запру, а завтра піду роботи шукати. Я дуже завинив перед паном.

— Нічого не розумію,— зітхнула Гао-ма.— Ну, гаразд, я пішла. Панич, певно, змерз, поки їхали, треба скоріше його попорати! А побачу пана, неодмінно перекажу, щоб він швидше тікав, що ввечері ти замкнеш ворота, почувати переберешся до Ванів, а завтра підеш шукати роботу. Так я кажу?

Сян-цзи ствердно кивнув головою.

Після того як Гао-ма пішла, він запер ворота і повернувся до своєї кімнатки. На підлозі валялись уламки розбитої скарбнички. Він машинально підняв один з черепків, подививсь на нього і кинув. Його постіль була на місці. Дивно, що б це означало? А що коли Сунь зовсім не сищик? Ні, не може бути. Якби пан Цао не відчував небезпеки, то чи тікав би він з дому? Незрозуміло! Сян-цзи опустився на ліжко, але одразу ж, немов чимось наляканий, підхопився з місця. Не можна тут затримуватись! А що як повернеться Сунь? У голові промайнула думка: підвів він свого пана, але Гао-ма перекаже йому, щоб тікав, отже можна не хвилюватись. Досі він ніколи й нікого не підводив, навпаки — йому самому довелося зазнати немало прикросів. Він втратив свої гроші й тепер не може турбуватися про гроші Цао.

Отак, розмовляючи сам з собою, він заходився ув'язувати постіль. Потім, загасивши світло, подався на задвірок. Поклав вузол з постіллю на землю, ухопився руками за гребінь муру, підтягнувся.

— Лао Чен! Лао Чен! — тихо покликав він рикшу сім'ї Ванів. Ніхто не відгукнувся. Сян-цзи вирішив лізти через мур. Спочатку перекинув вузол. Той безгучно упав на сніг. Серце у Сян-цзи тривожно стислося. Він хутко видерся на верх муру і плигнув униз. Після цього взяв постіль і, обережно ступаючи, подався шукати Лао Чена. Він добре знав, де його кімната. На подвір'ї Ванів було тихо, певно, уже всі спали. Раптом у Сян-цзи промайнула думка, що красти — не так-то вже й важко. Він закрокував певніше, під ногами тихо зарипів сніг. Наблизившись до комірчини Лао Чена, Сян-цзи кашлянув.

— Хто там? — Лао Чен, мабуть, тільки-но вклався.

— Це я, Сян-цзи. Відчини! — якомога спокійніше мовив Сян-цзи. Зачувши голос Лао Чена, він зрадів йому, як голосові рідної людини.

Лао Чен увімкнув світло й, накинувши стареньку кожущану куртку, відімкнув двері.

— Що сталося, Сян-цзи? Чого так пізно?

Сян-цзи зайшов до кімнати, кинув вузол на підлогу й опустився на нього. Він мовчав.

Лао Чену було років за тридцять. Його обличчя і все тіло були всипані численними вуграми. Сян-цзи не водив з ним дружби. Зустрівшись, вони лише вітались та перемовлялися кількома словами. Часом, коли пані Цао та пані Ван виїжджали куди-небудь одночасно, їм випадала нагода вкупі попиту чаю та відпочити. Сян-цзи не дуже поважав Лао Чена. Той, правда, бігав прудко, але нерівно. І навіть ручки коляски тримав не завжди міцно. Хоч людина він був і непогана, та Сян-цзи так і не зміг потоваришувати з ним по-справжньому.

Проте сьогодні Лао Чен здався Сян-цзи найріднішою людиною, й він відчував до нього глибоку вдячність.

Сян-цзи намагався перебороти хвилювання. Ще зовсім недавно він стояв на мосту Чжунхай такий самотній, не знаючи, куди йти, до кого прихилитись, а зараз уже сидить у теплій кімнаті приятеля. Як хутко все міняється. На серці у Сян-цзи все ще було пусто, але водночас його зігрівало якесь тепло.

Лао Чен знову шуснув у постіль і, показавши на стару куртку, запропонував:

— Закурюй, Сян-цзи. Цигарки в кишені.

Сян-цзи так і не навчився палити, але відмовлятися було незручно, й він, взявши цигарку, встромив її в рота.

— Так що там з тобою приключилось? — поцікавився Лао Чен. — Хазяїн вигнав?

— Ні, — буркнув Сян-цзи. — Нещастя! Сім'я пана Цао втекла, а я не зважився залишитись один у будинку.

— І яке ж нещастя? — сів на ліжку Лао Чен.

— Я і сам нічого ладом не знаю, але, здається, сталося щось страшне. Навіть Гао-ма поїхала з ними.

— І все стоїть отвором, без нагляду?

— Я зачинив ворота!

— Хм! — Лао Чен замислився. — Мабуть, треба піти доповісти панові Вану, як ти гадаєш? — спитав він і потягнувся до одягу.

— Що ж доповідати, коли ще самому нічого не ясно? Завтра скажеш.

Звідки Сян-цзи було знати, що пан Цао читав лекції в одному з інститутів, а начальство, невдоволене цими лекціями, збиралося провчити його за надто радикальні

погляди? Чутки про це доходили й до пана Цао, але це здалося йому смішним: він добре знав, які непослідовні його «радикальні погляди» і як суперечили радикалізму його думки про мистецтво, яким він так захоплювався. Смішно, а проте його вважали за революціонера. Далебі, це було не зовсім серйозно. Він не звернув належної уваги на всі ці чутки, хоч студенти та колеги радили йому бути обережним. Одначе самозаспокоєння — кепський засіб уникнути небезпеки, надто ж у такі непевні часи.

Зимові канікули виявились найсприятливішим моментом для чистки в інституті. Поліція почала вести слідства, хапати людей. Панові Цао вже було не до сміху: він давно помічав, що за ним стежать, тому й поквапився втекти до свого приятеля Цзо, який ще раніше пропонував йому:

— В разі чого переселяйся до мене! Тут вони не посміють тебе шукати.

Пан Цзо знався з дуже впливовими людьми, а зв'язки, як відомо, сильніші від закону.

— Сховаєшся на кілька днів у мене,— казав він.— Вони подумають, що ми злякались, а ми тим часом домовимось з ким треба. Можливо, доведеться сунути комусь у жменю. Гроші врятують від ганьби твое добре ім'я, і ти повернешся додому!

Сищикові Суню було звісно, що Цао частенько навідується до пана Цзо й при потребі сховається саме там. Гнівити пана Цзо поліція не зважувалась, тим більше що їй треба було тільки одного: настрахати Цао. Загнавши його до пана Цзо, поліцейські сподівалися взяти хабаря й під якимось зовнішньо пристойним приводом закрити справу.

Поживитися за рахунок Сян-цзи не належало до планів Суня, та раз той уже попався, то чому б і з нього не здерти кілька юанів?

Інші люди і в найбільшій скруті якимось умудряються давати собі раду, але Сян-цзи був лише простий рикша і не мав такого хисту. Рикша за кожен жменю рису має розплачуватись власними потом і кров'ю. За якісь жалюгідні мідяки йому доводиться віддавати до останку всі свої сили, в суспільстві він найупослідженіший, тим-то до нього однаково немилосердні й люди, й закон, і саме життя.

Сян-цзи викурив сигарету, але так нічого й не придумав. Він відчував себе приреченим, мов курка в кухаревих руках, що кожної хвилини сподівається смерті. Йому хотілося побалакати з Лао Ченом, порадитися, та бракувало слів; він не вмів висловити своїх думок. Так і не навчившись говорити, він завжди сидів, як німий, хоч йому, хто стільки набачився лиха на своєму віку, і було б про що розказати. Придбав коляску — загула, назбирав грошей — відібрали. Він так старався, а люди лише глумилися над його мріями! Невже йому судилося все життя боятися всіх на світі, навіть псів бездомних, і до самої смерті терпіти тяжку наругу?

Однаке не варто згадувати про минуле. Насамперед слід вирішити, як йому бути завтра. До пана Цао шляху вже нема, куди ж податися тепер?

— Можна мені тут у тебе заночувати? — спитав Сян-цзи. В цю хвилину він був схожий на безпритульного собаку, який знайшов собі захисток од вітру й боїться, коли б його не вигнали.

— Звичайно, залишайся! Куди ж ти підеш проти ночі в таку холоднечу? На підлозі ляжеш? А то і я можу потіснитись...

Сян-цзи не хотілося турбувати Лао Чена, йому й на підлозі буде добре.

Лао Чен невдовзі засопів, а Сян-цзи як не крутився, як не вертівся, а заснути не міг. Від студеного повітря нахолонув матрац. Тільки Сян-цзи підібгав ноги, як їх почала зводити судома. Вітер, що проникав крізь шпари у дверях, сотнями дрібних голок колов у голову. Сян-цзи міцно заплющив очі, глибше насунув ковдру — все одно не спиться. Та й як ти заснеш, коли Лао Чен сопе на всю кімнату. Так і поривало підвестись та стукнути його — здається, тільки тоді б він заспокоївся. Ставало все холодніше, боліло застуджене горло, але він боявся кашлем розбудити Лао Чена.

Сон усе не йшов. Сян-цзи вирішив тихенько підвестись і піти ще раз оглянути садибу пана Цао. Зараз там нікого немає, то чому б йому не поживитись чим-небудь? Однак усе піде внівець! У нього відібрали з такими труднощами накопичені гроші й усе через пана Цао. Чому ж би не прихопити яку річ? Раз усе втратив через хазяїна, то хазяйським добром слід і відшкодувати. Хіба це не справедливо?

Від таких думок у Сян-цзи розгорілися очі, він забув навіть про холод. «Піду! — вирішив він. — Поверну хоч те, що втратив!»

Він підвівся, але відразу знову ліг: йому здалося, ніби Лао Чен дивиться на нього докірливим поглядом! Серце загупало. Ні! Не стане він злодієм. Не стане! Він уже й так завинив перед паном Цао, бо, рятуючи свою шкуру, не виконав його наказу. Як же можна після такого ще й обікрасти його? Ні, до цього він не опуститься! З голоду помиратиме, а красти не піде!

А що коли хтось інший це зробить, поки він тут? Може, сам сищик Сунь уже поцупив що-небудь? Все одно ж вина ляже на нього, Сян-цзи.

Він знову сів. Десь далеко загавкав собака. Ні, красти він таки не піде. Нехай інші крадуть, а його око має бути світле. Хай він злидень із злиднів, а честі своєї не заплямує!

Він знову ліг.

Але, з другого боку, Гао-ма вже знає, що він пішов до Ванів. Якщо вночі що-небудь пропаде, то як не крути, як не верти, а гріх упаде тільки на його голову! Виходить, навіть тоді, коли він сам не крастиме, треба ще боятися, щоб хтось інший туди не заліз. Якщо це трапиться, йому не змити з себе ганьби, навіть кинувшись у Хуанхе.

Сян-цзи більше не відчував холоду, його долоні змокрили від хвилювання. Що ж робити? Перебратись назад у двір Цао та подивитись, що там діється? Страшнувати. Викупити власне життя за всі свої гроші, а тепер знову лізти в пастку? Але що коли обікрадуть?..

Сян-цзи не міг ні до чого додуматися. Він знову сів. Голова йому хилилася до колін, очі злипалися, але тепер він не мав права спати.

Здавалось, цій ночі кінця не буде, а Сян-цзи ні на мить не міг склепити очей. Він усе сидів, намагаючися щось придумати. Раптом у голові сяйнула гадка. Він кинувся будити Лао Чена.

— Лао Чен! Лао Чен! Прокинься!

— Що таке? — Лао Чен ніяк не міг проплющити очей. — Надвір захотів? Горщик під ліжком!

— Та прокинься ж бо! Увімкни світло!

— Що? Злодії? — підхопився Лао Чен, нічого не тямлячи.

- Уже пробуркався?
— Еге ж!
— Послухай лишень. Ось моя постіль, ось одяг, а це ті п'ять юанів, що мені дав хазяїн. Більш у мене нічого немає.
— То й що? — Лао Чен голосно позіхнув.
— Ти бачиш? Це все мої речі. Хазяйського й ниточки не взяв.
— Бачу, не взяв. Де ж таке видано, щоб ми, бідняки, та брали чуже добро? Найнявся — працуй, не подобається — шукай собі інше місце! Чужого ми не берем! Чи не так?
— Отже ти бачив? Тут усе тільки мое...
Лао Чен засміявся:
— Та досить тобі! Не змерз на підлозі?
— Щоб дуже, то ні..

13

Світанок настав ніби раніше, ніж завжди, але це було оманне враження, оскільки надворі все біліло від снігу.

Наближався кінець року. Багато хто з городян накупив курей, і тепер півнячий спів лунав на вулицях набагато частіше, ніж звичайно. Дзвінке кукурікання, що прокочувалось над усім містом, провіщало великі снігопади, щедри врожаї.

Однак Сян-цзи так і не вдалося заснути. Лише удосвіта він трохи задрімав, і йому примарилось, ніби він пливе річкою, то з'являючись на її поверхні, то знову занурюючись у воду. На серці було тривожно.

На ранок він зовсім зачляк. З усіх боків долинали кукурікання. Сян-цзи ледве стримувався, щоб не встати. Він лежав, згорнувшись клубочком. Не бажаючи турбувати Лао Чена, він, кашляючи, затуляв рота ковдрою. Сян-цзи терпів і чекав, відчуваючи, як у душу все глибше заповзає неспокій.

Насилу діждався він світанку і, коли на вулиці почулося гримотіння возів та вигуки візників, сів на постелі. Але зігрітися так і не зміг. Тоді він встав, прочинив двері і визирнув на підвір'я. Сніг лежав тонким шаром,

очевидно, він перестав відразу після півночі. Небо, здається, проясніло, але на вулиці все ще було похмуро, навіть сніг здавався сіруватим. Він побачив свої сліди: зверху вони були припорошені, але виднілися ще досить чітко.

Щоб не нудьгувати без діла, він намацав у кутку віника, вийшов на подвір'я і заходився розмітати сніг. Виявилось, що віником — мітли він ніде не знайшов — підмітати не так легко. Зігнувшись у три погібелі, він щосили натискав на віник, одначе змітався лише верхній шар — нижній уже встиг прикипіти до землі. Поки Сян-цзи згріб сніг до двох вербичок, він зовсім зігрівся, навіть упрів. На душі йому полегшало. Він оббив черевики і глибоко зітхнув, довге пасмо білої пари повисло в повітрі.

Сян-цзи повернувся до сторожки, поставив у куток віника й почав згортати свою постіль. Лао Чен спитав, позіхаючи:

— Що, вже пізно?

Він витер сльози, що повиступали на очах, дістав з куртки цигарку і, тільки затягнувшись разів зо два, прочумався остаточно.

— Зачекай, Сян-цзи! Зараз принесу окропу, і ми з тобою поп'ємо гарячого чайку. За ніч, мабуть, намерзся?

— А може, я краще піду? — несміливо заперечив Сян-цзи. Та раптом згадав про свої нічні тривоги, через які не міг заснути, й серце знову стислося від болю. Куди ж він піде?

— Та що ти? Залишайся! Я ж мушу тебе якось пошанувати!

Лао Чен поквално накинув на себе одяг і, не застібаючись, тільки підперезавшись поверх куртки пояском, з цигаркою в зубах вибіг із кімнати.

— О, та ти увесь двір підмів! — мовив здивовано. — Який молодець! Тоді й сам бог велів тебе пошанувати!

У Сян-цзи повеселіло на душі. Лао Чен незабаром повернувся з двома великими мисками солодкої рідкої каші та безліччю всіляких коржів та пиріжків, присипаних кунжутним сім'ям.

— Чаю ще не встигли заварити, поїж поки що каші. Сідай, не соромся. Мало буде — ще купимо, грошей не вистачить — позичимо. При нашій з тобою роботі їсти треба вволю. Отож сідай!

Розвиднілося зовсім, кімнату заповнило холодне непривітне світло.

Лао Чен та Сян-цзи тим часом, тримаючи в руках миски, з неабияким апетитом мовчки уминали все, що їм дісталось.

— Ну як? — поцікавився Лао Чен, виколупуючи з зубів кунджутне сім'ячко.

— Добре, та тільки мені вже час іти! — відповів Сян-цзи, глянувши на клунок із постілля на підлозі.

— Та ти хоч розкажи толком; що там у вас скоїлось! Бо я так нічого й не второпав.

Лао Чен простяг Сян-цзи цигарку, але той похитав головою.

Трохи подумавши, Сян-цзи вирішив, що мовчати незручно. Затинаючись, із великими труднощами він розповів про все, що сталося минулої ночі.

Лао Чен довго сидів мовчки, копилячи губи, здавалось, він щось обмірковував. Нарешті сказав:

— По-моєму, тобі треба б сходити до пана Цао. Не можна так просто, ні за що ні про що втрачати гроші. Ти ж сам казав, що пан велів тобі в разі чого тікати. В тому, що сищик схопив тебе, тільки ти виліз із машини, не твоя вина. Самі обставини склалися так, що тобі насамперед довелося рятувати власне життя. На мою думку, за тобою немає ніякого гріха. Отож іди до пана Цао й розкажи йому правду. Він не стане тобі докоряти, а як щастя усміхнеться, ще й збитки відшкодує. Постіль можеш поки що залишити тут, а сам іди. Дні тепер короткі, — не встигне сонце визирнути, як уже восьма година. Тож не барись!

Сян-цзи стало легше. Він, правда, все ще почував себе винним перед паном, але Лао Чен, певно, має рацію: коли погрожують пістолетом, тобі не до панської сім'ї й добра!

— Іди! — квапив його Лао Чен. — Учора ввечері, я гадаю, ти просто розгубився, не знав, на яку ступити — таке з усіма буває, коли лихо несподівано нагряне. Ото послухай мене, я все-таки старший за тебе і життя знаю краще, і рушай. О, здається, сонце вийшло?

Перше проміння ранкового сонця заграло на сліпучобілому сніговому укривалі. Блакитне небо, іскристий сніг і потоки яскравого світла — все це сповнювало серце радістю! Та тільки Сян-цзи зібрався йти, як хтось

постукав у ворота. Лао Чен вийшов поглянути й за хвилину крикнув:

— Сян-цзи, тебе питають!

Струшуючи з черевиків сніг, на порозі з'явився Ван-ер, рикша пана Цзо. Він так змерз, що у нього бігло з носа. Лао Чен поквапив його:

— Скоріше заходь!

— Так от, значить,— почав Ван-ер, потираючи руки,— я прийшов приглянути за будинком. А як туди втрапити, коли ворота замкнені? Значить, холодно після снігу, ох і холодно! Пан Цзо з пані сьогодні рано-вранці, значить, поїхали чи то в Тяньцзінь, чи то в Шанхай, точно не скажу. Пан Цзо, значить, наказав мені стерегти їхній будинок. Холодно надворі, ох і холодно!

Сян-цзи мало не заплакав! Тільки зібрався, скориставшись порадою Лао Чена, піти до пана Цзо, а той узяв та й поїхав. Він довго стояв мовчки, потім спитав:

— Про мене пан Цзо не згадував?

— Здається, ні! Повставали, значить, ще до світанку, не до розмов було. Поїзд, значить, відійшов о сьомій сорок. То як мені туди пройти? — заквапився Ван-ер.

— Плигай через паркан,— буркнув Сян-цзи і подивився в бік Лао Чена, ніби передоручаючи Ван-ера йому, а сам завдав на плечі свій клунок.

— Куди ж ти тепер? — поцікавився Лао Чен.

— У «Женьхечан», куди ж іще? — В його словах відчувалися і прикрість, і занепокоєння, і відчай. Не було у нього іншого виходу, отже доведеться йти на капітуляцію. Всі шляхи на цій білосніжній землі відрізані, він міг піти тільки до Ху-ню, цієї чорної тумби. Як він цінував свою честь, як йому хотілося завжди бути сумлінним, щирим, як він поривався до незалежності. І все пішло шкереберть... Мабуть, така вже в нього доля собача!

— Гаразд, іди,— згодився Лао Чен.— У присутності Ван-ера я можу засвідчити, що ти з панського добра жодної ниточки не взяв! Іди! Будеш у наших краях, не забувай, навідуйся. Може, прочую що-небудь, то матиму тебе на увазі. Як підеш, я проведу Ван-ера. Вугілля там є?

— Є й вугілля, і дрова — все в комірчині на задвірку.

Сян-цзи завдав на плечі клунок і вийшов,

Сніг на вулиці вже не здавався таким чистим та білим, як уночі: посередині дороги його вже встигли при-м'яти колеса, і подекуди проглядав льодок, а по узбіччях кінські копита змішали його з землею. Тримаючи клунок на плечах і ні про що не думаючи, Сян-цзи прямував вулицею, поки не побачив контору «Женьхечан». Він вирішив зайти одразу, бо добре знав, що як тільки затримається, вже не посміє цього зробити. Обличчя йому палало. Він придумав заздалегідь, що скаже Ху-ню на випадок зустрічі з нею: «Я прийшов. Роби як знаєш! Я на все згоден!» Та коли побачив її, не спромігся вимовити й слова, хоч перед цим кілька разів повторив про себе заготовлені фрази — язик мов приріс до піднебіння.

Ху-ню, видно, тільки прокинулась, волосся у неї ще було розкуйовджене, повіки підпухли, шкіра смаглявого обличчя була всипана білими жировиками, скидаючись на шкіру обпатраної мороженої курки.

— А, Сян-цзи! — привітно мовила вона, і на вустах у неї заграла усмішка.

— Та ось прийшов, хочу взяти коляску напрокат!

Похнюпивши голову, Сян-цзи дивився на сніжинки, які ще не встигли порозтавати на його черевиках.

— Іди побалакай із старим, — тихо промовила вона і кивнула в бік батькової кімнати.

Лю Си-е сидів перед великою грубкою, де палахкотів вогонь, і пив чай. Угледівши Сян-цзи, спитав напівжартома:

— То ти ще живий, негіднику?! Забув мене зовсім! Ану скажи, скільки днів носа не показував? Ну, як ся маєш? Купив коляску?

Сян-цзи похитав головою, відчуваючи, як йому в серце мов хто голкою штрикнув.

— Дай мені коляску, Си-е!

— Ха, знову не пощастило! Гаразд, вибирай яку хочеш! — Лю Си-е налив у чашку чаю. — На випий!

Сян-цзи взяв чашку і почав пити великими ковтками, стоячи біля грубки. Від гарячого чаю та тепла від грубки його потягло на сон. Він поставив чашку і вже збирався йти, але Лю Си-е затримав його:

— Стривай! Куди поспішаєш! Ти прийшов дуже до речі. Двадцять сьомого день мого народження. Я хочу спорудити спеціальний павільйон, щоб було куди гостей запросити. Так що ти поки не берись за коляску, а

допоможеш мені. Вони,— Лю Си-є показав пальцем у двір,— люди ненадійні. Не хотілося б їх просити, бо зроблять стук-грюк аби з рук. У тебе краще вийде. Як діло робиться, сам знаєш, тебе вчити не треба. Отож спочатку прибереш сніг, а опівдні приходить на хого¹.

— Добре, Си-є.

Сян-цзи вирішив: якщо вже знову повернувся сюди, то треба слухатись і старого, і його дочку. Нехай командують ним, як хочуть. Він ладен без ремства скоритися присудові долі.

— Ну, правду я казала? — звернулася до батька Ху-ню, що саме нагодилась. — Іншого такого не знайдеш.

Лю Си-є всміхнувся, а Сян-цзи ще нижче опустил голову.

— Ходімо, Сян-цзи,— покликала його Ху-ню.— Я тобі дам грошей, купиш мітлу, неодмінно з бамбука. Треба скоріше прибрати сніг: сьогодні майстри прийдуть.

Коли вони зайшли до її кімнати, вона, відраховуючи йому гроші, тихо промовила:

— Не занепадай духом! Постарайся догодити старому! І тоді все буде гаразд!

Сян-цзи нічого не відповів. У нього, здавалося, скам'яніло серце, тепер йому до всього було байдуже. Минув день — і добре. Є що їсти — попоїв, буде чай — вип'є, знайдеться робота — попрацює. А як руки та ноги не гулятимуть без діла, то й день непомітно пролетить. Не зайве було б у віслюка повчитись: ходить цілий день по колу і крутить жорна. Не б'ють — він і радий.

Та як би там не було, а десь у глибині душі Сян-цзи відчував, що не до вподоби йому таке життя. Як не силкувався про все забути, та від досади нікуди не втечеш. Поки робить якесь діло, все ніби гаразд, та як тільки випала вільна часинка, у нього знову з'являлось відчуття чогось м'якого, великого, з невиразним смаком, ніби морська губка, що викликає нудоту. Пересилюючи себе, він хапався за будь-яку роботу і працював до цілковитого виснаження, щоб потім упасти й заснути мертвим сном. Ніч у нього йшла на те, щоб відпочити й виспатись, а день, щоб працювати, поки вистачає сил. Він був

---

¹ Хого — китайський самовар, у якому варять дрібно порізане сире м'ясо, рибу, овочі.

схожий на живого мертвяка. Підмітав сніг, бігав у магазин, домовлявся про встановлення газових ліхтарів, чистив коляски, переносив столи та стільці, ласував запропонованими старим Лю Си-е наїдками, спав і хоч як намагався ні в що не вникати, ні над чим не замислюватись, проте відчував, що те «щось», схоже на морську губку, не полишає його.

Сніг на подвір'ї він хутко прибрав, а той, що був на даху, сам поступово розтанув. Прийшли майстри ставити павільйон. Домовились зробити теплу трибудову, велику, майже на все подвір'я, з карнизами та заскленими вікнами з трьох боків. Посередині мала стояти перебірка, де можна буде розвішати картини, шовкові транспаранти з поздоровчими написами. Все дерев'яне вирішили обтягнути червоним крамом. Над головним і боковими входами старий Лю вирішив повісити барвисті гірлянди, а кухню влаштувати на задвір'ї. Він хотів відсвяткувати свій день народження з помпою, отже насамперед належало подбати про приміщення.

Дні стояли короткі, й майстри до присмерку встигли лише поставити накриття, позатягувати все крамом та припасувати поручні. Розвішувати картини та всілякі прикраси над дверима обіцяли прийти завтра зранку. Лю Си-е залишився страшенно невдоволений робітниками й навіть почервонів од злості. Та що поробиш? Він послав Сян-цзи ще раз перевірити, чи привезено ліхтарі, й звелів поквалити кухаря, щоб і той не підвів. На щастя, і з ліхтарями, і з стравами все було гаразд, даремно хазяїн хвилювався.

Не встиг Сян-цзи виконати цих доручень, як Лю Си-е послав його до сусідів позичити мацзян¹, комплектів три-чотири. Який же день народження без веселої гри? Коли Сян-цзи приніс мацзян, його послали знову — цього разу за грамофоном: на святі й музика має бути. Так Сян-цзи й бігав без перепочинку аж до одинадцятої години вечора. Возити коляску йому було неважко, а від цієї безладної біганини так за день стомився, що надвечір ледве ноги тягнув.

— Славний хлопець! Молодець! — похвалив його Лю Си-е. — Був би у мене такий син, і помирати було б не страшно. Іди відпочивай, завтра клопоту буде не менше.

¹ Мацзян — азартна гра в кості.

Ху-ню, що стояла неподалік, підморгнула Сян-цзи.

Наступного ранку майстри прийшли знову. Порозвішували батальні картини з епізодами з «Трицарства»¹: «Три битви з Люй Бу», «Битва біля Чанбаньпо», «Табір у вогні» та інші. І головні герої, і другорядні — всі були верхи на конях, зі списками в руках. Задерши голову, старий оглянув картини й висловив задоволення. А не-вдовзі привезли меблі. В павільйоні поставили вісім стільців у чохлах, вишитих червоними квітками. Свято-ву залу вирішили влаштувати в середній кімнаті — там стояла емалева курильниця та підсвічники. Перед столом розіслали чотири червоних килимки.

Сян-цзи послали по яблука. Ху-ню потай сунула йому два юані, щоб він замовив від свого імені в подарунок старому торт у формі персика², із зображенням восьми даоських святих. Коли яблука вже стояли на столі, принесли торт. Його поставили зразу ж за яблуками. І сам торт, і вісім святих на ньому справляли дуже приємне враження.

— Це від Сян-цзи, — шепнула на вухо батькові Ху-ню. — Бач, який він здогадливий!

Лю Си-є посміхнувся до Сян-цзи.

Все було до ладу, не вистачало тільки великого поздоровчого ієрогліфа «довголіття», що його виставляли посередині зали. Звичайно його підносили друзі. Але досі його ніхто не надіслав, і це обурювало старого. Він знову скипів:

— Як у когось із них що скоїться, я завжди прибіжу до них перший, а коли у мене свято, їм зовсім байдуже. Хай їм біс, таким друзям.

— Чого ти хвилюєшся? За столи ж тільки завтра сидатимемо.

— Хотілося б усе зразу приготувати, щоб потім не турбуватись через усяку дрібницю. Послухай, Сян-цзи, ліхтарі треба сьогодні порозвішувати. Як не пришлють до четвертої години, то я їм покажу!

— Піди, Сян-цзи, та нагадай їм! — звернулась до парубка Ху-ню: їй хотілося, щоб при батьку Сян-цзи не сидів згорнувши руки. Він мовчки підвівся й пішов. —

---

¹ Мається на увазі популярний історичний роман Ло Гуань-чжуна (1330—1400 рр.).

² Персик — символ довголіття у китайців.

Славний хлопець, правда, тату? — осміхнулася Ху-ню.— Сина б тобі такого, та, як на гріх, замість нього мене мати привела. Шкода, звичайно, та що зробиш? Непогано б мати такого приймака! Ти помітив, за увесь день він ні разу не присів, всюди встигає!

Лю Си-є помовчав якийсь час, потім сказав:

— Де грамофон? Заведи!

Звуки старого, невідомо в кого позиченого грамофона різали слух, мов завивання kota, якому наступили на хвіст. Та старому було байдуже: все ж таки музика.

До обід управилися з усіма справами. Залишалося накрити столи, але це мав зробити наступного дня сам кухар. Лю Си-є пройшовся садибою, перевірів усе сам. Позираючи на квіти та всілякі прикраси, він задоволено кивав головою.

Увечері для підрахунку подарунків, які мали надходити, Лю Си-є запросив із сусідньої вугільної крамниці пана Фена, родом із провінції Шаньсі. Пан Фен вважався майстром цієї справи. Він зразу послав Сян-ци купити дві червоні бухгалтерські книги та аркуш червоного письмового паперу. Порізавши папір, він понаписував на клаптиках ієрогліф «довголіття» і порозвішував їх у різних місцях. Лю Си-є зробив висновок, що пан Фен має голову на плечах, й одразу ж запропонував йому зіграти в мацзян. Проте пан Фен, добре знаючи вдачу старого, не зважився прийняти запрошення. Тоді роздосадуваний Лю Си-є звернувся до рикш:

— Ну що, зіграємо? Хто з вас сміливий?

Зіграти хотілося всім, але сідати за стіл із старим ніхто не бажав. Всі знали, що Лю Си-є колись тримав картярський дім.

— Боягузи нещасні! І як ви тільки на світі живете! — Лю Си-є починав злитись.— Та я у вашому віці ніколи не думав, що там у мене в кишені. Програвав усе, що було. То хто хоче?

— На мідяки можна? — запитав один, виступаючи наперед.

— Залиш собі свої мідяки! Лю Си-є зі шмаркачами не грає! — Старий одним духом випив чашку чаю і вилтер свою лисину.— Гаразд, опісля самі проситимете, та я не захочу!.. А тепер послухайте, що я хочу вам сказати. Передайте всім, що завтра у мене свято. Ввечері зі-

йдуться гості. Отже коляски завтра до четвертої години треба поставити на місце, щоб не шмигляли тут у гостей перед очима. А коли так, то за прокат завтра можете не платити. Нехай кожен у душі побажає мені добра, коли совість має. Післязавтрього, в день мого народження, брати коляски взагалі не дозволяю. Вранці, о пів на дев'яту, для вас накрийть столи. Стоятиме шість м'ясних страв, дві рибні, чотири холодні й самовар. Вистачить з вас? Приходьте всі у довгих куртках, коли ж хто прийде у короткій — вижену! Попоїсте — і геть з двору! Я прийматиму родичів та друзів. Їм подадуть три тарелі морських закусок, шість холодних страв, шість гарячих, чотири м'ясні і самовар теж. Я кажу вам все наперед, щоб ви знали і не заздрилися. Родичі та друзі це все-таки родичі та друзі. Мені від вас нічого не треба. Але хто побажає прийти хоч з дешевеньким подарунком, я не заперечуватиму. Хто прийде з порожніми руками, нехай тричі вклониться — я й цьому буду радий. Але все має бути тихо, мирно, як годиться. Зрозуміло? Увечері можете знову прийти й попоїсти. Все, що залишиться, — ваше. Але раніше шостої щоб нікого не бачив...

— Завтра ввечері буде багато пасажирів, — мовив літній рикша. — Шкода ставити коляску о четвертій.

— Тоді повертайтеся не раніше одинадцятої ночі. Головне, щоб ви тут не вештались, поки у мене сидітимуть гості! Не треба забувати, що ви рикші, а я все-таки хазяїн контори. Ясно?

Люди стояли мовчки. Слова Лю Си-е сповнили їхні душі гнівом. Непогано, звичайно, коли тобі залишають виручку за увесь день, та хіба прийдеш з порожніми руками на хазяйське частування? Доведеться розщедритись, мідяків принаймні на сорок. Обурило їх і застереження Лю Си-е про те, щоб не брали колясок наступного дня. Бачте, він справляє день народження, а вони мусять ховатися від людей, мов пацюки по норах, тимчасом як двадцять сьомого можна сподіватись на чудовий заробіток. Для Лю Си-е збиток невеликий якщо він пожертвує денним прибутком, а рикшам не вигідно байдикувати в такий день. Люди стояли злі й мовчали. Ніхто не поспішав дякувати хазяїнові за таке «щастя».

Ху-ню погукала Сян-цзи, й він рушив слідом за нею. Розгнівані рикші, ніби знайшовши на кому зігнати злість, проводжали його сердитими поглядами.

Спостерігаючи за поведінкою Сян-цзи в останні дні, вони почали схилитись до думки, що той із шкури пне-ться, аби тільки вислужитись перед хазяїном, хапається за будь-яку роботу, щоб догодити старому. Тим часом Сян-цзи й гадки не мав комусь догоджати, він допома-гав Лю Си-е, сподіваючись, що за роботою забуде й про власне лихо. А що вечорами не брав участі в загальній розмові, то лише через те, що не знав, про що йому з ними говорити. Рикші не відали, що з ним скоїлось, і, вважаючи його за хазяйського прихвосня, не бажали з ним водитись. Особливо ж їх діймало те, що хазяйська дочка так піклується про нього. Згадували недавні події: Лю Си-е не хоче пустити їх до святкового павільйону, а Сян-цзи, певно, цілий день смакуватиме там всілякі страви. Всі ми однаково коляски возимо, міркували во-ни, але ставлення чомусь не до всіх однакове. От і за-раз Ху-ню нащось покликала його.

Рикші проводжали Сян-цзи ненависними поглядами, й здавалось, ледве стримувалися, щоб не накинутись на нього. Тим часом Ху-ню й Сян-цзи зайшли у павільйон і при світлі газових ліхтарів почали про щось розмов-ляти.

Рикші ехидно підморгували один одному й значливо кивали головами.

14

Святкування у домі Лю минало дуже весело. Хазяїн був задоволений, що зібралося стільки людей, надто ж пишався тим, що поздоровити його прийшло багато дав-ніх друзів. Дивлячись на них, він радів, що сьогодні у нього так людно й весело, не так, як в інших. Друзі зде-більшого були у старомодному одязі, тоді як сам він вирядився у новий халат на хутрі й таку ж куртку. Був час, коли деякі з них мали куди більші гроші, ніж він, та минуло якихось двадцять-тридцять років, і все зміни-лося: дехто ще сяк-так тримався, а дехто й зовсім зубо-жів. Позираючи то на них, то на святково прикрашене приміщення з картинами на теми «Трицарства», на стіл, густо заставлений різноманітними стравами, він почував себе на цілу голову вищим від своїх гостей. Ні, у нього

куди краще й приємніше. Навіть на гроші можна пограти при бажанні, адже він припас усе необхідне для досить пристойної гри — мацзяну.

І все ж, незважаючи на загальне пожвавлення, Лю Си-е відчував, що йому трохи сумно. Звиклий до самотнього життя, він сподівався, що на святкування до нього прийдуть лише господарі крамниць зі своїми прикажчиками та знайомі сусіди-одинаки. Він і в голові не покладав, що в числі гостей можуть бути й жінки. Звісно, Ху-ню була гарна господиня й уміла частувати гостей, але він раптом відчув себе самотнім. Дуже шкода, що він має не дружину, а дочку, та й то більше схожу на чоловіка, ніж на жінку. Якби в нього був син, він, звичайно, давно б одружився, мав дітей, і старий, залишившись удівцем, усе ж не відчував би себе таким самотнім. Тепер у нього всього вдосталь, бракує лише сина. І чим старший він стає, тим менше надії на те, що в нього буде нащадок.

День народження — подія радісна, а йому хотілося плакати. Чого б він не домігся в житті, продовжити його справу нікому. Невже він даремно все життя старався?

Зранку у Лю Си-е був чудовий настрій, люди приходили його вітати, і він з поважним виглядом приймав їхні поздоровлення, почувавши себе героєм. Але після полудня його почала брати злість. Дивлячись на малюків, яких поприносили з собою жінки, він відчував заздрість і водночас досаду. А ще дужче його дратувало те, що він не смів приголубити кого-небудь з цих малюків. Йому хотілося дати волю своєму гніву, але він стримувався. Не стане ж він ганьбитися перед своїми друзями й родичами! Скоріше б уже кінчався цей день, а разом з ним і його муки.

Ще одна дрібниця позначилася на його настрої. Вранці, коли пригощали рикш, Сян-цзи мало не встряв у бійку з ними.

О восьмій годині ранку накрили на стіл. Рикші сходилися без особливої охоти. Вчора, правда, вони залишили собі денний заробіток, але ж сьогодні ніхто не прийшов до столу з порожніми руками: хто поклав десять, а хто й сорок мідяків. Багато це чи мало, а все-таки витрати. Вони знають, що вони злидарі, а Лю Си-е хазяїн контори, проте сьогодні, вважали рикші, вони

його гості й можуть розраховувати на певну повагу. А тут маєш — попоїв і бувай здоров. Та ще й коляски не дозволяють взяти. І це напередодні Нового року!

Сян-цзи добре знав, що йому не доведеться йти з двору разом з усіма, але сів до столу з рикшами, щоб не протиставляти себе їм. Крім того, одразу ж після сніданку йому треба було братись до роботи. І тут рикші вирішили зігнати свою злість на ньому. Як тільки він умотився за столом, хтось зауважив:

— Е, та ти ж у хазяїна дорогий гість! Тобі не місце за одним столом із нами!

Сян-цзи лише простодушно всміхнувся — він не зовсім зрозумів, на що натякали, а рикші в присутності Лю Си-е не зважувались висловлюватися прозоріш. Зрештою, краще наїстися досхочу, аніж затівати скандал. Закусками тут не дуже балували, зате на горілку обмежень не було, на те й свято! Люди хоч і не змовлялись, але кожен був рад утопити в горілці своє горе. Одні пили, понуро насупившись, інші — сміючись та жартуючи. Щоб не пасти задніх, Сян-цзи й собі вихилив дві чарки. Пили багато. Очі у всіх налилися кров'ю, язики розв'язалися.

— Гей, Верблюде, а ти непогано влаштувався! — кинув хтось.— Їсти вдосталь, а робота — на побігеньках у хазяйської дочки. Незабаром і коляску не захочеш возити, навіщо надриватися!

Сян-цзи починав розуміти, куди вони хилять, але не брав до серця цих жартів. Повернувшись у «Женьхечан», він вирішив більше не корчити з себе героя, а в усьому покластися на волю неба. Нехай базикають що хочуть, йому байдуже. Але тут у розмову встрияв ще один:

— Сян-цзи на легкий хліб перейшов. Ми горбом собі на прожиток заробляємо, а він... хазяйці догоджає.

Всі зареготали. Сян-цзи зрозумів, що над ним кепкують, але йому доводилося й не таке терпіти. Чи варто звертати увагу на якесь там патякання. Та ті, хто сидів за столом, зовсім інакше витлумачили його мовчанку. Один з них, нахилившись уперед, вигукнув:

— Сян-цзи, коли станеш хазяїном контори, не забувай про своїх побратимів!

Сян-цзи й на це не сказав ні слова.

— Чого ж ти мовчиш, Верблюде?

— Як же я можу стати хазяїном? — зашарівшись, тихо спитав Сян-цзи.

— Хм, а чому б і ні? От загримить весільна музика...

Сян-цзи не одразу вловив значення цих слів, але чуття підказало, що рикші натякають на його стосунки з Ху-ню. Обличчя у нього враз зблідло, в пам'яті спливли всі кривди й образи, яких довелося зазнати. Болісному мовчанню, яке Сян-цзи зберігав усі ці дні, настав кінець, воно прорвалося, подібно до бурхливого потоку. Якраз у цей час хтось, показуючи на Сян-цзи пальцем, сказав:

— А ти, виявляється, хитрун, Верблюде! Тихою сапою орудуеш, чи не так? Інакше чого б тобі мовчати?

Обличчя Сян-цзи пополотніло, він рвучко схопився з місця:

— Виходь, я з тобою там побалакаю!

Всі сторопіли. Вони хотіли лише поглузувати, познущатися над ним, але битись ніхто не збирався.

Зацала тиша, всі одразу замовкли, мов птахи в лісі з появою шуліки. Сян-цзи стояв і чекав. Високий і міцний, він почував себе страшенно самотнім. Його душила нестримна злість. Навіть якби вони зараз усі гуртом накинулись на нього, і то б він не злякався.

— Ну, хто посміє? Виходьте, боягузи!

Присутні раптом отямилась і заговорили навперебій:

— Облиш, Сян-цзи! Ми пожартували!

— Сідай, Сян-цзи! — мовив Лю Си-е, потім гримнув на інших: — Нічого кривдити чоловіка. Не вгомонитесь — усіх к бісу повиганяю! Іжте скоріше!

Сян-цзи вийшов із-за столу. Рикші, скося позираючи на Лю Си-е, знову почали їсти й пити. Невдовзі за столом зашуміли, загомоніли, немов птахи, що знову відчули себе у безпеці.

Сян-цзи довго сидів навпочіпки під брамою, чекаючи, коли рикші вийдуть. Якщо серед них знайдеться сміливець, котрий повторить те саме ще раз, він йому покаже! Йому нічого втрачати, а вони пам'ятатимуть його до нових віників!

Але рикші виходили групками по трое-п'ятеро чоловік і не зачіпали його. Хоч до бійки й не дійшло, гнів його поступово вщух. Він подумав, що й сам погарячкував. Нехай вони йому й не близькі друзі, та хіба можна через образливе слово зразу кидатись у бійку? Він уже починав каятися, що все так вийшло.

Та й чому він, власне, має злитись? Люди, буває, чубляться та лаються разів по сім на день і живуть. Яка йому користь із того, що він пильнуватиме честі? Він спробував уявити, як би можна було жити інакше: водити дружбу з першим стрічним, розпивати чаї чужим коштом, палити чужі цигарки, позичати у людей гроші й забувати їх повертати, не звертати з дороги, помітивши автомашину, справляти нужду де попало, гризтися цілими днями з поліцейськими і не вважати за велике лихо, коли тебе посадять на день-два у кутузку. Деякі рикші живуть саме так і не журяться. В усякому разі живуть набагато веселіше й радісніше, ніж він. Кому потрібні його чесність, порядність, прагнення вибитися в люди? Чи не краще стати таким самим підляком, як чимало з тих, кого він знав?

«Так, непогано було б не боятися ні бога, ні чорта,— міркував він,— не прощати своїм кривдникам, завжди вміти оборонити себе. Тільки так і треба чинити, й нехай що хочуть, те й кажуть про нього!»

Тепер він уже шкодував, що не затіяв бійки. Але він утїшав себе думкою, що віднині ні перед ким не схилитиме голови.

З суперечки, що спалахнула за столом, жодне слово не пройшло повз увагу старого Лю. Порівнявши те, що довелося зараз почути, з тим, що сам бачив, він міг зробити певні висновки. Так от чому останніми днями дочка стала такою слухняною — Сян-цзи повернувся! Так хвостиком за ним і бігає, очей з нього не зводить.

Це відкриття неабияк стурбувало старого.

Небо з самого початку не послало йому сина, але він не став заводити нової дружини, і що ж? Єдина його дочка, єдина господиня дому, тепер на чужого заглядається! Виходить, він усе життя даремно старався! Сян-цзи, правда, хлопець непоганий, але щоб стати його зятем — йому багато чого бракує. Він всього-на-всього якийсь смердючий рикша. Чи для того він все життя із шкури пнувся, боровся, не шкодуючи сил, по в'язницях сидів, щоб на старість літ усе — і дочку, й нажите добро — віддати якомусь сільському телепню? Е ні, цьому не бувати! Кого-кого, а Лю Си-е голими руками не візьмеш! Він пройшов вогонь, і воду, й мідні труби!

По обіді знову завітало кілька друзів та знайомих, але старий уже втратив до всього інтерес, Чим більше

гості вихваляли його успіхи, тим безглуздішими вони йому здавались.

Коли смеркло, гості почали розходитись. Залишилося тільки чоловік з десять — найближчі сусіди та дехто з давніх друзів,— що засіли грати в мацзян. Дивлячись на спорожнілий святковий павільйон, на столи, яскраво освітлені газовими лампочками, Лю Си-е ще дужче відчував свою самотність та нудьгу. Йому здавалося, що після його смерті все буде так само, як і тепер, тільки павільйон буде не святковий, а траурний, й ніхто — ні діти, ні внуки не молитимуться за його душу, вклякнувши в жалобі коло його труни, а лише чужі люди коротатимуть ніч за грою в мацзян! Йому враз закортіло розігнати всіх тих гостей, які ще залишились, і, поки його сила та влада, дати волю своєму гніву. Не хотілось би тільки друзям настрій псувати. Його злість поступово перенеслася на Ху-ню: глядіти й то на неї було противно. А Сян-цзи, мерзотник, усе ще сидить тут! При яскравому світлі шрам на його обличчі аж виблискує. Як то йому, Лю Си-е, доводиться, коли вони обоє стовбичать перед його очима?

Ху-ню, завжди брутальна й безцеремонна, сьогодні, виряджена з ніг до голови, з поважним виглядом зустрічала гостей, намагаючися заслужити у них похвалу й показати себе перед Сян-цзи. Але після обіду, трохи втомившись, вона відчула, що це їй набридло, й була не від того, щоб зчепитися з ким-небудь. Надвечір вона сиділа як на голках і весь час супила брови.

Після сьомої години Лю Си-е потягло на сон, але він ще якось тримався. Гості запрошували його зіграти з ними в мацзян, і щоб не показувати людям свого настрою, він спочатку відмовився, а потім заявив, що згоден, якщо гратимуть на гроші. Нікому не хотілося уривати посередині гру, й Лю Си-е був змушений сісти осторонь. Щоб хоч трохи підбадьорити себе, він випив ще кілька чарок і почав бурчати, що буцімто ще досі не наївся, що кухар здер великі гроші, а стіл вийшов поганенький. Словом, від почуття задоволення, яким він так тішився вдень, не залишилось і сліду. Йому здавалося, що святковий павільйон, всі лаштунки та меблі, кухар та все інше не виправдали затрачених грошей, а тільки завдали йому клопоту.

На той час пан Фен уже встиг підрахувати вартість

подарунків. Всього надійшло: двадцять п'ять полотнищ червоного шовку з вишитими на них побажаннями довголіття, три поздоровчих пиріжки у формі персика, кухоль вина, дві пари свічок та більше двадцяти юанів — переважно дрібними грішми.

Вислухавши його, Лю Си-є розгнівався ще дужче. Коли б він знав, що так буде, не затівав би свята з таким розмахом. Ти замовляєш для гостей найвишуканіші страви, а вони тобі мідяками віддячують! Зробили із старика посміховисько! Ні, він більше не справлятиме своїх іменин, навіщо витрачатися на таких нікчем! Родичам та друзям, певно, захотілося смачно попоїсти за його рахунок, і тільки. До сімдесяти дожив, вважав завжди себе розумним, а тут на тобі, здурів: хотів цьому табунові мавп добро зробити!

Старий розпалювався дедалі більше й більше. Його злила навіть згадка про те, яким щасливим почував він себе сьогодні вдень. Він без упину бубонів собі під носа, сиплючи такі прокльони та лайку, що й на вулиці не часто почуєш.

Гості ще не всі порозходились, і Ху-ню, дбаючи про збереження доброго імені, намагалася запобігти скандалові. Поки гості, захопившись грою, не звертали на старого уваги, мовчала й вона, побоюючись, як би своїм втручанням не наробити ще більшого лиха. Нехай старий собі бубонить, а гості прикинуться, що нічого не чують, і все буде гаразд.

Хто б міг подумати, що він і до неї добереться?! А вона не бажала терпіти! Вона стільки марудилася, мала стільки клопоту з цим днем народження, і ось на тобі — така дяка. Ні, собі в кашу наплювати вона не дасть. Хай йому буде навіть не сімдесят, а всі вісімдесят, все одно треба мати голову на плечах!

— Тобі ж самому забаглося відзначати, — огризнулася Ху-ню у відповідь на докори старого. — Чого ж тепер на мене напустився?

Старий скипів:

— Чому на тебе? Бо ти всьому причина! Ти думаєш, я нічого не бачу?

— Що ж ти бачиш? Я так наморилася за ці дні, так ти ще й на мені надумав злість зганяти. Ну, то що ж ти бачиш? — Втому Ху-ню мов рукою зняло, вона ввійшла в раж.

— Ти не думай, що я був заклопотаний тільки гостями, сорому тобі нема! Що бачу? Все бачу!

— Чого це мені сорому нема? — мотнула головою Ху-ню.— Що ж ти врешті-решт бачиш?

— А он що! — Лю Си-е показав у бік Сян-цзи, що, низько схилившись, якраз підмітав підлогу.

— Його? — У Ху-ню тьохнуло серце. Вона не сподівалася, що у батька такі пильні очі.— Хм! А в чому ж він винен?

— Не прикидайся дурненькою! — Лю Си-е підвівся.— Або я, або він! Вибирай! Я твій батько, і цього не допущу!

Ху-ню не сподівалася, що її плани розладнаються так хутко. Ледве почала здійснювати свій задум, а старий уже про все здогадався. Що ж їй робити? Обличчя її з рештками пудри густо почервоніло і при яскравому світлі ліхтарів нагадувало відварену свинячу печінку. Вона почувала себе стомленою і розбитою, зовсім розгубленою від хвилювання і не знала, як їй бути. Але відступати так просто не могла. Коли на душі паскудно, треба будь-що вилити свій гнів. Все що завгодно, тільки не мовчати. Вона ще ні перед ким не відступала! Що буде, те й буде, але вона піде напролом!

— Кажіть прямо: тебе розчарували підрахунки. Що, неправда? Але я тут ні до чого. Ти сам усе затіяв, а тепер хочеш вину на мене скласти!

Ті, хто грав у карт, певно, чули їхню сварку, але їм не хотілося відволікатися; щоб заглушити голоси сперечальників, вони почали ще завзятіше кидати кості й голосніше вигукувати: «Червоне! Моя! Беру!»

Сян-цзи теж зрозумів, у чім річ, але не припиняв замітати підлогу. Зрештою, його терпіння теж не вічне, думав він. «Якщо мене зачеплять,— вирішив,— я теж знайду, що сказати».

— Не доводь мене до гріха! — репетував старий, люто витріщившись на дочку.— Хочеш доконати мене, а потім завести собі коханця? Не вийде, я ще потопчу трохи рясту!

— Не мели дурниць, нічого ти не зробиш! — гордо їжилась Ху-ню, а в самої на душі наче миші шкрябали.

— Нічого не зроблю? Я вже сказав тобі: або я, або він! Не допущу, щоб усе моє добро дісталось якомусь смердючому рикші!

Сян-цзи кинув мітлу, випростався і, дивлячись прямо на Лю Си-е, спитав:

— Це ви про кого?

— Ха-ха-ха! — зареготав старий. — Ти, негіднику, ще й питаєш? Ясно, що про тебе! А про кого ж іще? Хіба не ти тут воду каламутиш? Геть звідси, щоб і духу твого не було! Я гадав, ти порядна людина, прийняв, пригрів, а ти вже ладен і на голову сісти. Мене ти спитав? Отож геть звідси! Щоб я ноги твоєї тут не бачив. Шукай дурнів деінде!

Старий кричав усе голосніше. Його вигуки почули рикші й поприбігали з задвір'я. А гості, вважаючи, що Лю Си-е вичитує комусь із рикші, все ще не кидали гри.

Сян-цзи мав що сказати старому у відповідь, але він не був мастак говорити. Вигляд у нього був розгублений і дурний, а до горла підкотився клубок.

— Забирайся звідси! Геть! Поживитися захотів? Та тебе ще й на світі не було, як я таких, як ти, однією рукою втришия гнав.

Хоч старий більше гнівався на Ху-ню, а парубка, знаючи його чесність, хотів лише залякати, проте кричав більше на нього. Сян-цзи так і не спромігся на відповідь. Йому залишалось одне: негайно тікати звідси, їх все одно не переспориш.

— Гаразд, я піду! — кинув він.

Пам'ятаючи про ранкову сварку, рикші спершу зраділи, та коли хазяїн почав виганяти парубка, стали на його бік. Сян-цзи завжди охоче допомагав хазяїнові, не рахуючись з часом, а тепер той платить йому такою невдячністю! Старий зовсім знахабнів, рикші і за людей не має. Ім було прикро за Сян-цзи.

— Що сталося? За що це він тебе? — навперебій допитувались вони, але Сян-цзи тільки хитав головою.

— Стривай, Сян-цзи! — зупинила його Ху-ню.

В голові у неї блискавично саянула думка: план провалився, тепер найголовніше — затримати Сян-цзи, інакше вона залишиться ні з чим.

— Ми з тобою тепер одною шворкою зв'язані, — умовляла вона парубка. — Нікуди нам одне від одного не втекти! Стривай, я все владнаю! — Вона повернулася до батька й закричала: — У мене дитина буде від Сян-цзи! Куди він, туди й я! Отож чи віддавай ме-

не за нього, чи виганяй нас обох. Тобі вирішувати, батьку...

Ху-ню не сподівалася, що події розвиватимуться так швидко, й мусила пустити в хід свій останній козир, який приберігала на крайній випадок. Лю Си-е чекав від неї чого завгодно, тільки не цього. Проте поступитись, та ще в присутності людей, він не міг.

— Безсоромниця! Вистачило совісті таке при людях сказати, а мені старому тепер червоної за тебе! — затужив він, прикриваючи обличчя долоньями. — О лищечко! Дожитися до такої ганьби!

Кості завмерли в руках гравців: вони відчули, що сталося щось цікаве, але, не відаючи, що саме, не бажали втручатись. Декотрі посхоплювалися зі своїх місць, але решта сиділи далі, спантеличено позираючи на свої карти.

Тепер, коли все було сказано, Ху-ню навіть зраділа.

— Це я безсоромна? Не примушуй мене розповідати про твої дільця. Гріхів твоїх не злічити. А я вперше в житті схибила, та й то через тебе: хлопця, як виріс, женити треба, а дівчину — заміж віддавати. Прожив на світі сімдесят років, а розуму ні на гріш! Невже ти не розумієш таких простих речей? От бачите, — звернулась вона до присутніх, — що він за людина? Давай, батьку, зробимо по-людськи і в цьому святковому павільйоні справимо весілля!

— Твоє весілля? — обличчя Лю Си-е враз зблідло, й він гукнув з молодечим запалом: — Та я скоріше спалю цей павільйон!

— Гаразд! — у Ху-ню затремтіли губи. — Тоді я піду звідси! Скільки даси мені грошей? — спитала вона різко.

— Гроші мої, кому захочу, тому й віддам! — огризнувся старий, намагаючись приховати досаду й біль.

— Твої, кажеш? А хто тобі допомагав усі ці роки? Та не було б мене, ти б усе добро пороздавав повіям! Совість треба мати! — Поглядом вона відшукала Сян-цзи: — Скажи й ти що-небудь!

Проте Сян-цзи мовчав,

У Сян-цзи свербіли руки, але не битиме ж він стару людину або жінку! Його сила зараз ні до чого. А про те, щоб удатися до хитрощів, нічого було й думати — все одно їх не перехитруеш. Він, безперечно, міг кинути Ху-ню і піти геть. Але після того, як вона щойно полаялася з батьком і заявила прилюдно, що хоче піти з ним (звідки йому знати, чи це справді так, чи вона тільки хотіла показати, що жертвує всім ради Сян-цзи), якось незручно зникати так раптово. Отож він і далі стояв мовчки, чекаючи, чим усе це скінчиться.

Батько та дочка сказали одне одному все, що хотіли, і тепер лише кидали одне на одного сердиті погляди. Рикші, незалежно від того, кому вони співчували, вважали за краще триматись осторонь. Гості, які досі грали в мацзян, відчували, що треба якось рятувати становище — мовчанка ставала все обтяжливішою, — проте відбулися лише кількома загальними фразами. Умовляли хазяїв не гарячкувати, а спокійно все обміркувати і як слід вирішити. Їхні вмовляння звичайно, не привели та й не могли привести до якихось наслідків, але гостям це було байдуже. Оскільки жодна із сторін не йде на поступки, то що можуть зробити сторонні люди? Найкраще при нагоді зникнути.

Не чекаючи, поки всі розійдуться, Ху-ню вхопилася за пана Фена.

— Пане Фен, у вашій крамниці, можливо, знайдеться місце для Сян-цзи днів на два-три? Ми найближчим часом влаштуємось і довго вам не набридатимемо. Сян-цзи, підеш із паном Феном, а завтра про все поговоримо детальніше. Скажу тобі одне: за ворота цього дому я виїду не інакше, як на весільному паланкіні! Пане Фен, доручаю його вам і завтра з вас і питаю.

Пан Фен зітхнув, йому не хотілося встрявати в цю справу, та як ти відмовиш хазяйській дочці?

— Я й сам нікуди не дінусь, — буркнув Сян-цзи, якому нетерпеливилось піти звідси геть.

Змірявши батька розлюченим поглядом, Ху-ню кинулась до своєї кімнати, замкнула двері й голосно зарідала.

Пан Фен та інші гості все ще умовляли Лю Си-е піти до своєї кімнати й заспокоїтись, але старий уже встиг

набратися духу й запропонував гостям випити з ним ще по чарці.

— Не хвилюйтеся, шановні. Нічого страшного не сталося, просто віднині кожен з нас житиме як хоче, — вона сама собою, а я сам собою. Вона мені не дочка. Нехай іде! Все життя мене скрізь приймали, як порядну людину, а ця паскуда осоромила! Сталося б це років двадцять тому, я б зарізав їх обох, а тепер — скатертю дорога! І хай не сподівається, що я їй дам хоч що-небудь! Навіть мідяка не дам! Нізащо не дам! Побачу, як вона без мене обійдеться! Можливо, тоді зрозуміє, хто кращий — батько чи ця худобина. Не розходьтесь, будь ласка, вип'ємо по чарці!

Гості для годиться затрималися ще на кілька хвилин і поквапилися розійтись — далі від гріха.

Сян-цзи ще раніше пішов до крамниці пана Фена.

Далі події розгорталися надзвичайно швидко. Ху-ню підшукала на вулиці Мяоцзяван дві кімнатки з вікнами на північ і одразу ж домовилася з шпалерниками, щоб ті обклеїли світлими шпалерами всі стіни. Пана Фена вона попросила написати весільні ієрогліфи, щоб порозвішувати в кімнаті. Потім замовила розцяцькований зірками паланкін, найняла великий оркестр, але вирішила обійтись без позолочених ліхтарів і без церемоніймейстера. Надзвичайно швидко пошили їй плаття з червоного шовку. Ху-ню розраховувала впоратись із справами ще в старому році, щоб до п'ятого числа нового року все було готове. Весілля призначено на шосте число — щасливий день, коли не треба давати обітниць. Отже, Ху-ню про все сама потурбувалась, а Сян-цзи звеліла тільки купити на весілля обнову: адже така подія буває тільки раз у житті!

Але у Сян-цзи було лише п'ять юанів.

— Як? — здивувалася Ху-ню. — Я ж тобі дала тридцять юанів!

Сян-цзи довелося розповісти про все, що сталося з ним, поки жив у пана Цао. Слухаючи його, Ху-ню тільки кліпала очима: і вірила, й не вірила.

— Гаразд, ніколи мені з тобою сваритись. Ось тобі п'ятнадцять юанів, і щоб до весілля був як нова копійка

Шостого числа Ху-ню сіла у весільний паланкін. З батьком вона не прощалась, ніхто не вийшов ні провести її, ні поздоровити — ні родичі, ні друзі.

Під голосний гуркіт барабанів та гонгів весільний паланкін пройшов безлюдними після новорічних свят вулицями через браму Сіаньминь і далі через арку Сісипайлоу, викликаючи заздрість і хвилювання навіть у людей заможних, не кажучи вже про крамарів та прикажчиків.

Сян-цзи в новому одязі плентався позаду паланкіна, обличчя його було ще червоніше, ніж звичайно. На голові красувалась маленька атласна шапчина. Він усе бачив, усе чув, але, здавалось, нічого не розумів і не знав, де він і що з ним діється.

З вугільної крамниці, де він мешкав останні дні, Сян-цзи одразу переселився в кімнати, обклеєні сніжно-білими шпалерами. Нова обстановка ще більше збивала його з пантелику; минуле громадилося перед ним, як купи вугілля. Тепер, невідомо як, він потрапив до цих кімнат із сліпучо-білими стінами, пообвішуваними криваво-червоними поздоровчими ієрогліфами. Йому здавалось, ніби все це сон, ніби над ним просто пожартували. Гнітюча нудьга і неспокій не покидали його.

В кімнаті стояли стіл, стільці та ліжка, які перевезла сюди Ху-ню з батьківського дому, нова плита, новий кухонний столик, у кутку — легка мітелочка з барвистого курячого пір'я. Стіл і стільці були йому знайомі, а плиту, столик та мітелку він бачив уперше. Старі меблі нагадали йому минуле. Що чекає його далі? Всі можуть розпоряджатися ним, як хочуть. А сам він і такий, як був, і водночас немов якийсь інший. Це було так незвично, так дивно! Він не пізнавав себе. Не хотілось йому ні сміятись, ні плакати, його довжелезні руки й ноги, здавалось, не знаходили собі місця в цій маленькій теплій кімнатці. Вскочив він у халепу, що й казати. Сидить, мов червоноокий кролик у клітці, й світ білий крізь щаблі видно, й ноги прудкі та дужі, а втекти не втечеш!

Ху-ню в червоній куртці, напудрена й нарум'янена, не зводила з нього очей. Він не зважувався глянути їй в обличчя. Вона теж здавалася йому трохи дивною, ніби знайома й незнайома водночас. Вона була його нареченою, але він уже спав з нею. Вона скидалась і на жінку, й на чоловіка, і на людину, й на якесь підступне чудовисько. Ця звірина в червоній куртці вчепилася в нього своїми пазурами й тепер приміряється, як би його зовсім прибрати до рук. Ним завжди поштуркували хто як хотів, але це страховисько набагато жахливіше: воно не-

відступно стежить за ним, дивиться на нього, всміхається йому, а може й затиснути в своїх обіймах і висмоктати з нього всі соки. І нікуди йому втекти від неї.

Він скинув з голови атласну шапочку, втупився очима в червоний помпон, причеплений зверху, й дивився на нього, поки не замиготіло в очах; одвів погляд — по стінах попливли, застрибали червоні плями, і поміж ними найбільша — Ху-ню з огидною посмішкою на обличчі!

Тільки першої шлюбної ночі Сян-цзи стало ясно, що Ху-ню зовсім не вагітна. А вона, лукаво посміхаючись, признавалась:

— Якби не обдурила, ти б нізачо не згодився на одруження! Я тоді до живота подушку припасувала! Ха-ха! — Вона реготала до сліз. — Дурненький! Не сердься! Я все одно не почуваю себе винною. Через тебе я з батьком полаялась і пішла з тобою. Ти б згадав, хто я і хто ти, і дякував богам!

Наступного дня вранці Сян-цзи вийшов з дому. Більшість крамниць уже працювали. На дверях усе ще червонілись паперові смуги з новорічними поздоровленнями, а по бруківці вітер ганяв жертвовні паперові гроші. Незважаючи на холод, на вулицях було багато колясок із понаклеюваними ззаду паперовими стрічками. Настрій у рикш був радісний, майже всі були взуті в нові черевики. Як він їм завдрив! У всіх такий святковий вигляд, а він усі ці дні має сумувати в своїй клітці. Люди діло робитимуть, а він вештатиметься собі вулицями.

Сян-цзи не вмів байдикувати, але якби захотів і собі стати до роботи, йому б довелося мати розмову з Ху-ню, адже він тепер у дружини — такої дружини! — на утриманні. Його велетенський зріст та неабияка сила вже більш нікому не потрібні. Тепер він мусив бути лише на побігеньках у цієї ікластої тварюки в червоній куртці. Він більше вже не людина, а шматок м'яса у пащі цього страховиська, і тріпочеться там з останніх сил, мов мишеня в зубах у kota... Ні, він не збирається з нею розмовляти, а просто візьме й піде від неї. Розлучиться з нею без розмов.

Сян-цзи почував себе ображеним і ошуканим, йому хотілося здерти з себе свій новий одяг і змити з себе увесь бруд. Йому здавалось, що все його тіло вкрилося чимось бридким, паскудним. Він більше не бажав бачити Ху-ню!

Куди ж йому подітись? Поки він возив коляску, йому не доводилось над цим міркувати: його ноги мчали, куди наказував пасажир. Тепер вони стали вільні, але в душі немає ніякої певності. Він попрямував через Сісипайлоу на південь, проминув браму Сіаньминь, і перед ним пролягла рівна, мов стріла, дорога.

За міською брамою Сян-цзи побачив лазню і вирішив помитися в ній. Коли він скинув одяг, його раптом охопив пекучий сором. Він поквапився опуститись у басейн. Вода була така гаряча, що йому перехопило подих. Він заплющив очі, і йому здалося, що з його тіла поступово виходить увесь бруд, що накопичився за весь цей час. Він боявся доторкнутись до себе, серце несамовито калатало, з чола градом стікав піт.

Сян-цзи виліз із басейну лише тоді, коли відчув, що задихається. Все його тіло було червоне, як у новонародженого. Йому знову стало соромно, і він поквапився накинути на себе простирadlo. Він все ще відчував огиду до самого себе, ніби йому так і не пощастило відмитись дочиста, ніби його душа заплямована й опаскуджена навіки. В очах Лю Си-є і всіх тих, хто його знає, він назавжди залишиться спокусником!

Розпашіле тіло ще не встигло охолонути зовсім, як він уже почав одягатись. Йому здалося, що погляди всіх присутніх спрямовані на нього. Вискочивши з лазні на холодний вітер, він поступово заспокоївся й відчув себе вільніше.

Рух на вулицях значно пожвавішав. Люди раділи, що проясніло небо, засяяло сонце. Але у Сян-цзи на душі було так само похмуро. Куди йти? Він звернув ліворуч, потім праворуч, потім ще раз ліворуч і вийшов на міст Тяньцяо. Після Нового року тут щодня о десятій годині збиралися молоденькі продавці з різних крамниць на святковий ярмарок. Після сніданку на майдані ставало зовсім тісно від усіляких лотків та яток з найрізноманітнішим крамом, наметів та балаганів, де показували вистави. Коли надійшов Сян-цзи, тут уже була тьма народу. З усіх боків лунали закличні звуки гонгів та барабанів, але сьогодні розваги не приваблювали Сян-цзи, він розучився сміятись.

Іншим разом він би з великим задоволенням послушав оповідачів-імпровізаторів, співаків, подивився б на дресированого ведмеда, танцюристів, фокусників, акро-

батів, силачів і наредотався б усмак. Саме через це не хотілося йому кидати Бейпін і насамперед міст Тяньцяо. Щоразу, дивлячись на балагани та юрбища людей, що товпляться довкола них, він пригадував, скільки втішного та смішного бачив він тут, і від однієї думки про те, що з усім цим доведеться розлучитись, йому ставало зле.

Та тепер його ніщо не цікавило. Він лінивою ходою пробрався крізь натовп і неквапно закрокував тихою вуличкою. І тут він ще з більшою силою відчув, що несила йому покинути це сповнене знегод життя, дороге його серцю місто, несила розлучитися й з Тяньцяо. Куди ж йому йти в такому разі? Доведеться, мабуть, все-таки повернутись до Ху-ню.

Сидіти без роботи Сян-ци не міг, але й затівати розмову про це з Ху-ню йому теж не хотілось. А все ж таки не завадило б добре поміркувати і зрештою піти на якісь поступки, як це роблять люди, опинившись у скруті. Скільки лиха довелося йому зазнати, скільки труднощів подолав, то невже зупиниться перед якоюсь дрібницею? Адже так чи так, міняти вже щось пізно.

Сян-ци зупинився. Він прислухався до лункого гомону юрби, гупання барабанів та брязкоту гонгів, придивлявся до людей та підвід, що снували вулицями, і все гостріше відчував свою самотність. В пам'яті несподівано постали дві маленькі кімнатки. Більше він нічого не чув і не бачив. Всю його істоту поглинали ці дві комірчини, такі білі та теплі, з приклеєними на стінах червоними поздоровчими ієрогліфами. Нехай він провів там лише ніч, але вони здалися йому такими знайомими та рідними, що навіть од жінки в червоній куртці, яка залишилась там, він не міг би так просто відмовитись. Що він мав тут, на Тяньцяо? Нічого. А там, у тих двох кімнатках, для нього все. Треба повертатись. Це єдиний вихід для нього. В тих двох кімнатах все його майбутнє. Сором, страх, переживання — кому все це потрібно? Хочеш жити, іди туди, де є надія знайти який-небудь вихід.

Сян-ци заквапився. Коли він прийшов додому, було вже близько одинадцятої. Ху-ню заходила готувати обід. Парові пампушки, м'ясні фрикадельки з тушкованою капустою, холодець, редька в соєвій приправі — все вже було готове, лише капуста ще стояла на вогні, ширячи навколо аромат. Ху-ню вже скинула весільне вбран-

ня і була у звичайній куртці та штанях на ваті, але зачістку все ще прикрашали букетик червоних квітів з оксамиту та золотиста монета. Сян-цзи окинув її поглядом: не дуже вона скидається на молоду дружину. Кожним своїм рухом, кожним жестом нагадувала жінок, які вже давно заміжні: метких, досвідчених, самозадоволених. Не схожа на молоду? Ну то й що з того? Зате в його житті з'явилось щось нове: вона вже встигла поприбирати в кімнатах, а тепер готує йому обід. Запах смачних страв, тепло і затишок — все було для нього новим. Яка б дружина не була, а все-таки тепер у нього сім'я. А всяка сім'я має свої переваги. До того ж чогось кращого у своєму житті він поки що не бачив.

— Куди ти ходив? — спитала Ху-ню, накладаючи в тарілку капусти.

— У лазні був, — відповів Сян-цзи, знімаючи халата.

— А-а! Наступного разу кажи, куди йтимеш. А то махнув рукою і подавсь.

Він промовчав.

— Чого не відповідаєш? Не вмєш балакати, то я навчу!

Сян-цзи щось буркнув їй у відповідь. Він знав, що взяв собі не дружину, а відьму, проте не уявляв собі, що ця відьма уміє й обід зварити, і в хаті прибрати, і вилаяти його, й допомогти йому часом. І все ж не до душі вона йому була. Він заходився коло пампушок. Вони здалися йому багато смачнішими від тих, які він звик купляти, але він їв без особливої охоти, жував машинально, не відчуваючи того вовчого апетиту, що бував у нього раніш.

Після обіду він приліг на кані¹, заклав руки за голову й втупив очі в стелю.

— Гей ти! Помий посуд! Я тобі не наймичка! — крикнула Ху-ню з іншої кімнати.

Він неохоче підвівся, пройшов до сусідньої кімнати й взявся допомагати. Завжди́ такий заповзятий та щирий, він тепер усе робив абияк. Ще мешкаючи в конторі, він часто допомагав Ху-ню по господарству. Тепер же, дивлячись на неї, відчував, як у душі наростає відраза.

Вперше в житті Сян-цзи ненавидів. А чому — і сам не міг пояснити. Проте він намагався стримувати своє

---

¹ Кап — лежанка, під якою прокладено димохід.

почуття, знаючи, що сварка нічого не змінить. Він розумів, що віднині все його життя перетвориться на суцільне пекло.

Розставивши все по місцях, Ху-ню окинула кімнату поглядом, зітхнула і засміялась.

— Ну як?

— Що як? — Сян-цзи сидів навпочіпки біля грубки й грів руки, хоч вони зовсім не змерзли, — просто не знав, куди себе приткнути, у власному домі він не міг знайти собі місця.

— Ходім погуляємо! Зазирнемо на базар. Хоча ні, вже пізно. Краще пройдемося вулицею!

Ху-ню прагнула звідати всі радощі сімейного життя, завжди бути поруч із чоловіком, весело проводити час — одне слово, хоч весілля і не зовсім удалося, намагалась хоч тепер жити й тишитись, ні про що не думаючи. В батьківському домі було і що їсти, і в чому ходити, і грошей не бракувало, не було тільки коханого. І ось тепер вона хотіла винагородити себе за минуле, гордовито пройти разом із Сян-цзи вулицею, показатись людям.

А Сян-цзи, навпаки, не хотілося виходити з нею з дому. Йому було незручно з'являтися з такою дружиною на людях, найкраще тримати її під замком: пишатися нічим, чим рідше їх бачитимуть люди, тим краще. Чого доброго, ще когось із знайомих зустрінеш! А хто з рикш західної частини міста не знає його та Ху-ню? Не хотілося б йому, щоб люди нищечком сміялися з нього.

— Може, краще поговоримо? — запропонував він, усе ще сидячи перед вогнем.

— Про що?

Ху-ню підійшла і стала біля плити. Сян-цзи, спершись ліктями на коліна, безтямно дивився на вогонь.

— Я не можу так сидіти, згорнувши руки, — промовив він нарешті.

— Бідолашний! — зареготала вона. — День не побігав з коляскою, і занило все тіло, так? Бери приклад з мого батька, він у житті ніколи не перетрудувався: з коляскою не бігав, силу свою не продавав, брав лише кмітливістю. І жив дай боже кожному, на старість ще й контору відкрив. Учись! Хіба це розумне діло — тягати все життя коляску? Гаразд, поживемо кілька днів як нам хочеться, а потім поговоримо. Власне, куди поспішати? Нічого з нами не станеться за цей час.

Мені б не хотілося в перші дні після весілля сваритися з тобою, отож не зли мене!

— Ні, давай зараз поговоримо!

Сян-цзи вирішив не поступатися. Раз він не зміг піти від неї, то треба вирішувати, як бути з роботою.

— Ну що ж, давай!

Ху-ню принесла ослінчик і сіла біля грубки.

— Скільки у тебе грошей? — спитав він.

— А, ти он про що! Я так і знала, що ти про це питаєш. Ти й мене взяв тільки через гроші, чи не так?

У Сян-цзи перехопило подих. Старий Лю і рикші з «Женьхечана» вважали, що він звів Ху-ню, поласившись на багатство. А тепер і вона каже те ж саме! Своя коляска, свої гроші — все пропало! Тепер він залежить від кількох юанів дружини. Він мусив гнути перед нею спину й дякувати за кожну жменю рису. З якою радістю вчепився б він обома руками в її горлянку й душив, душив, поки б їй очі не повилазили! Він би всіх їх передувив, а потім і собі смерть заподіяв. Таким нікчемам нічого жити на світі!

Сян-цзи підвівся, щоб знову піти на вулицю і, можливо, вже не вертатись.

Помітивши, що з чоловіком щось негаразд, Ху-ню вирішила піти йому назустріч.

— Гаразд, признаюсь. У мене було понад п'ятсот юанів. За квартиру наперед за три місяці віддала, паланкін, обклейка кімнат, весільний одяг та ще деякі речі — все це обійшлося майже в сто юанів, залишилось чотириста. Але ти не хвилюйся, все буде гаразд. Ти стільки років бігав з коляскою, тепер не завадило б хоч кілька днів перепочити. Та і я засиділась у дівках, мені теж не зайве було б трохи розважитись. А розкотяться ці гроші, попросимо у старого. Якби я не полаялась з ним того вечора, нізачо не пішла б з дому. А тепер злість у мене вже минула. Батько — все-таки батько. Адже я в нього єдина донька. Ти теж припав йому до вподоби. Прийдемо до нього й покаємося. Не такий він затятий, щоб не пробачити. А гроші у нього є. Поведемося з ним чемно — й вони дістануться нам у спадок. Повір мені, краще помиритися з ним, ніж працювати, мов худобина, на чужих людей. Днів через два сходиш до нього! Якщо він за першим разом не захоче тебе бачити — байдуже! Підеш удруге, втретє. Настане час, коли

він нарешті змінить свій гнів на ласку. Потім уже й я піду. Спробую підлизатися до нього. Пощастить — переберемося знову туди. От тоді вже задеремо голови, тоді ніхто не посміє скося позирати на нас! А тут довго затримуватись нам не резон, бо так і залишимося бідняками довіку. Правду я кажу?

Проте Сян-цзи думав інакше. Коли Ху-ню розшукала його в домі Цао, він вирішив одружитися з нею, щоб на її гроші купити коляску. Воно, звичайно, не зовсім порядно для чоловіка користуватися грошима дружини, та коли вже так вийшло, нічого не вдієш. Він і гадки не мав, що у Ху-ню може виникнути така думка. Це, безперечно, теж якийсь вихід. Та Сян-цзи не з таких.

Після деяких роздумів Сян-цзи дійшов висновку: були колись у нього власні гроші, так знайшовся хапуга, що обідрав його, мов липку; тепер чужі гроші перепадають, не слід би їх випускати з рук. З другого боку, як уже взяв — забудь, що ти людина, ти — лялька в руках дружини та раб її батька. Людина, по суті, ніщо: вона мов пташка, що літає у пошуках корму, а потрапляє в сільце. Її годують, а вона за це мусить покірно сидіти в клітці та співати, а набридне, її в будь-який час можуть продати.

Сян-цзи не хотів іти кланятись до Лю Си-є. З Ху-ню вони тепер одною ниточкою зв'язані, а з старим — ніяких стосунків. Досить йому тих неприємностей, які вже мав через Ху-ню, а тепер щоб він ще йшов та перепрошував старого?

— Не хочу я байдикувати! — буркнув Сян-цзи й умовк. У нього не було бажання продовжувати розмову, яка могла лише призвести до сварки.

— Нещасний! — підкусила Ху-ню. — Займись тоді торгівлею.

— Швидко проторгуюсь. Я вмю лише коляску возити, і це мені до вподоби!

Від люті у Сян-цзи аж у скронях гупало.

— Послухай, ти! Я не дозволяю тобі бігати з коляскою! Не хочу, щоб ти увесь спітнілий та смердючий лягав зі мною в одну постіль! Ти так думаєш, а я інакше. Ще побачимо, чиє буде зверху! Весілля-я своїм коштом справляла, ти і ламаного мідяка не дав. От і поміркуй, хто кого має слухати!

Сян-цзи промовчав.

Сян-цзи сидів без роботи до свята юаньсяо¹, а далі йому увірвався терпець.

Зате Ху-ню була дуже задоволена. Вона клопоталася біля плити, варила юаньсяо та пельмені, вдень виходила погуляти до храму, а надвечір — милуватись ліхтарями. Вона не дозволяла Сян-цзи й слова мовити, зате піклувалася про те, щоб щелепи його не знали спочинку: купляла йому всякі ласощі.

Крім них, у тому самому дворі жило ще кілька родин з семи-восьми чоловік — більшість в однокімнатному помешканні. Це були рикші й лоточники, поліцаї й служники. Ніхто з них не бив байдиків, навіть дітлахи й ті спозаранку бігали з невеликими мисками по дармову кашу, а після обід ходили перебирати жужелицю, сподіваючись назбирати вугільних недогарків. Тільки зовсім маленькі дітлахи з почервонілими від холоду задками вовтузились на подвір'ї, куди всі мешканці двору висипали попіл із печей, сміття та покидьки. Ніхто не турбувався про те, щоб усе це поприбирати. Майже все подвір'я було вкрите льодом, і галасливі ватаги дітей, повернувшись надвечір додому, влаштовували тут ковзанку.

Найважче доводилося старим. Голодні, в блаженському одязі, вони цілими днями лежали на холодних канах, чекаючи, поки прийде хто-небудь з молодих та подасть миску рідкої юшки. А молоді нерідко поверталися додому з порожніми руками, стомлені й злі, ладні будь-якої миті вибухнути лайкою. Старим не лишалося нічого іншого, як мовчки ковтати сльози.

Жінки мали доглядати за старими, дивитись за малечою й, крім усього іншого, догоджати годівникам-чоловікам. Навіть вагітні виконували домашню роботу, хоч би яка тяжка вона була, а харчувалися лише юшкою з бататом² та кукурудзяними хлібцями. Як же й цього не бувало, то до звичайних сімейних турбот дода-

¹ Юаньсяо — свято на честь першого повного місяця в новому році, або ж Свято ліхтарів, відзначається 15 числа першого місяця за місячним календарем. У цей день з рисової муки та цукру заведено готувати страву під тією ж назвою.

² Б а т а т — солодка картопля.

валися нові — їм самим доводилося заробляти на життя. Ввечері, коли нарешті вдавалось нагодувати батьків та малих і повклатати їх спати, жінки при світлі гасників прали, шили та латали чужу білизну й одяг. Стіни були ветхі, струхлявілі, й вітер безборонно гуляв по кімнатах, виносячи з собою рештки тепла.

Ніколи не знали жінки ні спокою, ні спочинку. Одягнені в дрантя, напівголодні, а деякі на останніх днях вагітності, вони насамперед мусили думати про те, як нагодувати сім'ю. Постійні злидні та надсильна праця робили їх у тридцять років німічними, напівлисими бабами. Вічно хворі, вони не кидали роботи до самої смерті. А коли помирали, на труну доводилось просити у благодійників.

А молоді дівчатка, навіть ті, що вже ставали на порі, ледве прикривши тіло дрантям, мусили сидіти в кімнаті, наче в ув'язненні, й допомагати матерям. Коли ж їм треба було надвір, вони з острахом визирали з дверей, і тільки переконавшись, що поблизу нікого немає, мов злодюжки, вибігали на кілька хвилин. Зимою вони не бачили ні сонця, ні неба. Тих, що не вдалися вродливими, в майбутньому чекала материнська доля, а гарненькі добре знали, що рано чи пізно батьки «для їхнього ж добра» продадуть їх.

У такому оточенні Ху-ню почувала себе щасливою. З усіх мешканців двору лише у неї було що їсти і в чому вийти з хати, тільки вона могла жити без особливих турбот. Ху-ню ходила із задертою головою, пишаючись своїм достатком і не приховуючи своєї зневаги до всіх цих злидарів. Здавалось, її не обходило те, якими очима ті дивитимуться на неї. Раніше сюди зазирали лише ті лоточниці, у яких були найдешевші продукти: кістки та м'ясні обрізки, мерзла капуста, соєве молоко, конина або ослятина. Але відтоді, як тут оселилась Ху-ню, біля воріт нерідко можна було почути вигуки й тих, хто продавав баранину, копчену рибу, всілякі пиріжки та пампушки, солоний та смажений соєвий сир. Накуплявши повну миску всякої всячини, Ху-ню велично простувала через двір. Застромлюючи в рота захололі пучечки, дітлахи проводжали її заздрісними поглядами, мов якусь казкову принцесу. Ху-ню хотілося лише самій користатися з усіх благ життя, убітство тих, хто її оточував, їй не боліло.

Її ставлення до людей обурювало Сян-цзи; він сам виріс у злиднях і добре знав, що таке нестатки. Йому особисто не потрібні були всі ці делікатеси: він вважав, що купувати їх — марнотратство. Та ще більшу досаду викликало те, що вона не дає йому возити коляску, тримаючи весь час удома, відгодовує його, мов дійну корову. Він став для неї ніби забавкою. Подібне життя не лише гнітило його, а й викликало тривогу. Він розумів, що для рикші найголовніше — здоров'я і його треба якомога берегти. Тим часом якщо справи підуть так і далі, він невдовзі перетвориться на велике опудало. Від таких думок його кидало в холодний піт. Ні, щоб почувати себе нормально, треба негайно братися за коляску й бігати, бігати цілими днями. А повернувшись після роботи додому, одразу ж падати на ліжко й засинати мертвим сном. Якщо ж він ще перестане їсти її дорогі страви, то вже не дозволить гратися з собою, мов з котеням. Він вирішив більш не поступатися їй. Дасть Ху-ню грошей на коляску — добре, не дасть — візьме коляску напрокат.

Сімнадцятого числа, не сказавши їй ні слова, він так і зробив. Та після того, як відвіз на далеку відстань двох підряд пасажирів, відчув, як у нього болять ноги й ломить у крижах. Раніше з ним такого не було. Розуміючи, що за двадцять днів байдикування ноги поодвикали від роботи, він намагався заспокоїти себе тим, що все минеться після того, як він трохи побігає й розімне ноги.

Знову трапився пасажир, цього разу Сян-цзи поїхав не сам, а в компанії з трьома рикшами. Взавшись за ручки, вони пропустили вперед високого літнього чоловіка. Той вдячно усміхнувся. Він добре знав, що його товариші бігають набагато швидше. Однак, незважаючи на це, він старався з усієї сили, не бажаючи поступатися молодим. Десь через лі, а може й більше, задні почали хвалити його:

— Ну як, вистачить сили? А ти молодець!

Важко відсапуючи, він відповів:

— Та хіба з вами, братове, можна погано бігати?

Він і справді біг швидко, навіть Сян-цзи довелося напружуватись, щоб не відстати, але якимось незграбно: довга постать зовсім не згиналась у попереку, ніби він аршина проковтнув. Тим-то він подався наперед, руки

стирчали ззаду, ніби він не коляску віз, а проштовхувався крізь натовп. Від того, що він не згинався, йому доводилося дріботіти, тягнучи ноги по землі. Видно було, що він докладає чималих зусиль, щоб підтримувати темп. Завертав він різко, усім тілом. Товариші потерпали за нього.

Коли дісталися до місця, високий був весь у поту. Поставивши коляску, він випростався й осміхнувся, та коли брав гроші, руки у нього тремтіли так, що мідяки мало не попадали на землю.

Рикші, що їм доводиться якийсь час бігти разом, швидко стають друзями. Всі четверо поставили поруч свої коляски, повитирали піт і, всміхаючись один одному, розговорилися. Високий стояв осторонь і довго відкашлювався. Віддихавшись, він підійшов до гурту:

— Гай-гай, нема вже колишньої спритності! Поперек, ноги, серце — все ослабло! Як не намагаюсь піднімати вище ступні, а вони весь час липнуть до землі. Аж зло бере!

— А як на мене, ти біг непогано! — заперечив присадкуватий юнак років двадцяти. — Щиро признаюсь, ми втрьох теж ухоркалися добре. Поглянь, як усі спітніли.

Високий ніяково зітхнув, він радів, що його похвалили.

— Ні, ти здорово бігаєш. Мало нас не заморив, — додав другий рикша. — Правду кажу. А вже ж наче й не молодий.

Високий рикша не переставав усміхатись:

— Не в літах справа, братове! Скажу вам інакше: не можна рикші сім'ю заводити! Правда, правда! — Помітивши, що всі цікаво прислухаються до його слів, провадив далі: — Як одружишся, то ні вдень ні вночі не матимеш спокою, пропадеш зовсім! Ви гляньте на мій поперек, зовсім не гнеться! І біг я не так уже швидко, а кашель увесь час душить, і серце як не вискочить із грудей! Що не кажіть, а нашому братові краще все життя одинаком ходити! Така вже наша доля! Навіть горобці та інше дрібне птаство і ті парами живуть, а нам, виходить, зась. І ще додам: не встигнеш одружитись, як одразу посиплеться малеча, як рік, так і дитя. У мене їх уже аж п'ятеро! І всі, мов пташенята, сидять з роззявленими ротами й чекають, коли їх нагодують! А плата

за коляску, самі знаєте, немаленька, продукти теж дорогі, та й робота важка, не знаєш, як і бути. Ні, краще довіку парубкувати. Заграла кров, сходи в білий дім. Підчепиш яку-небудь заразу, отже, так судилось. Помреш — нікому за тобою голосити, адже ти самотній. А спробуй одружитись. Дружина, діти, і на тому світі спокою тобі не буде. Правду я кажу? — звернувся він до Сян-цзи.

Той кивнув головою, але нічого не сказав.

В цей час до їхнього гурту підійшов пасажир. Приземкуватий юнак перший назвав ціну, а потім звернувся до високого:

— Тобі везти, брате! Адже у тебе дома аж п'ятеро...

Високий усміхнувся у відповідь:

— Гаразд! По правді кажучи, воно не зовсім чесно... Ну нічого, зате більше коржів додому принесу. Сподіваюся, ще зустрінемося, братове!

Коли високий від'їхав уже далеченько, приземкуватий промовив ніби сам до себе:

— Ну й життя, будь воно прокляте! Мені й однієї дружини не дісталось, а якийсь багатій може чотирьох-п'ятьох в один дім привести!

— Ет, що про це говорити! — ввернув інший рикша. — Той довготелесий має рацію. Ти скажи, навіщо нам, рикшам, одружуватись? Дружина — не лялька, не поставиш її в куток, щоб тільки дивитись на неї! От у чому причина. Які у нас харчі? Одні кукурудзяні коржі, а силу витрачаєш і на роботі, й удома. Який би ти дужий не був, все одно надовго не вистачить!

Сян-цзи взявся за коляску.

— Подамся в південний бік, може, там більше пасажирів, — мовив він.

— Щастя тобі! — відповіли юнаки в один голос. Але Сян-цзи, здається, не чув. Ноги все ще нили від перевтоми. Хотів був здати коляску і більше сьогодні вже не їздити, та не вистачило сміливості повернутись додому, там на нього чекала не дружина, а упир, що невпинно смоктав з нього кров.

День уже подовшав, і до п'ятої години він устиг ще відвезти двох-трьох пасажирів. Здавши коляску, він ненадовго затримався у чайній. Випивши два чайники чаю, він одразу відчув голод і вирішив спочатку повечеряти, а потім уже йти додому. З'їв кілька пиріжків із м'ясом,

миску вареної червоної квасолі й почвалав додому. Він був певен, що дома зніметься буря, але не переймався цим, він знав, що робити: ні лаятись, ні сваритись із дружиною він не стане, прийде й відразу ляже спати, а вранці знову за коляску. Нехай Ху-ню що хоче, те й робить!

Він прочинив двері. Ху-ню сиділа в першій кімнаті. Помітивши його, вона готова була розплакатися. Сян-ци хотів був бадьоро привітатися з нею, але не зміг: він винувато похнюпився й мовчки посунув до другої кімнати. Ху-ню не сказала й слова. В хаті було тихо, як у вусі. Правда, з вулиці долинали голосні розмови, кашель, дитячий плач, але все це здавалося далеким і невиразним.

Ніхто не хотів починати розмову першим. Так полягали й спати — мовчки, неначе чужі.

— Що ти робив цілий день? Де тебе носило? — не витримала нарешті Ху-ню. Голос її звучав гнівно й водночас насмішкувато.

— Возив коляску! — крізь сон відповів він, відчуваючи, як йому до горла підкочується клубок.

— Так я й знала! Тобі нудно стає, коли від тебе не смердить потом! Душу тобі млоїть, ледащо ти таке! Я старалась, куховарила, а ти й обідати не прийшов. Бачте, йому приємніше по місту тинятись. Гляди, не виводь мене з терпіння! Батько мій — людина відчайдушна, а я вся в нього. Я здатна на все. Якщо завтра підеш — повішуся, побачиш. Еге ж, повішусь — я така. Як сказала, так і зроблю!

— Не можу ж я сидіти дома згорнувши руки!

— А чому б тобі не піти до старого? Він би щось придумав для тебе.

— Не піду!

— Віслюк ти впертий!

Такої образи Сян-ци вже не міг знести.

— Я хочу возити коляску, — спалахнув він. — Свою, власну! Будеш проти — піду, тільки мене й бачитимеш!

— Хм! — презирливо гмукнула Ху-ню, але відразу ж похопилась.

Вона знала, що такі, як Сян-ци, хоч і лагідні на вдачу, на вітер не говорять, й пам'ятаючи, скільки їй коштувало зусиль прибрати його до рук, не могла допустити, щоб він так легко залишив її. Такого, як Сян-ци, чесно-

го, роботящого, здорового в її роки й з її вродою, певно, ніколи не знайти. Треба, отже, вміти ладнати з ним, навчитись поєднувати суворість із ласкою.

— Я знаю, ти наполегливий, але зрозумій, я ж за тебе вболіваю душею. Не хочеш іти до старого, то й не треба. Я сама піду. Як-не-як, а він мені батько рідний. Не соромно буде і вклонитися йому.

— Навіть коли старий забере нас до себе, я все одно возитиму коляску.

Ху-ню довго мовчала. Вона не сподівалася, що Сян-ци виявиться таким мудрим. Тепер їй стало ясно: вдруге обдурити його не вдасться, бо не такий він уже й дурний. Що ж, треба поміркувати, як утримати цього здорованя. Спочатку, мабуть, краще попустити віжечки, а потім можна буде й притримати, щоб не вирвався.

— Гаразд. Подобається тобі бігати з коляскою — бігай собі на здоров'я! Тільки пообіцяй мені, що не підеш до кого-небудь на постійну роботу, а на ніч завжди приходитьимеш додому. Ти б бачив, як я тривожусь, коли тебе нема цілий день.

Сян-ци пригадав, що говорив сьогодні той високий. Широко розплющеними очима дивився він у темряву, і йому ввижались юрби рикш, лоточників, робітників, у яких негнулися спини і які ледве волочили ноги. Його, певно, теж чекає щось подібне в майбутньому. Але він більше не сваритиметься з нею, тільки б вона дозволила йому возити коляску. Він уже й це вважатиме за перемогу.

— Добре, не найматимусь на постійну роботу, — запевнив він.

Ху-ню хоч і обіцяла сходити до батька, проте не дуже з цим поспішала. Вона й раніше часто сварилася з батьком, але цього разу все було набагато складніше. Тепер не так, як колись бувало: не встигли полаяться, як уже й хмари розійшлися, і небо чисте. Вона вже не член сім'ї Лю. Дочка, що вийшла заміж, відрізаний краєць. Тому й не хотілося їй іти. А що коли старий розгнівався так, що й бачити її не захоче? Заведешся з ним, а він візьме та після смерті й не одпише їй свого майна. Тут вона безсила що-небудь вдіяти. Навіть якщо хтось сторонній втрутиться в їхню справу й спробує їх помирити, йому кінець кінцем не залишиться нічого іншого, як порадити їй повернутись до чоловіка, в свій дім,

Після цієї розмови Сян-цзи возив коляску, а Ху-ню залишившись наодинці, ходила туди-сюди по кімнаті. Кілька разів збиралася вона причепуритись і сходити до батька, та ніяк не могла зважитись. Не така це проста справа. Ради власного добра, звичайно, слід було б сходити, та як переламати себе?

Якщо старий уже перекипів, то їй би хотілося перетягти й Сян-цзи з собою в «Женьхечан». Робота там для нього знайдеться, не обов'язково знову братися за коляску, а з часом він зможе вправною рукою повести батьківську справу далі. На серці в неї стало веселіше.

А що коли батько упреться? Тоді вона лише осоромиться. Та й це ще не все. Доведеться їй назавжди примиритися з думкою, що вона — дружина рикші, що нічим не відрізняється від інших жінок їхнього двору!.. Який жаж! Яка ганьба!

Вона вже ладна була шкодувати, що вийшла заміж за Сян-цзи. Хоч який він чесний, хоч який роботящий, але коли батько не піде на поступки, доведеться йому весь вік возити коляску. Коли вона уявила собі своє майбутнє, їй захотілося негайно залишити Сян-цзи й повернутись до батька. Хіба вона може тільки заради нього йти на таку жертву? Та з другого боку, Сян-цзи дарував їй радість, таку радість, що й словами не описати.

Сидячи в напівзабутті на кані, Ху-ню згадувала перші дні свого сімейного щастя, коли вона розцвіла, мов запашна червона квітка під ясним сонячним промінням. Ні, їй несила розлучитися з Сян-цзи. Хай собі возить коляску, хай навіть жебракує, вона завжди буде з ним.

Коли жінки з їхнього двору все терплять, то й вона терпітиме. До батька ж, після всього, що сталося, більше й носа не потикатиме!

Відколи Сян-цзи перебрався від Лю Си-є, йому не хотілося показуватись на вулицях у західній частині міста, де всюди можна було зустріти рикш із «Женьхечана». Тому взявши напрокат коляску, він одразу ж прямував у східну частину. Проте сьогодні після роботи він вирішив провідати знайомі місця. Слова Ху-ню глибоко запали йому в душу, й він забажав пересвідчитись, чи зможе повернутись назад до Лю Си-є. Цілком можливо, що Ху-ню помириться з батьком, отже, перш ніж повертатись у «Женьхечан», треба перевірити, як він там себе почуватиме.

Ще здаля побачивши прокатну контору, він насунув глибше шапку, щоб його не впізнав хтось із знайомих. Лампочка над брамою живо нагадала йому, як він прийшов сюди вперше, як потім Ху-ню заманила його до себе, й серце йому защеміло. Сварка, що вибухнула в день народження Лю Си-є, і всі викликані нею події з незвичайною чіткістю постали перед очима. Пригадалося й інше: гори Сішань, верблюди, дім Цао, сищик та всі інші жахіття, які йому довелося пережити за цей час. Проте спогади зовсім не хвилювали його, ніби все це сталося не з ним самим, а з кимось іншим. Раптом він подумав, що всі ці події не що інше, як шмат його власного життя, й душу його охопило сум'яття. Видіння закружляли, замиготіли, попливли. Одного він ніяк не міг збагнути: за що йому така кара? Всі ці події давно вже відійшли в минуле, а проте здавалися йому вчорашніми. Скільки ж йому тепер років? Сян-ци відчув, що відтоді, як він уперше переступив поріг «Женьхечана», він дуже постарів. Тоді його серце було сповнене надій, а нині їх витіснив відчай. Минуле не лишало місця для ілюзій.

Сян-ци довго стояв перед прокатною конторою, не відриваючи очей від яскравої лампочки. Раптом серце йому тенькнуло. Три позолочених ієрогліфи «Жень хечан», що висіли, під лампочкою, здалися йому якимись не такими. Хоч він був неписьменний, але добре пам'ятав, який вигляд мав перший ієрогліф. Раніш він здавався зовсім простеньким, простішим, ніж тепер. Сян-ци не міг збагнути, що все це означає. Глянув на будинок, на вікна тих кімнат, де мешкали батько та дочка, — всюди темно.

Нарешті йому набридло стояти, й він понуро побрів додому. Крокуючи знайомими вулицями, він міркував — чи не збанкрутував часом хазяїн «Женьхечана»? Треба буде людей розпитати, а вже потім сказати Ху-ню.

Коли він нарешті прийшов додому, дружина з нудьги лузала соняшник. Обличчя в неї було насурмлене.

— Знову пізно! — мовила вона грізно. — Слухай, далі так тривати не може! Ти пропадаєш десь цілими днями, а я боюся й носа з дому виткнути: у дворі повно голодранців, так і дивись, щоб чого не поцупили. Я вже не кажу про те, що в хаті ні з ким навіть словом перемовитися. Тобі б слід пам'ятати, що я все-таки жива людина, а не колода якась. Подумай сам, хіба це життя?

Сян-цзи, як завжди, не зронив жодного слова.

— Чого мовчиш? Навмисне сердиш мене, чи язик одсох? — Вона торохтіла, як кулемет.

Сян-цзи мовчав далі.

— Давай зробимо так, — вона була схвильована й не знала, чи їй плакати від почуття власного безсилля, чи навпаки, махнути на все рукою, — ми купимо дві коляски й здаватимемо їх напрокат. Але з умовою, що ти сидітимеш дома, гаразд?

— Дві коляски — це всього три мао за день, цього й на харчі нам з тобою не вистачить! Ні, здаватимемо, лише одну, а на другій я сам працюватиму. Тоді обійдемося!

Сян-цзи говорив неквапно, але переконано. Коли мова зайшла про коляски, він забув про все на світі.

— Але ж від цього ніщо не зміниться! Тебе все одно не буде дома.

— А можна й так, — вся його увага тепер була зосереджена на цій проблемі, — одну здаватимемо напрокат на цілий день, а другу — лише на півдня. Зранку до третьої години я сам працюватиму, а по обіді хтось інший, або навпаки. Як ти гадаєш?

— Там видно буде, — кивнула вона головою. — Якщо нічого іншого не придумаємо, так і буде.

Сян-цзи тріумфував. Якщо пощастить, він возитиме власну коляску! Правда, купить її дружина, а не він сам, але яке це має значення? Поступово він назбирає грошей на ще одну, й це вже буде його власна.

Зненацька Сян-цзи зрозумів, що Ху-ню не така вже й погана. Він несподівано всміхнувся їй, усміхнувся широко, від усього серця, немов зразу викреслив із свого життя всі злигодні. На душі у нього було так легко й радісно, ніби він щойно народився.

17

Через кілька днів Сян-цзи пощастило дещо з'ясувати. Лю Си-е, виявляється, частину колясок продав, а частину передав на правах пайщика власникові іншої прокатної контори, що була в тому ж районі. Сян-цзи здогадувався: старому в такому віці важко було справуватися без доччиної допомоги, отож він ліквідував контору, а

сам, взявши добрі гроші, пішов на спочинок. Куди ж він перебрався? Цього Сян-цзи так і не вдалося з'ясувати.

Сян-цзи не знав, радіти йому чи сумувати. З одного боку ніби й добре, що так сталося, — плани Ху-ню повністю провалились, тепер він може чесно заробляти собі на прожиток і бути цілком незалежним. Та водночас шкода було майна старого. Хто ж міг знати, що Лю Сие загарбає все собі, не залишивши їм із Ху-ню ні копійки.

Та коли вже так вийшло, то нічого йому й думати про спадщину, а тим паче сумувати за нею. Поки він при силі — не пропаде, на харчі в усякому разі завжди заробить. І Сян-цзи зовсім спокійно розповів про все це Ху-ню.

Вислухавши Сян-цзи, вона живо уявила собі, що її чекає попереду, й впала у відчай. Кінець! Усьому кінець! Тепер вона довіку залишиться дружиною рикші. Їй уже ніколи не пощастить вибратися з цього людного двору. Вона допускала, що батько одружиться знову, але їй і на думку не спадало, що він може залишити «Женьхечан». Якби він одружився, Ху-ню б ще поборолась за свою частку батьківського добра, а можливо, порозумілася б із мачухою й без боротьби. Словом, поки старий тримав контору, ще була якась надія. Але щоб батько повівся з нею так жорстоко, перевів усе майно на гроші й потайник — цього вона не могла припустити. Навіть свою суперечку з ним вона сподівалась використати в особистих інтересах, знаючи, що батькові в такому хазяйстві без неї не обійтися. Хто ж би міг подумати, що старий взагалі покине контору?!

Весна все більше вступала в свої права. Бруньки на деревах набубнявіли, порожевіли, але на тому подвір'ї, де мешкали Сян-цзи та Ху-ню, її наближення майже не відчувалось: тут не росло ні дерев, ні квітів. Тільки теплий вітер, перетворивши колишні ковзанки на калюжі, гасав тепер поміж будівлями, повсюди розносячи сморід покидьків, нагромаджених за зиму, крутячи куряче пір'я, клшпиння часнику та клапті паперу. Мешканцям їхнього подвір'я кожна пора року приносила свої турботи. Це правда: старі люди навесні могли вийти погрітись на сонці, молоді дівчатка — позмивати увесь той леп, що відклався за зиму на їхніх змарнілих, блідо-жовтавих обличчях, жінки вже не остерігались випускати дітей погуляти, а ті могли запускати зміїв із старого паперу,

вільно ганяючи по двору, і їхні смагливі рученята не мерзли й не тріскались від холоду. Але позакривалися благодійні їдальні, перестали жертвувати рис і гроші, здавалося, бідняків віддано на ласку весняному вітрові й сонцю.

Весною, коли пашня тільки починає зеленіти, а запаси торішнього рису вже підходять до кінця, ціни на продовольство різко підскакують. Дні стають довші, і навіть старі люди тепер не можуть рано лягати, щоб обдурити голод. Воші, навесні особливо злі, відчувши сонячне тепло, виповзають на верх лахміття. Весна біднякам додає лиха.

У Ху-ню хололо серце, коли вона дивилась на загнижене подвір'я, на подрану одержу сусідів, коли вдихала теплувате, сповнене смороду повітря, чула тяжкі зітхання та плач дітлахів. Зимою люди ховались, а грязь вкривалася снігом, зате тепер вони повиповзали з усіх нір, чимось схожі на покидьки, що теж опинилися на видноті. Навіть мури огорожі, зведені з битої цегли, повідтавали, обм'якли і, здавалось, загрожували розвалитися першого ж дощового дня. Подвір'я заросло бур'янами, серед яких чахнули хиренні квіти. Тепер воно здавалось іще огиднішим, ніж узимку.

Лише тепер Ху-ню збагнула остаточно, що їй, можливо, доведеться прожити тут усе життя. Гроші невдовзі вичерпаються, а Сян-цзи всього-на-всього рикша.

Залишивши Сян-цзи сидіти вдома, вона подалась у Наньюань до тітки, щоб розпитати про батька. Та розповіла, що Лю Си-е якось заходив до неї ще в січні, числа дванадцятого, й сказав, що збирається відвідати Тяньцзінь або Шанхай, оскільки зроду не виїжджав за міську браму. Мовляв, хоче світу побачити, поки дозволяє здоров'я, до того ж сором йому залишатись у місті, де його так зганьбила власна дочка. Від себе тітка додала, що, можливо, старий лише напустив туману, насправді ж поселився де-небудь тут, у якомусь тихому закутку. Хто його знає!

Повернувшись додому, Ху-ню упала на кан і гірко заридала. Плакала довго, невтішно, очі їй поприпухали. Нарешті витерла сльози рукою й мовила Сян-цзи:

— Ось що, упертюху! Я прогоріла, отже, хай буде по-твому. Чоловік і жінка — одна спілка. Все. Візьми сто юанів і купи коляску!

З обережності довелося дещо відступити від попереднього плану. Спочатку у них був намір придбати дві коляски, щоб одну давати напрокат. Тепер же Ху-ню вирішила обмежитись однією, для Сян-цзи, а решту грошей приберегти: у кого в руках гроші — той і верховодить. Хіба вгадаєш, що він може утнути після того, як вони вкладуть усі гроші в коляски? Треба бути обачною!

Батьків вчинок уже показав їй, що ні на кого не можна покладатись. Ніхто не скаже, що нас чекає завтра, отож найкраще радіти сьогоднішньому дню. Вона вирішила повсякдень обходитися тим, що заробить Сян-цзи, — адже він першокласний рикша! — свої ж грошки витратити тільки на себе. Харчуватись окремо їй не звикати, а смачненько поїсти вона любила. Гроші, звичайно, коли-небудь вичерпаються, але ж і люди не вічні. Вона й так дала маху, вийшовши заміж за рикшу. А тепер ще не вистачало віддати йому геть усе, а потім щодня канючити у нього, якщо в самої нічого не залишиться. Таке рішення дещо втішило Ху-ню, хоч вона чудово розуміла, що майбутнє нічого радісного не обіцяє. І все ж Ху-ню не хотіла хнюпити голову. Вона немовби поривалася слідом за сонцем, що сідало за обрій, — надворі, звісно, вже присмерк, але перед очима все ще миготить ясна смужка, і так хочеться порадіти теплу цього останнього проміння.

Сян-цзи не перечив: нехай буде одна коляска, аби своя. В усякому разі шість-сім мао в день він зможе заробити, на харчі їм вистачить. Він навіть радів. Стільки йому довелося пережити, а все через те, що хотів мати власну коляску. І ось нарешті знову збувається його заповітна мрія. Чого ж би він мав перечити? Цілком ясно, що однією коляскою тільки на харчі заробиш, а про чорний день нічого не відкладеш. І коли він доб'є цю коляску до ручки, збережень на нову не буде, знову нависне небезпека. Та навіщо загадувати на майбутнє? Радій, що випала нагода хоч одну придбати.

Один із сусідів в їхньому дворі на прізвище Ер Цян-цзи якраз продавав коляску.

Влітку минулого року цей сусід за двісті юнаів продав якомусь військовому свою дев'ятнадцятилітню дочку Сяо Фу-цзи і на radoщах одразу ж викупив усе майно, закладене в ломбарді. Крім того, він придбав дещо з

одягу, і тепер уся його сім'я ходила в гарному вбранні. Дружина у Ер Цян-цзи була найнижчою й найбридкішою жінкою у дворі: з вузьким лобом, з ріденьким волоссям, напіврозтуленим оширеним ротом і обличчям, усіяним ластовинням. Вона пишалася тепер у новому блакитному халаті, але очі її були постійно червоні від сліз — вона оплакувала дочку.

У запальній вдачі Ер Цян-цзи було щось жорстоке. Продавши дочку, він часто зазирає у чарку. Бувало, вихилить одну-другу, а потім ходить із мокрими від сліз очима й до всіх в'язне. Дружина його носила новий халат і не терпіла більше від голоду, але радості не мала: чоловік тепер лупцював її куди частіше, ніж раніше.

Ер Цян-цзи було вже за сорок, тому він вирішив більше не тягати коляску, придбав кілька корзин і почав торгувати, розносячи товар по дворах. Продавав він всяку всячину: гарбузи, груші, персики, цигарки і таке інше. Через два місяці стало ясно, що він не лише нічого не виторгував за цей час, а навпаки, зазнав збитків. Коляску возити він умів, а от з гендлюванням нічого не виходило. Коляска — інша річ, тут усе ясно: трапився пасажир — є заробіток, не трапився — залишишся ні з чим. Торгівля ж потребує кмітливості й хитрості. Хто був рикшею, той добре знає, що означає купувати в борг, тому Ер Цян-цзи ніколи не відмовляв біднякам, а особливо знайомим. Проте дати легко, а спробуй потім справити борг. Постійних клієнтів у нього не було, боргів йому не повертали, і гроші, природно, поступово танули. Підраховуючи збитки, він з горя напивався, й коли хміль вдаряв у голову, заводився з поліцейськими, зганяв злість на дружині та дітях. Протверезившись, він починав посипати голову попелом. Він добре розумів, що опустився: смітить грішми, вторгованими за дочку, пиячить, б'ється. З жалю він міг проспати цілий день, аби тільки сумління не гризло душу.

А гроші розтікалися, як вода. Ер Цян-цзи вирішив кинути торгівлю і взятися за попереднє ремесло. Він придбав коляску й, випивши з такої нагоди, довго вихвалявся перед сусідами, що відтепер, мовляв, справи у нього підуть так, що краще нікуди. З новою коляскою, причепурений, він почував себе першокласним рикшею: він мусить пити найкращий чай, возити найшанованіших пасажирів.

На стоянках рикш, сяючи новою коляскою, сніжно-білою курткою та штаньми він міг пробазікати цілий день, не запрошуючи пасажирів. То почистить сидіння новою голубенькою мітелочкою, то потупає ногами в новеньких черевиках на білій підошві, то пройдеться, усміхаючись, кругом коляски. А вже як хто похвалить її, він так розхвастається, що не зупиниш. Так минали дні. Коли ж нарешті щастило запопасти багатого пасажира, його ноги, на відміну від блискучої коляски та нового одягу, виявлялися не на рівні.

Це ще більше смутило Ер Цян-цзи. Він згадував дочку і йшов куди-небудь заливати горе вином. В такий спосіб він досить швидко розтринькав свої гроші, з усього багатства залишилась тільки коляска.

Якось на початку зими Ер Цян-цзи знову напився. Його сини — одному з них було одинадцять років, другому тринадцять — як тільки він переступив поріг, спробували вислизнути на вулицю. Ер Цян-цзи розгнівався і дав обом по ляпасу. Втрутилася мати, тоді він накинувся на неї й стусонув носакон у живіт. Жінка непритомна впала на підлогу. Хлопчики, озброївшись один лопатою для вугілля, другий качалкою, стали на захист матері. Під час шарпанини і вони, й батько тупцювали по материному тілу. Нарешті позбігалися сусіди, сяк-так утихомирили Ер Цян-цзи й поклали його спати.

Діти плакали, обнімаючи матір. Через якийсь час вона прийшла до тями, але підвестись так і не змогла. Третього грудня за старим стилем, вдягнена в блакитний халат, придбаний за кошти, виручені за дочку, вона віддала богові душу. Її рідня погрожувала подати на Ер Цян-цзи в суд. Тільки наполегливі умовляння друзів рикші примусили їх затерти справу, та й то, мабуть, тому, що Ер Цян-цзи пообіцяв поховати дружину з почес-тями та подарувати її рідні п'ятнадцять юанів, заставивши коляску. Взяв він під заставу шістдесят юанів, а після Нового року, коли скінчився термін застави, вирішив збути її, бо на викуп уже не було ніяких надій.

Коли Ер Цян-цзи бував п'яний, він навіть подумував про те, щоб продати одного з синів, от тільки охочих не знаходилося. Він був навіть поткнувся до того військового, що став дочиним «чоловіком», але той і на поріг не пустив так званого тестя. Про гроші нічого було й заїкаться.

Сян-цзи знав історію коляски від початку до кінця, і йому не дуже хотілося її брати. Колясок скільки завгодно, навіщо купувати саме цю? Не принесе вона їм щастя, адже цю коляску виміняли на дочку, а продають тому, що померла дружина.

Однаке Ху-ню була іншої думки. Вона вважала, що придбати таку коляску всього за якихось вісімдесят юанів — справа вигідна. Користувалися нею лише півроку, навіть личко лакове не потьмяніло, а змайстровано її у відомій майстерні Дачен, що в західній частині міста. Стільки ж просять і за гірші коляски, — чи ж можна нехтувати такою нагодою? Крім того, Ху-ню добре знає: після Нового року з грішми у всіх сутужно й більшої суми йому ніхто не дасть, а гроші Ер Цян-цзи потрібні до зарізу. Ху-ню сама ходила дивитись на коляску, сама про ціну домовлялась, сама й платила. Сян-цзи ні про що не питала, та й що він міг сказати, коли гроші не його.

Після того як коляску привели, він уважно оглянув її: зроблено справді непогано, але Сян-цзи не подобався її чорний кузов, інкрустований ясною латунню. Коли Ер Цян-цзи купував коляску, його якраз привабило це поєднання чорного з білим, але Сян-цзи воно гнітило: коляска ніби в жалобі. Йому дуже хотілося змінити її зовнішній вигляд, зробити темно-жовтою або сріблястою, мов місяць, щоб була не така похмура. Проте Ху-ню він не сказав ні слова, боявся, щоб знову не спалахнула сварка.

Коли він виїжджав на вулицю, коляска привертала загальну увагу: дехто називав її «маленькою вдовою». Паскудно було у Сян-цзи на душі. Він намагався не думати про свою жалобну коляску, та вона цілі дні була у нього за спиною, й він і хочаби й не хочаби увесь час, мов віл обуха, чекав якогось нещастя. Часом він раптом пригадував Ер Цян-цзи і все, що з ним сталося. Тоді йому починало здаватись, ніби він возить не коляску, а катафалк, ніби десь тут, зовсім поряд, витає душа померлої. Серце передчувало біду, проте поки що все йшло своєю звичною колією.

Надворі ставало все тепліше. Люди змінили зимовий одяг на легкі куртки й штани. Весна в Бейпіні коротка, а весняні дні надокучливо довгі. Сян-цзи виїжджав з дому спозаранок і, пробігавши до четвертої-п'ятої години, почував себе зовсім знесиленим. Сонце стояло ще високо, але йому вже не хотілося возити пасажирів, а ки-

дати роботу було шкода. Не знаючи, що робити, він вмощувався де-небудь у затінку й позіхав.

Сян-цзи стомлювався і завжди ходив похмурий, а Ху-ню знемагала від самоти. Взимку вона могла погрітись біля грубки, послухати, як завиває вітер, втішаючи себе тим, що надвір краще не виходити. А тепер грубку винесли з кімнати й поставили біля стіни під піддашшям. Дома не було ніякісінької роботи, а на подвір'ї бруд, сморід і жодної тобі травинки. Вийти на вулицю також страшно — нема на кого помешкання залишити. Навіть вирушаючи на ринок, вона намагалась не затримуватись. Вона почувала себе мов бджола, що випадково залетіла до кімнати й, бачачи за вікном сонце, ніяк не може вивратись надвір.

З сусідськими жінками вона не водилась, бо, сама неподільчива, не любила слухати їхніх безконечних нарікань на долю. Джерелом усіх кривд було безпросвітне життя цих жінок, і вони плакали й побивалися з будь-якої нагоди. А Ху-ню тільки злостилася на свою долю і зовсім не збиралась плакати, вона б із більшим задоволенням полаялася з ким-небудь, щоб розігнати нудьгу. Ні, їй важко порозумітися з ними, то чи не краще буде, коли кожен з них робитиме своє діло, не заходячи в спільні розмови.

Та в середині квітня Ху-ню нарешті знайшла собі подругу. Повернулась додому Сяо Фу-цзи, дочка Ер Цян-цзи. Її «хазяїн» — офіцер на кожному новому місці служби заводив нову «сім'ю»: за сотню чи дві юанів приводив собі молоденьку дівчину, купляв дешевеньке ліжко та пару стільців і жив по своїй уподобі. А коли його частину перекидали в інше місце, він залишав дружину та ліжко і знову повертався до парубоцького життя. За якусь сотню-дві юанів він жив отак з новою подругою рік-півтора, не знаючи турбот. Зрештою це обходилося йому зовсім дешево. Служниці, яка тільки випере та полатає одяг і приготує страву, довелося б платити юанів по вісім-десять щомісяця. А так маєш і служницю, і коханку, з якою спиш, не боячись підхопити погану хворобу. Зуміє вона тобі догодити — справиш їй за юань з чимось довгого халата з ситцю. Не зуміє — нехай гола сидить дома і не рипається. Переїжджаючи на нове місце служби, такий вояка анітрохи не шкодував ні за ліжком, ні за стільцями, оскільки після його зникнення «дружині» до-

водилося розраховуватись за квартиру за місяць чи два і виручених за меблі грошей не завжди вистачало, щоб повністю розквитатися з хазяїном.

Сяо Фу-цзи збула меблі, заплатила хазяїнці за квартиру і повернулася додому в самому халаті з ситцю у квіточку та з срібними сережками у вухах.

У Ер Цян-цзи після продажу коляски залишилось на руках якихось двадцять юанів — решта пішла на борги та проценти. Він усе гостріше відчував, як тяжко в його літа бути вдівцем. А що поспівчувати йому було нікому, він шукав розради в горілці. Вип'є — і жаліє, утішає сам себе. В такі хвилини він, здавалось, ненавидів гроші й безбожно їх розтринькував. Часом він доходив висновку, що йому варто було б знову взятися за коляску з тим, щоб поставити на ноги синів і на старість мати опору в їхній особі. Згадавши про дітей, він накупував для них всякої всячини і потім, спостерігаючи, як жадібно вони накидаються на їжу, зі сльозами на очах бубонів:

— Сирітки ви мої! Бідолахи! Батько з останніх сил працюватиме для вас. Головне для мене — щоб ви були ситі, а я вже якось проживу. Іжте на здоров'я. Не забудете мене, коли повиростаєте, і на тому спасибі!

Тим часом гроші розтікалися, як вода між пальцями. Ер Цян-цзи почав пити ще злісніше, сварився з людьми, зчиняв бешкети і не думав більше, їли його хлопці сьогодні чи ні.

Синам тепер доводилося дбати самим про себе. Іноді їм щастило роздобути мідяк-два і купити що-небудь поїсти. Вони прилаштовувалися до весільних церемоній, похоронних процесій, збирали брукт та макулатуру, отримуючи за це децицю, якої вистачало на кілька млинців чи на фунт бататів, що їх вони з'їдали нечищеними. Інколи їм діставався один мідяк на двох, тоді вони купляля арахіс чи сухий біб. Цим харчем, звичайно, не наїсися, зате його можна довгенько жувати.

Коли повернулася додому Сяо Фу-цзи, хлопці аж заплакали від радості. Тепер їм, сиротам, старша сестра буде замість матері.

Старий зустрів дочку без особливої радості: ще на один рот побільшало. Проте, помітивши радість синів, він подумав, що жіночі руки в домі не завадять: Сяо Фу-цзи пратиме їм одяг, готуватиме. Проганяти рідну дочку не зовсім зручно: раз уже так сталося, нічого не вдієш.

Сяо Фу-цзи вдалася досить гарненькою на вроду, тільки змалку була якась худенька, дрібна. Тепер вона трохи вилюднила, підросла. Кругловида, з тонкими рівними бровами дівчина нічим особливим не вирізнялась, одначе була досить зграбна й приваблива. Верхню губу мала трохи закопилену. Коли Сяо Фу-цзи гнівалася чи сміялась, вона ледь-ледь розтулювала рот, показуючи сніжно-білі рівні зуби. Це надавало дівчині наївного вигляду й робило її ще принаднішою. Між іншим, її зуби свого часу полонили офіцера.

Сяо Фу-цзи, як і багатьох дівчат, можна було порівняти з прекрасною запашною квіткою; не встигне вона розповитись, як її вже зривають і несуть на базар.

Ху-ню, яка зневажала всіх своїх сусідок, одразу вподобала Сяо Фу-цзи. Дівчина була гарна з себе, носила довгий халатик із строкатого ситцю, а головне — прожила понад рік з офіцером й, отже, принаймні так думала Ху-ню, — побачила світу.

Дорослим жінкам нелегко подружитись, але якщо вони припали до душі одна одній, то сходяться дуже швидко. Не минуло й кількох днів, як Ху-ню та Сяо Фу-цзи стали нерозлучні. Ху-ню була ласунка й щоразу, купуючи соняшника чи чогось іншого, кликала Сяо Фу-цзи до себе. Лузаючи соняшник, дівчина розповідала Ху-ню багато такого, про що та й гадки досі не мала. Сяо Фу-цзи не була щаслива з офіцером, зате він водив її по ресторанах, театрах, звісно, коли був у доброму настрої, і вона мала про що згадати. Ху-ню заздрила подрузі. Про деякі принизливі для неї речі Сяо Фу-цзи воліла не згадувати, але Ху-ню благала й молила, щоб та розповідала не соромлячись, з усіма подробицями, й дівчина не могла їй відмовити.

Ху-ню була в захваті від своєї подруги. Слухаючи розповіді Сяо Фу-цзи, вона починала міркувати про себе, про свої літа, свою бридоту й недотепу-чоловіка, і їй ставало кривдно за своє життя. Мало приємного бачила Ху-ню досі, не було на що сподіватись і в майбутньому. Чим вона може похвалитись? Сян-цзи? Але ж він справжній бовдур! Що він знає чи розуміє? Чим більше вона гнівалась на чоловіка, тим ближче горнулася до Сяо Фу-цзи. Нехай ця дівчина бідна, нещасна, а проте, гадалося Ху-ню, зазнала радості в житті, встигла побачити світ і могла з легкою душею померти. Ху-ню була певна, що

юна Сяо Фу-цзи вже встигла пізнати все, що тільки може пізнати жінка на цьому світі.

Ху-ню ніби й не помічала злиднів, серед яких знову опинилася «щаслива» Сяо Фу-цзи. Повернувшись із порожніми руками додому й зневірившись у батькові-п'яниці, вона тепер мусила турбуватися про молодших братів. А де взяти грошей, щоб їх прогодувати?

Якось, напившись, Ер Цян-цзи заявив:

— Якщо у тебе справді болить душа за братів, знайдеш, як заробити! Все на батька сподіваєтесь! А про те й не подумали, що я цілими днями працюю на вас, як скотина, й сам повинен поїсти спершу. Коли кишки марш грають — не до роботи! А якої ти заспіваш, як я задеру копита де-небудь посеред дороги? Все гуляєш, на батьковій шиї сидячи! Чого ти ждеш? Для кого себе бережеш?

Дивлячись на п'яного, як чіп, батька, на голодних, мов вовчєнєтє, братів, Сяо Фу-цзи гірко плакала. Та сльозами братів не нагодуєш, а батько не переймався її горем. Залишається одне — торгувати своїм тілом.

Сяо Фу-цзи обняла меншого брата, зрошуючи сльозами його голову.

— Сестро, я хочу їсти! Я голодний! — простогнав той.

Сестро! Так, сестра вас нагодує! Вона — ласий шматочок.

Ху-ню не відмовляла Сяо Фу-цзи, навпаки, вона запропонувала подрузі трохи грошей, щоб та причепурилась, — нічого, поверне, коли заробить, — і дозволила користуватися своєю кімнатою, оскільки у Сяо Фу-цзи було надто брудно, а у неї просторо й пристойно.

Сян-цзи вдень не навідувався додому, й Ху-ню радо помагала подрузі, сподіваючись, що побачить і почує щось таке, про що досі й уявлення не мала. Щоразу, користуючись кімнатою Ху-ню, Сяо Фу-цзи даватиме їй два мао — таку умову поставила Ху-ню. Дружба дружбою, а діло ділом: адже вона забезпечуватиме чистоту в кімнатах, а для цього потрібні гроші. Нові віник та лопатка для сміття на дорозі не валяються. Два мао, далєбі, не так-то вже й багєтє. З іншої вона б іще бїльше взяла, а з неї, оскільки вони подруги, і цього досить.

Слухаючи її, Сяо Фу-цзи усміхалась, а серце у неї обкипало кров'ю.

Сян-цзи про їхню домовленість не видав ні сном ні духом. Але одне він таки виявив: що в нього все менше лишається часу для сну. Ху-ню, «наслідуючи» приклад Сяо Фу-цзи, спішила наздогнати втрачену весну кохання.

18

Настав червень.

Вдень у дворі панувала незвичайна тиша. Користуючись ранковою прохолодою, дітлахи, захопивши з собою корзини та кошики, вирушали на пошуки всіякого мотлоху, що його можна було б збути лахмітникам чи комусь іншому. О дев'ятій годині, коли сонце починало немилосердно смалити їхні кістляві спини, вони поверталися додому, щоб під'їсти, якщо дорослі вже встигли роздобути для них якийсь харч. Коли старшим дітям щастило збути зібране вранці й розжитися на кілька мідяків, вони вирушали гедлювати: купляли що-небудь в одному місці й перепродували цю річ деінде. Коли ж їм нічого не перепадало, гуртом ішли за місто скупатись у річці Хученхе. По дорозі вони крали вугілля на залізничних коліях або, спіймавши бабку, продавали її малюкам з багатих родин. Лише найменші не насмілювалися надто віддалятися від двору: за брамою вони збирали попід деревами гусінь чи викопували із землі лялечки.

Чоловіки з дітьми розходилися з двору, жінки, покидавши з себе одяг, сиділи в кімнатах. Їм не хотілося виходити на подвір'я: там стояла страшенна задуха, до того ж вони боялися попекти ноги об розжарену землю.

Чоловіки та діти поверталися додому лише перед заходом сонця. В цей час попід мурами вже лежала тінь і на подвір'ї віяло прохолодою. Зате в кімнатах, розпечених за день, ставало парко, мов у печі, отож усі вмошувалися неподалік від порога й чекали, поки жінки приготують вечерю. В такі хвилини на подвір'ї панувало загальне пожвавлення, немов на базарі. Розморені спекою, з запаленими очима чоловіки сиділи голодні й злі. Їх так і поривало відлупцювати когось із дітей, що пустували тут-таки коло них, а то й власну дружину. І хоч вони волі рукам не давали, зате лаялися досхочу. Гомін не стихав доти, доки перед очима в прибулих не з'являлася

готова страва. Дехто з дітей після вечері тут-таки на вулиці лягав спати, інші бігли гратися на вулицю. Дорослі, вгамувавши голод, лагіднішали. Балакуни збирались у гурт і ділилися жалями дня. Ті ж, у кого нічого було їсти, незважаючи на духоту, сиділи в своїх кімнатах і або мовчали, або голосно лаялись. Година була пізня, і якби навіть знайшлося, що продати чи віднести в заставу, їти було нікуди. Чоловіки лежали на канапах, а жінки, ковтаючи сльози, бігали по сусідах, сподіваючись позичити хоч кілька мідяків. Коли ж їм нарешті щастило роздобути якогось гривеника, вони, затиснувши в руці монету, поспішали купити трохи кукурудзяної муки, щоб зварити якоїсь лемішки.

Тільки Ху-ню та Сяо Фу-цзи жили дещо інакше. Сян-цзи йшов з дому зі сходом сонця, а Ху-ню залежувалась до восьмої чи дев'ятої години. Вона була при надії, — цього разу насправді, — й поділяла помилкову думку багатьох жінок, що в такому стані їй не можна багато рухатись. Крім того, їй хотілося побундючитись перед сусідами. Мовляв, ті мусять вставати спозаранку й одразу ж братись до роботи, а вона може валятися скільки їй заманеться. Вечорами вона з ослінчиком у руках виходила на вулицю посидіти на повітрі й поверталася, коли у дворі вже майже всі спали. Вона все ще уникала розмов із сусідами.

Сяо Фу-цзи також вставала пізно, але з іншої причини. Вона побоювалась, що чоловіки у дворі дивитимуться на неї скоса, й не витикалася з кімнати, доки всі не розходились. Вдень вона або сиділа з Ху-ню, або йшла на промисел. А надвечір, щоб уникнути зневажливих поглядів сусідів, знову йшла на вулицю і тільки тоді, коли всі лягали спати, нишком пробиралася додому.

Сян-цзи та Ер Цян-цзи становили виняток серед чоловіків. Сян-цзи боявся цього великого людного подвір'я, а ще дужче — своїх кімнат. Нескінченні розмови про нестерпне життя, що точилися вечорами надворі, ятрили йому душу, викликали бажання усамітнитися. В кімнатах він задихався від спеки, до того ж його дратувала присутність Ху-ню. Ця жінка все більше нагадувала йому тигрицю. Раніше, щоб уникнути сварки, йому доводилося повертатися додому ще завидна, але останнім часом, подружившись з Сяо Фу-цзи, Ху-ню пом'якшала, й він міг приходити пізніше.

Що ж до Ер Цян-цзи, то він останнім часом майже не показувався на подвір'ї. Він знав, чим промишляє його дочка, соромився цього, але був безсилий що-небудь зробити. Він розумів, що не здатен прогодувати дітей, і вважав за краще не муляти людям очей: рідше бачать — менше судять. Часом у душі здійслювалась ненависть до дочки. Якби в нього був син, йому б не довелося терпіти такої ганьби. І треба ж було, щоб першою народилася дівчинка! Та іноді йому ставало шкода Сяо Фу-цзи, адже вона продає себе, щоб прогодувати молодших братів. Він ненавидів дочку і вболівав за неї, але зарадити лихові не міг. Напившись, взагалі байдужів до всього, ішов до дочки й вимагав грошей. В такі хвилини він дивився на неї як на статтю прибутку, вважаючи, що він, як її батько, має право на якусь частку зиску. Він згадав і про свою честь: весь двір зневажав Сяо Фу-цзи. Чого ж йому шадити її, якщо вона не даватиме грошей? І він брав їх у неї ще й лаявся на всі заставки, нехай усі чують: він, Ер Цян-цзи, ні в чому не винен, його дочка зроду страмниця!

Він лаявся останніми словами, а Сяо Фу-цзи не сміла навіть заперечити. Лише Ху-ню могла вмовляннями та лайкою втихомирити п'яного й випровадити його з дому, звісно, не без того, щоб тицьнути йому в руку монету-другу. Ер Цян-цзи негайно ж пропивав ці гроші, бо в тверезому стані, глянувши на мідяки, вирвані погрозами у дочки, він кинувся б у річку або повісився.

П'ятнадцятого червня сонце почало пражити з самого ранку, земля ще не встигла прохолонути після вчорашньої спеки й одразу ж стала мов черинь. Якийсь сіруватий серпанок — чи то туман, чи то імла — повис у повітрі, викликаючи неприємне відчуття. Не чути було ні найменшого подмуху вітерцю.

Вийшовши надвір, Сян-цзи подивився на червонясто-сіре небо й вирішив їхати на роботу після четвертої дня. Мало заробить — можна буде затриматись до пізнього вечора. Після заходу сонця все-таки легше дихати.

— Але Ху-ню квапила його, вона боялась, як би Сяо Фу-цзи не привела зранку «гостя».

— А дома, думаєш, краще в таку спеку? — мовила вона. — Як настане полудень, і до стіни доторкнутись не можна!

Сян-цзи мовчки напився води й пішов.

Верби на вулицях немов прихворіли, запилене листя на них поскручувалось, безсило поопускалися віти. Вздовж узбіч клубочилась пилюка і, здіймаючись високо вгору, зливалася з сіруватим серпанком неба, утворюючи суцільну ядучу пилову хмару, яка обпалювала людям обличчя. Кругом було так сухо й жарко, аж займало дух. Місто було схоже на розпечену піч.

Задихалися люди, собаки, повисолоплювавши червоні язики, слалися по землі. Важко сопли, широко роздимаючи ніздрі, коні та віслюки. Не чутно було вигуків лоточників та дрібних крамарів. Асфальт на дорігах порозм'якшав. Навіть мідяні вивіски над дверима крамниць, здавалось, ось-ось розтопляться.

На вулицях панувала незвичайна тиша, тільки з крамниць залізних товарів долинало дратівливе монотонне дзенькання. Рикші, добре знаючи, що не побігаєш — не поїси, ліниво пропонували пасажирам свої послуги. Де-хто ставив свої коляски в холодок і, піднявши тент, дрімав, інші знайшли собі притулок у чайних, а декотрі взагалі не забажали сьогодні виїжджати й лише час від часу виходили на вулицю з'ясувати, чи не спала спека. Найміцніші, найвитриваліші рикші, забувши про своє реноме, ледве повзли, похнюпивши голови. Кожен колодязь був для них рятівною оазою, навіть як колодязі траплялися досить часто. Рикші поспішали до них і, не дочекавшись, поки витягнуть свіжої води, хлебтали просто з колод для скотини. Деяких валив на ходу тепловий удар, і вони вже більше не підводились.

Сян-цзи і той злякався. Пробігши з порожньою коляскою кілька кроків, він відчув, що все тіло його поїняло вогнем, а руки змокрили від поту. Тим часом нагодився пасажир, Сян-цзи не хотів утрачати його, сподіваючись, що під час бігу зустрічний вітерець принесе прохолоду. Та невдовзі переконався, що в таку спеку працювати неможливо. Йому одразу перехопило подих, почало сохнути в роті. Він добре знав, що в таких випадках краще не пити, та тільки помічав воду, як зразу кидався до неї. Водночас він розумів, що й перегріватися на сонці не слід, коли не хочеш, щоб нещадне проміння попекло руки й спину.

Сяк-так дотяг пасажира до місця, штани та куртка прилипли до тіла. Він помахав пальмовим віялом — не допомогло: вітер обпалював. Сян-цзи уже кілька разів га-

мував спрагу, але знову завернув до чайної. Коли він влив у себе два чайнички гарячого чаю — трохи полегшало, але тепер з нього погнало піт. Здавалось, організм відмовлявся тримати в собі вологу. Сян-цзи довго сидів, боячись зрушити з місця.

Нарешті йому набридло. Проте він все ще не зважувався вийти на вулицю, хоч у чайній робити було нічого. Погода, здавалось, хотіла познущатися над ним сьогодні. Ні, він не піддасться. Він не перший день возить коляску, не вперше зустрічає літо — чого ж має пропадати цілий день?

Сян-цзи спробував підвестись, але ноги поніливалися свинцем, а тіло обм'якло, ніби після гарячої купелі. З нього градом котився піт, на серце тиснув тягар. Але йому не сиділось: все одно жарко, краще вже бути на повітрі.

Проте, вийшовши з чайної, він одразу зрозумів, що допустився помилки. Сірй серпанок на небі розсіявся, було вже не так душно, але сонце смалило ще немилосердніше. Страшно було глянути на знавісніле світило. Здавалось, його палюче проміння проникає всюди. Небо дахи будинків, стіни, бруківка — все було залите яскравим світлом. Повітряний простір, здавалось, перетворився на велетенську лупу, крізь яку, розпікаючи все на своєму шляху, проходило сонячне проміння. Зір, слух, нюх — все загострилося до краю. Вулиці немов повимирали й поширшали, заповнені по самі вінця сліпучо-білим світлом, що разило око. Спекота була тут жахлива.

Сян-цзи не знав, що робити. Він тупо плівся з коляскою вулицею, ні про що не думаючи, ні на що не звертаючи уваги. Тіло його було липке від поту, вустілки у черевиках змокрили, і йому здавалось, ніби він чвалає по болоту. Він не відчував спраги, та побачивши колодязь, мимоволі завернув до нього, щоб освіжитися хоч на мить. Пив довго, не кваплячись, поки його не пройняв холодний дріж. Після цього йому трохи полегшало.

Пройшовши трохи, він відпочив, йому дуже не хотілось везти пасажирів. Настав полудень. Сян-цзи за звичкою взяв собі поїсти, але від одного погляду на страву його занудило. Шлунок його був переповнений водою, у животі булькало, як у обпоєного коня.

Сян-цзи завжди боявся зими, але не гадав, що й літо може виявитися таким тяжким, хоч жив у місті не перший рік. Що це, зміна клімату чи вже здоров'я у нього не

те? Ця думка привела його до пам'яті, він здригнувся. Здоров'я. Так, підупало здоров'я. Страшно це усвідомлювати, та що вдієш? І все це через Ху-ню. Якщо він од неї не піде, його чекає те ж саме, що й Ер Цян-ци чи того високого рикшу, з яким він якось зустрівся, а може, й доля того старого, що завітав був до чайної з онуком. Невже всьому кінець?

Годині о першій йому трапився пасажир. Це була найжаркіша пора найспекотнішого дня за все літо. Але він вирішив бігти, не зважаючи на жароту. Якщо він доведе пасажира до місця і з ним, із Сян-ци, нічого не станеться, то здоров'я його не таке вже й погане. А як не доведе, тоді нема про що й говорити. Він упаде на розпашілу від сонця землю й визівне духа, щоб покласти всьому край.

Пробігши кілька кроків, Сян-ци відчув легенький подмук вітерцю, подібного до струменя свіжого повітря, що, бува, вдереться в душну кімнату. Не ймучи собі віри, він глянув на верби край дороги — гілля справді погойдувалось. На вулицю враз сипонули люди; вони вибігали з крамниць, прикриваючи віялами голови, й голосно вигукували:

— Вітер! Вітер подув!

Люди мало не стрибали від радості. Верби обабіч дороги, ніби прокинувшись від сну, зашелестіли листям, мов посланці неба, що звітували похолодання.

— Гілля захиталось! О небо! Пошли нам свіжого вітру!

Жара ще не спала, проте людям відлягло від душі. Вітерець, хоч і невеликий, вселяв надії. Від його легких подихів спека ніби трохи спала. Ще за кілька хвилин небо почало темнішати, здавалось, на сонце насувається якась тінь. Вітер набирає на силі. Верби, що цілих півдня простояли нерухомо, наче зраділи, захиталися, заметляли гіллям. Потім вітер улігся. Небо потемнішало ще дужче, вгору стовпами здійнялася курява. Коли вона трохи розсіялась, всі побачили, що північний край неба засланий густою чорною хмарою.

Сян-ци вже трохи прохолов, глянув на північ і зупинився, щоб напнути тент. Він добре знав, що влітку дощ налітає зненацька, навіть опам'ятатися не дасть.

Поки він морочився з тентом, димучі хмари встигли заволотти майже півнеба. Розпечена, неприємна на за-

пах курява носилась у повітрі. Південна половина неба все ще сяяла блакиттю, а з півночі, мов грізний провісник лиха, насувалося чорне громаддя хмар. Зчинилася паніка. Рикші квапливо напинали тенти над колясками, крамарі знімали вітрини, лоточники складали свої ящики, бігли перехожі. Знову налетів вітер і порозганяв останніх перехожих, вулиці враз спорожніли. Все завмерло, тільки вербове гілля метлялось у шаленому танку.

Небо подекуди ще було ясне, але землю вже огорнула пільма. Жаркий яскравий полудень змінився темною нічю. Обтяжений дощинами вітер нишпорив по всіх закутках, ніби щось вишукуючи. Далеко на півночі, розітнувши хмари, спалахнула криваво-червона блискавка.

Вітер трохи вшух, але його гучні заводи наганяли страх. Кожен новий порив ніс у собі погрозу, і навіть верби тремтіли, ніби чекаючи чогось жахливого. Знову спалахнула блискавка, цього разу над самою головою, й на землю, прибиваючи пилюку, посипались важкі світлі краплини. Кілька з них упало Сян-цзи на спину, він здригнувся.

Дощ припинився, але хмари не розходились. Та ось налетів ще один вихор, значно дужчий за всі попередні. Заметлялося в усі боки вербове гілля, закружляла курява, і могутні потоки ринули на землю. Вітер, пилюга, дощ — усе змішалось до купи, зашуміло, затанцювало, загуло, застилаючи суцільною чорною пеленою небо й землю з усім, що було на ній. Нарешті вітер стих. Дощ падав на землю міриадами холодних водяних стріл, потужними водоспадами стікав з дахів. Небесні ріки лилися на землю, земні виходили з берегів, усе довкола спливалось в темно-жовту водяну стіну, яку час від часу краяли спалахи блискавок.

Сян-цзи змок до нитки, з чуприни й бриля збігала вода. Дощ хльоскав його по обличчю, шарпав штани. Сян-цзи не міг підвести голови, боявся розплющити очі; він задихався, бредучи навмання по кісточки у воді, ледве волочачи ноги. Холод проймав його до кісток. Збившись з дороги, він вирішив зупинитись, але кругом була сама вода. Бігти теж не можна було: дорогу перепиняли бурхливі водяні потоки. Ледве живий, він повільно брів уперед. Пасажир завмер у колясці, надавши рикші змогу самому боротися із стихією.

Дощ почав ущухати. Сян-цзи випростав спину.

— Може, пане, сховаємось та перечекаємо? — спитав він.

Але пасажир, тупаючи ногами, закричав:

— Вези швидше! Чи ти вирішив кинути мене напризволяще?

Втім, Сян-цзи вже й сам відмовився від свого наміру, зрозумівши, що як тільки зупиниться, одразу ж замерзне. Зціпивши зуби, просто по калюжах побіг він далі. Незабаром небо насупилося знову, вдарив грім, і дощова запона знову заслала очі.

Коли вони дісталися до призначеного місця, пасажир, розраховуючись, не додав одного мідяка, проте Сян-Цзи змовчав: йому було байдуже.

Дощ то вщухав, на якийсь час, то перішив з новою силою, але вже не такий дощукульний, як спочатку. Сян-цзи без передиху домчав додому й одразу ж кинувся до вогню. Він весь тремтів, як осиковий лист. Ху-ню подала йому підсолодженого окропу з імбиром. Він ухопив чашку обома руками й спорожнив її одним духом. Потім заліз під теплу ковдру. У вухах все ще не вгавав плюскіт дощу, Сян-цзи впав у безпам'ять...

Після четвертої години блискавки моргали вже рідше й гроза, здавалось, почала вщухати. Незабаром хмари на заході розімкнулись і їхні краї засяяли золотом, проте під ними все ще висіла біла пелена. Поступово грім відкочувався на південь. Ще через якийсь час крізь хмари пробилось сонячне проміння, і листя, вкрите дощовими краплями, засяяло, мов малахіт.

На сході заграли дві веселки, їхні кінці ховались у низьких хмарах, а середини переливались всіма кольорами в ясному небі. Незабаром веселки зникли, й над містом знову засяяла неозора, безхмарна блакить. Все навкруги було омите дощем. Здавалося, з грозового мороку народився новий прекрасний світ. Навіть у дворі, де мешкали Сян-цзи та Ху-ню, над калюжами кружляли барвисті бабки.

Проте ніхто з пожилеців їхнього двору, крім хіба боконогих дітлахів, що ганялися за бабками, не тішився чарами оновленого світу.

В кімнаті Сяо Фу-цзи обвалилася частина задньої стіни, довелося зняти циновку з кана й тимчасово затулити нею дірку. Мур довкола двору теж пообвалювався в багатьох місцях, але ніхто не звертав на це уваги —

кожному вистачало власного клопоту. Там, де були за- низькі пороги, вода позаливала кімнати, й господарі квапилися хто лопатками, а хто мисками вихлюпати її на вулицю. У декого вода поруйнувала навіть високі бо- кові стіни, й треба було вживати негайних заходів, щоб кімната не розвалилася зовсім. Покрівля майже скрізь була мов решето, тому речі в кімнатах понамокали, й тепер господарі виносили їх на сонце чи сушили проти вогню.

Під час зливи біднота, здаючись на ласку неба, хова- ється у своїх комірках, які можуть будь-якої миті зава- литись і всіх поховати живцем. Коли дощ перейде, почи- нають робити лад у господі й підраховувати збитки, яких не відшкодувати навіть тепер, коли загроза посухи ми- нула й рис, можливо, трохи подешевшає. Хазяїн будин- ків досить справно вимагає від пожильців сплати комір- ного, але ремонт робить лише тоді, коли в кімнаті вже не- можливо жити. Один чи два муляри, яких він присилає, нашвидкуруч замурують простою глиною та щебінкою всі діри і — до наступної зливи! Та досить комусь затри- матися із платою, як його одразу ж викидають геть, а пожитки забирають. Такі будинки можуть завалитись першої-ліпшої хвилини й повбивати всіх мешканців, про- те нікого це не хвилює. На те й злидні, щоб жити в таких домах.

Та найбільше терпіли мешканці нетрищ від застуди, надто ж після того, як пройде дощ. У звичайні дні і діти, й дорослі цілими днями вештаються вулицями, тяжкою працею заробляючи на прожиття. І коли несподіваний дощ — а дощі на півночі Китаю бувають дуже холодні, часом навіть із градом завбільшки з волосський горіх — обрушується на спітніле розпашіле тіло, діти занедужу- ють і по кілька днів валяються в жару на кані. Проте лі- ків їм купити нізащо. Для врожаю дощ — велике благо, після нього кукурудза та гаолян ростуть мов із води, а в містах він забирає на той світ сотні бідняцьких дітей.

Коли ж хвороба зборює дорослого, це ще більше не- щастя. Поети оспівують перлини крапель на листі лото- са й подвійну веселку після дощу, а біднякам від зливи тільки лихо, бо як захворіє годівник, уся сім'я приречена на голод. Недарма після дощів зростає число повій та злодюжок: коли батько хворий, то щоб не вмерти з голо- ду, сини йдуть красти, а дочки — продавати себе. Дощ

іде для всіх, для багатих і для бідних, для людей чесних і для злочинців, але одним він приносить щастя та радість, а другим — смерть та лихо. Отже, й дощ, як і багато чого іншого на цій покривдженій землі, несправедливий до людей.

Сян-цзи захворів. Крім нього, застуда поклала в ліжку ще кількох чоловіків з їхнього двору.

19

Дві доби лежав Сян-цзи без пам'яті, і Ху-ню почала тривожитись. Вона пішла шукати допомоги у храмі імператриці й випросила там якихось чудодійних трав, змішаних із попелом від фіміаму. Коли вона напоїла Сян-цзи цими ліками, він розплющив очі, але невдовзі заснув і став марити. Тільки тоді Ху-ню зметикувала, що треба покликати лікаря. Той зробив два уколи, дав ліків, і Сян-цзи опритомнів.

— Дощ іще не перестав? — було його перше запитання.

Заживати ліків він категорично відмовився: Сян-цзи шкода було грошей, а ще його брала досада, що так подурному захворів. Через якусь нещасну застуду він не стане пити це гірке зілля. Аби переконати Ху-ню, що йому вже полегшало, він хотів стати на ноги, та ледве підвівся, як перед очима попливли вогняні кола, голова обважніла, й він знову впав на ліжко. Довелося скоритись і проковтнути ліки.

Сян-цзи пролежав десять днів. І з кожною дниною все більше нервував. Інколи, уткнувшись головою в подушку, він тихо плакав. Він знав, що поки він не працює, Ху-ню за все платить своїми грішми, та чи надовго їх вистачить? Що буде потім, коли у них залишиться тільки одна коляска? Як вони житимуть далі, коли Ху-ню така ласунка й марнотратниця? До того ж незабаром у них з'явиться дитина!..

Видужував Сян-цзи повільно: постійна тривога ослаблювала його волю. Відчувши себе трохи краще, він поцікавився:

- Що з коляскою?
- Не хвилюйся, Дін-си взяв напрокат.
- Хм!

Сян-ци боявся, як би йому не перевели коляску, хоч і усвідомлював, що Ху-ню зробила правильно: не стояти ж колясці без діла, поки він відлежуватиметься! Він підрахував, що коли їздив сам і щодня заробляв по п'ять-шість мао, то, маючи ці гроші, міг заплатити за квартиру, купити рису, палива, гасу для каганця тощо. Якби Ху-ню не була марнотратниця, цього цілком вистачило б на двох. Тепер же вони мають по одному мао за день, решту треба доклатати, та ще ці ліки. Що буде, як хвороба затягнеться? Не дивно, що Ер Цян-ци випиває й що інші рикші провадять подібний спосіб життя. На рикшу завжди чатує смерть. Як би щиро він не працював, який би наполегливий не був, він не має права ні хворіти, ні сім'ї заводити. Словом, не має права ні на що!

Він згадав про свою першу коляску, про гроші, які так довго збирав, а потім утратив... Хто винен у всіх його нещастях? Не через хворобу й не через сім'ю він позбувся всього! Бідному, видно, куди не кинь — всюди клин. Так, смерть ходить за рикшею назирці, тільки ніхто не знає, де й коли вона його спіткає.

Від таких думок сумний настрій поступався місцем цілковитій байдужості. Хай йому грець! Несила встати — валятиметься, яка різниця!

— Я ж тобі казав: ця коляска нещаслива! — скаржився він Ху-ню.

— Краще видужуй скоріше! Тільки й знаєш, що торочити про коляску. Ти часом не схибнувся на колясках?

Він прикушував язика. Так, він справді на них схибнувся! Відтоді, як став рикшею, Сян-ци був певен, що коляска — це все, а виявляється...

Як тільки йому полегшало, Сян-ци встав, підійшов до дзеркала й не впізнав самого себе: щоки поввалювалися, обличчя заросло щетиною, очі позападали, біля шраму з'явилося багато зморщок.

У кімнаті було парко, проте вийти на вулицю він не зважувався. Не тільки у цьому дворі, а й на всіх стоянках у західній частині міста його знали як чудового рикшу, а тепер він був як із хреста знятий, ледве волочив ноги й не хотів, щоб його бачили. Одначе сидіти в кімнаті сумно й тоскно, і його брала злість, що він не може зараз вийти на вулицю і взятися за коляску. Та леле, хво-

роба неблаганна, вона сама вирішує, коли їй прийти і коли піти.

Сян-цзи провалявся майже місяць. Потім знову став до роботи, хоч почував себе ще не зовсім добре. Щоб його не впізнавали знайомі, він глибше насував на очі шапку. Так можна було працювати, не надсаджуючись. Ім'я Сян-цзи було невіддільне від поняття «швидкість», а бігати, як колись, він уже не міг. От і доводилося ховатись, щоб не викликати загальної зневаги.

Хоча Сян-цзи ще не зовсім очунав, але намагався щодня відвезти якомога більше пасажирів, щоб надолужити прогаяне. Та через кілька днів він заслаб знову. Цього разу на дизентерію. З досади він хльоскав себе по щоках — але що вдієш? Понос насилу пощастило зупинити, проте нова хвороба висотала з нього останні сили. Сян-цзи так охляв, що сівши навпочіпки, не здужав самотужки звестись на ноги. Отже, про те, щоб ставати до роботи, не могло бути й мови. Знову місяць лягнув. Сян-цзи розумів, що гроші Ху-ню незабаром закінчатся.

П'ятнадцятого серпня він зважився виїхати на роботу. Якщо хвороба ще раз звалить його з ніг, Сян-цзи запрягся втопитись у річці.

Коли він захворів уперше, Сяо Фу-цзи часто заходила до них. З дружиною Сян-цзи не любив розмовляти, а з нею міг перекинутись кількома словами. Це злило Ху-ню. Поки Сян-цзи ходив на роботу, вона мала Сяо Фу-цзи за добру й вигідну подругу. Та тепер їй здавалось, що безсоромниця заграє з її чоловіком. Вона зажадала від Сяо Фу-цзи, щоб та віддала їй усе, що заборгувала, і не сміла більше переступати поріг її квартири.

Тепер Сяо Фу-цзи втратила місце, де могла приймати «гостей». Власна її кімната мала досить жалюгідний вигляд — циновку з кана було знято, нею затулили дірку в задній стіні. Нічого не вдієш. Доведеться зареєструватись на біржі живого товару. Але там з більшою охотою беруть дівчаток «освічених» або ж із «багатих родин» — репутація солідна, отже й прибутки для біржі більші. А кому потрібна така простачка, як вона? Як же бути? Грошей узяти нізвідки, а жити треба, й Сяо Фу-цзи вирішила йти в публічний дім. Іншого виходу не було. Але там треба щодня сидіти невідлучно, хто ж тоді про братів потурбується? Найпростіше й найлегше померти, життя — гірше каторги.

Смерті Сяо Фу-цзи не боялась, але їй не хотілось умерти просто так, не здійснивши чогось сміливого, значного. От поставить братів на ноги, а тоді й померти можна. Рано чи пізно все одно доведеться помирати, але нехай її смерть врятує два людських життя.

Після тривалих роздумів Сяо Фу-цзи вирішила приймати простішу клієнтуру. Звісно, той, хто осмілиться зайти в її кімнатку, дорого не заплатить. Що ж! Скільки дадуть — стільки й добре. Зате не треба витратитись ні на одяг, ні на креми та пудри. Для такої буди модні наряди не потрібні. Бідним відвідувачам вистачить і того, що вона молода. Сказано, які гроші, така й шана.

Щодо вагітної Ху-ню, то їй що далі, то важче було рухатись, вона боялась навіть виходити по закупки. Сян-цзи пропадав цілий день, Сяо Фу-цзи теж більше не заходила, й Ху-ню нудила світом. Злість її росла з кожним днем. Вона вважала, що Сяо Фу-цзи приймає простих «гостей» тільки для того, щоб дозолити їй. Ні, вона не допустить, щоб її пошили в дурні. Ху-ню розчиняла двері, сідала на порозі й чекала. Як тільки на подвір'ї з'являвся відвідувач, вона починала обмовляти колишню подругу. Клієнтів у Сяо Фу-цзи ставало щораз менше, і Ху-ню злораділа. Дівчина зрозуміла: якщо й далі так піде, то незабаром до Ху-ню приєднаються всі сусіди й виживуть її, Сяо Фу-цзи, із двору. Серце її стискалося від страху, але злитись на сусідів вона не сміла. Люди в її становищі добре знають, що слізьми й гнівом лихові не зарадиш. Взявши з собою найменшого брата, Сяо Фу-цзи прийшла до Ху-ню на поклін. Вона нічого не сказала, але й без слів було ясно: після тієї ганьби, що зазнала бідолаха, їй уже й смерть не страшна.

Ху-ню розгубилась: що б не носила вона в своїй душі, але в такому стані, як у неї, не могла ні сваритись, ні скандалити. А так, то краще зробити благородний жест: вона ж просто пожартувала, хто ж міг подумати, що Сяо Фу-цзи сприйме це так серйозно?

Подруги помирились, і Ху-ню, як і раніше, почала у всьому допомагати Сяо Фу-цзи.

Коли Сян-цзи після хвороби знову взявся за коляску, він став куди обережніший, бо зрозумів, що й він не залізний. Звичайно, бажання якнайбільше заробити не пропало, але життя, завдавши йому кількох ударів, показало, що людина — досить слабка істота. В тяжкий

момент життя можна, звичайно, міцніше стиснути зуби, але немає жодної гарантії, що вони не покришаться й не повисипаються тобі з рота.

Після дизентерії у Сян-цзи часто болів живіт. Бувало, ноги розійдуться, хочеться налягти на них і побігти швидше, але раптом так заріже в животі, що доводиться стишити кроки, зупинитись і, зігнувшись, чекати, поки вщухне біль. Добре, коли сам везеш пасажира. А коли коло тебе товариші? Тоді його несподівані зупинки дивували напарників, це змушувало Сян-цзи страждати. Йому тільки двадцять з гаком, а життя вже встигло так поглумитися над ним! А що з ним буде років у тридцять-сорок? Від цих думок його проймало холодним потом.

Щоб зберегти здоров'я, він охоче пішов би на помісячну роботу до одного хазяїна. Правда, бігати там треба прудкіше, зате й вільного часу більше. Це було б куди легше, ніж возити випадкових пасажирів. Проте він напевне знав, що Ху-ню нізащо не відпустить його. Відтоді, як Сян-цзи одружився, він утратив самостійність: злішаючи серцем, Ху-ню все більше прибирала його до рук.

Минуло півроку. На зміну осені прийшла зима. Сян-цзи майже примирився зі своєю долею і, як завжди, віддавав усі сили роботі. Його більше не тривожили ні мрії, ні прагнення, але й байдикувати він не міг. Згнітивши серце, похнюпивши голову, возив він свою коляску. Сян-цзи вже не скидався на того безтурботного юнака, якому було море по коліна. Він заробляв більше, ніж досі інші рикші, ніколи не стояв без діла, за винятком тих випадків, коли його мучив живіт. Возив він усіх без перебору і не хитрував, як інші, не набивав ціни, не перехоплював заробітку у товаришів.

Сян-цзи дуже стомлювався, але не бувало й дня, щоб він вертався додому з порожньою кишенею.

І все ж його заробітку ледве вистачало на життя, про заощадження не могло бути й мови. Що він принесе, було, додому, те Ху-ню відразу й винесе — все, до останнього мідяка. І так день у день. Він знався на мистецтві економити, зате Ху-ню ще краще вміла витрачати. Отже, нічого було й думати про те, щоб стягтися ще на одну коляску.

Останній місяць вагітності у Ху-ню припадав десь на початок лютого. Вже на початку зими її живіт став по-

мітно впадати в око, але їй подобалося випинати його, вона мовби хотіла підкреслити всю значущість свого становища. Тепер їй було ліньки навіть із кана злізти. Кухарюванням доводилося клопотатися Сяо Фу-цзи, за це Ху-ню віддавала їй для братів недоїдки. Це, звичайно, збільшувало витрати.

Ху-ню майже весь час щось жувала, певна, що тепер їй треба їсти чим більше ласощів. Вона купувала їх сама й щодня замовляла щось Сян-цзи. Отож із його заробітків нічого не лишалося. Коли йому щастило принести більше, відповідно зростав і її апетит. Але Сян-цзи не перечив їй. Коли він хворів, вона тратила свої гроші, тепер настала його черга. Досить було Сян-цзи притримати якогось мідяка, як вона зразу починала стогнати:

— Вагітність — це хвороба, яка триває дев'ять місяців. Що ти тямив?

Вона мала рацію: Сян-цзи й справді нічого в цьому не тямив.

В міру того, як наближався Новий рік, Ху-ню ставала все примхливішою. Вона вже не виходила з хати й по кілька разів на день посилала Сяо Фу-цзи по покупки. Ху-ню любила показатися на людях, але зараз боялася й носа падвір виткнути й злилася через це. Вдома було тоскно й нудно, й вона розважала душу тим, що купляла всяку всячину. Все-таки якась забавка! Але вона завжди запевняла, що купує все це не для себе, а для Сян-цзи:

— Ти трудишся цілий рік без відпочинку, не вичухався ще як слід після хвороби, то чому б і не пожити? Надходять свята, саме час підживитися, інакше скоро перетворишся на заморену блощицю!

Сян-цзи не заперечував — він не вмів заперечувати. Кінець кінцем Ху-ню з'їдала майже все сама. Наївшись, лягала, хапалася за живіт і починала бідкатися, що її обдимає, винуватячи у всьому вагітність.

Після Нового року Ху-ню заборонила Сян-цзи виходити ввечері: вона не знала напевно, коли розродиться, й дуже боялась. Вона згадала про свої літа й хоч не говорила про це, але вже не запевняла Сян-цзи, що лише трохи старша за нього. Майбутні пологи не сходили їй з язика. Сян-цзи від цієї балаканини аж боліла голова. Але діти — це продовження роду, й у душі Сян-цзи мимохіть спалахувала радість. Буває, що хтось не хоче ма-

ти дітей, але просте ласкаве слово «тато» розчулить навіть людину з кам'яним серцем. Що не кажи, це слово завжди хвилює. Неотеса Сян-цзи, якому досі й у голову не приходило пишатися чим-небудь, пов'язаним з його особою, на саму згадку про це святе слово проймався раптовою гордістю. Здавалось, досить народитися дитині, й життя його набуде нового сенсу.

Він намагався виконати найменшу забаганку Ху-ню, оточити її турботою й увагою — адже саме в ній зароджувалось нове життя! Нехай вона йому ненависна, осоружна, але в цьому ділі їй належить головна роль. І все ж, терпіти її вибрики ставало несила. Кожної миті від неї можна було чекати якогось підступу, то вона сиділа мов свята, то раптом репетувала, наче в неї вселялась нечиста сила. Тим часом Сян-цзи потребував відпочинку: завтра зранку його чекала робота. Він не заперечував проти того, щоб Ху-ню розкидалася грішми, але не відпочивши вночі, він не міг наступного дня нормально працювати. Вона вимагала, щоб він усе раніше й раніше повертався додому, а потім усю ніч не давала йому спокою. Сян-цзи не ремствував, не бідкався, але, возячи коляску, бігав мов у тумані й не знав, радіти йому чи сумувати.

Сян-цзи був такий затурканий, що з ним почали траплятися курйози. Одного разу він був настільки поглинутий своїми клопотами, що приставив пасажира не туди, куди належало.

Перед святом ліхтарів Ху-ню не витерпіла й послала Сян-цзи по бабу-повитуху. Баба сказала, що ще рано й розповіла про ознаки, за якими визначають наближення пологів.

Ху-ню потерпіла ще два дні й знову зчинила бучу. Довелось ще раз запросити повитуху, але час іще не настав. Ху-ню ревля, голосила, просила смерті, вона не могла більше терпіти мук. Сян-цзи нічим не міг допомогти їй, щоб хоч чимось висловити своє співчуття, погодився якийсь час не виїздити на роботу.

Вона промучилася до кінця місяця, й нарешті навіть Сян-цзи зрозумів, що настав час: Ху-ню перевелася геть ні на що. Повитуха оглянула її і по секрету сказала Сян-цзи, що боїться ускладнень. Ху-ню вже немолода, а родити має вперше, та й плід дуже великий, бо в час вагітності породілля мало рухалась, а їла, певно, багато

й ситно. Сподіватись на те, що все обійдеться, не випадає. Ху-ню жодного разу не побувала в лікарні на огляді, а розміщення плоду, очевидно, не зовсім правильне. Повитуха в цьому випадку була безсила щось зробити. На її думку, треба було готуватися до найгіршого.

У дворі дуже часто розповідали про випадки, коли жінки під час пологів помирали, залишаючи дитину сиротою. Те ж саме могло трапитись і з Ху-ню.

Звичайно дружини бідняків до самих пологів займалися тяжкою роботою, а харчувалися чим попало, тому плід у них не бував великий і родили вони легко. Небезпека загрожувала їм уже опісля. А у Ху-ню все було навпаки. Переваги її становища обернулися для неї лихом.

Сян-цзи, Сяо Фу-цзи та повитуха три дні й три ночі не відходили від породіллі. Ху-ню благала всіх святих, давала найрізноманітніші обітниці — все марно. Під кінець вона зовсім захрипла і лише тихо кликала:

— Мамо! Мамо!

Повитуха й усі інші могли тільки дивитися на її муки. Раптом Ху-ню спало на думку послати Сян-цзи за браму Дешеньминь до чаклунки Чень-ер, одержимої духом святої жаби.

Стара Чень-ер пообіцяла прийти, але з умовою, що їй заплатять п'ять юанів. Ху-ню виклала останні гроші.

— Дорогий мій! — благала вона Сян-цзи. — Біжи хутчі! Гроші — полова! Видужаю, житимемо на славу! Біжи!

Бабка Чень-ер, жінка років п'ятдесяти, прийшла десь аж надвечір у супроводі «асистента» — високого жовтолицього чоловіка років сорока. На ній був блакитний шовковий халат, у волоссі квітка граната й позолочені гребінці. Вона зайшла до кімнати, озирнулась довкола, помила руки й запалила курільну свічку. Потім, віддавши поклін, сіла за столик і вп'ялася очима у вогник, що жеврів на кінчику свічки. Нараз її тіло затіпалося в корчах. Втихомирившись, вона понурилася головою й довго сиділа нерухомо з заплющеними очима. В кімнаті стало так тихо, що, здавалось, можна б почути дзенькіт упущеної на підлогу голки. Навіть Ху-ню мовчала, зіпківши зуби. Нарешті стара Чень-ер підвела повільно голову й окинула всіх поглядом. «Асистент» штовхнув Сян-цзи й звелів йому бити поклони добрим духам.

Сян-цзи й сам не знав, чи вірить він у духів, але вирішив, що від поклонів шкоди не буде. Немов очманілий, він віддав бозна-скільки поклонів. Коли ж нарешті виступався, побачив страшний безумний погляд «святої» та рожевий вогник на курильній свічці, що догоряла. Сян-цзи вловив солодкуватий аромат диму, і в душі зажевіла невиразна надія. Може, хоч це врятує Ху-ню? Він стояв непорушно, відчуваючи, як на долонях виступає холодний піт.

Нарешті «свята» забелькотіла старечим голосом:

— Ні... ні... нічого! На... на... напишем заклинання!

«Асистент» поквапливо простяг їй аркушик жовтого паперу. «Свята» пом'яла його над свічкою, потім послинила й пробурмотіла кілька слів, зміст яких був приблизно такий: Ху-ню в цьому світі завинила перед дитиною, тому й мусить терпіти такі муки.

Сян-цзи отетеріло кліпав очима, він нічого не зрозумів, але перелякався.

Чаклунка Чень-ер спроквола позіхнула, посиділа трохи із заплющеними очима, потім розплющила їх, немов пробуркуючись після міцного сну, й пояснила Сян-цзи, як змусити Ху-ню проковтнути заклинання (треба було його дати водночас із пілюлькою), а наприкінці заявила, що хоче побачити, як її заклинання подіє на породіллю.

— Сьогодні чаклунка Чень-ер у доброму настрої; бач як розговорилась! — радісно зашепотів «асистент» на вухо Сян-цзи.

Оскільки «свята» лишалася чекати наслідків свого ворожіння, довелося потурбуватись про пригощення. Сян-цзи доручив зробити це Сяо-Фу-цзи. Та збігала в крамничку, принесла гарячих коржів у кунжутному соусі та свинини з соєвою підливою. Але чаклунка Чень-ер образилась, вона розраховувала ще й на чарку.

Ху-ню проковтнула заклинання, але це не допомогло. Поки «свята» та її «асистент» пригощалися, породілля знову стала голосно стогнати й звиватись на постелі. Так минуло більше години. Очі Ху-ню почали закочуватися під лоба, однак чаклунка Чень-ер і тепер лишалася незворушна. Вона спокійнісінько звеліла Сян-цзи вклякнути перед столиком, де стояла курильна свічка, й знову бити поклони. До її чаклунства Сян-цзи ставився недовірливо, проте п'ять юанів уже було заплачено,

й він вирішив чесно виконувати всі її настанови до кінця. Не зважуєшся віддубасити стару — підкоряйся! А раптом станеться чудо!

Сян-цзи мовчки опустився на коліна. Він не знав, яким святим молитися, але вкладав у молитву всю душу. Коли він звертав погляд на миготливий вогник свічки, йому здавалось, ніби там ворухаться якісь тіні, і він ревно благав заступництва у добрих духів. Вогник став усе менший. На полум'ї з'явилися якісь чорні цятки. Голова Сян-цзи хилилася все нижче й нижче, він сперся рукою на підлогу й не помітив, як задрімав: він не спав уже третю добу.

Нараз його хитнуло, він здригнувся й злякано глянув на столик — свічка вже майже догоріла. Сян-цзи повільно звівся на задерев'янілі ноги. Чаклунка Чень-ер з помічником уже встигла непомітно вислизнути з хати.

Проте Сян-цзи було не до них, він кинувся до Ху-ню й зрозумів, що її стан погіршився. Вона вже не могла вимовити жодного слова й тільки зіхала широко роззявленим ротом. Повитуха сказала, що породіллю треба негайно одвезти до лікарні, що сама вона безсила допомогти.

Серце у Сян-цзи обірвалося, й він невтішно заривав. Сяо Фу-цзи плакала теж, але ще не втратила здорового глузду.

— Брате Сян-цзи, не плач! Я збігаю в лікарню, розпитаю! — мовила вона й, не чекаючи відповіді, вибігла з кімнати.

Повернулася Сяо Фу-цзи десь через годину, засапавшись від швидкого бігу, й довго не могла вимовити жодного слова. Спершись на стіл, вона довго відкашлювалась і нарешті повідомила, що за обстеження хворої лікар бере десять юанів, за прийняття пологів — двадцять, а коли пологи будуть важкі й доведеться везти Ху-ню до лікарні, доведеться додати ще кілька десятків юанів.

— Брате Сян-цзи, що ж робити? — спитала вона.

Виходу не було, залишалось тільки чекати. Смерть так смерть!

Як усе безглуздо й жорстоко влаштовано на цьому світі. Та коли це так, то, мабуть, на це є свої причини.

Опівночі Ху-ню пішла з цього життя, забравши з собою і мертву дитину,

Коляску продано.

Гроші водою розтікалися з рук Сян-цзи. Похороми обходяться недешево. Навіть за свідоцтво про смерть і то треба платити гроші.

Сян-цзи зовсім отупів. Почервонілими від безсоння очима він дивився, як довкола метушаться люди, і тільки викладав гроші: платив за те, платив за се, навіть не даючи собі звіту в своїх діях.

Тільки вийшовши за місто, слідом за труною з тілом небіжчиці, Сян-цзи трохи отямився. Ніхто не проводжав покійної, тільки Сян-цзи та брати Сяо Фу-цзи. Один з хлопчиків ніс у руці невеличку пачку жертвних паперових грошей і розкидав їх по дорозі, відганяючи злих духів.

Непритомним поглядом стежив Сян-цзи за тим, як гробарі засипали труну землею. Він рад би був заплакати, та не міг: горе висушило всі сльози. Тупо позираючи на свіжу купу землі, він, здавалось, ніяк не міг збагнути, що вони роблять. І тільки коли старший з гробарів підійшов до нього, Сян-цзи згадав, що час іти додому.

Сяо Фу-цзи встигла вже прибрати в кімнатах. Сян-цзи одразу ж упав на кан і тільки тепер відчув, який він стомлений. Проте сухі очі не хотіли заплющуватись, і він мимохіть почав розглядати плями на стелі, залишені зливою. Сон не йшов. Сян-цзи сів на кані, обвів кімнату поглядом і відчув, як серце йому знову стискається від болю.

Сян-цзи вийшов і повернувся з пачкою сигарет «Золотий лев». Вмостився на кані, запалив одну, але курити не хотілось. Бездумними очима стежив він за голубим димком, що здіймався з кінця сигарети.

Сльози ринули несподівано. Він оплакував не тільки Ху-ню, а й усе своє нужденне життя. Вже кілька років минуло, як він прийшов до міста, а чого домігся за цей час? Скільки тяжкої праці, скільки страждань, а він усе той самий одинокий нещасний злидар. Він плакав беззвучно. Коляска, коляска! Його годувальниця! Придбав першу — забрали, другу довелося самому продати; вона то з'являлась, то зникала, мов невловний привид. І даремні були всі його митарства та надсадна праця.

Все пропало, нічого не залишилось, навіть дружини позбувся! Нелегко було з нею жити, але не стало її, не стало і сім'ї в нього. Все, що в цих двох кімнатках, належить їй, а сама вона вже в могилі. Чим довше думав Сян-цзи, тим дужче гнівався. Він уже не плакав, а тільки гарячково смоктав сигарету, хоч і не міг подолати відрази до тютюнового диму. Допаливши сигарету, він схилив голову й обхопив її руками. Гірко було і в роті, й на душі, хотілося заголосити, вилити своє горе.

Не помітив, коли зайшла Сяо Фу-цзи, вона зупинилась у першій кімнаті біля кухонного столика й мовчки дивилась на нього.

Сян-цзи рвучко підвів голову, побачив її і знову залився слізьми. В цю мить він би розплакався, побачивши навіть собаку: переповнене горем серце ладне розкритись перед кожним живим створінням. Йому хотілося поговорити з Сяо Фу-цзи — сьогодні йому так потрібне співчуття! Думки роїлись у голові, але Сян-цзи мовчав.

— Брате Сян,— вона підійшла до нього,— я прибрала в кімнаті.

Він подякував кивком голови: надмірна гречність у таких випадках недоречна.

— А що ж далі?

— Га? — перепитав він і відразу ж знизав плечима, мовляв, йому тепер не до цього.

Сяо Фу-цзи підійшла ще ближче, ніби збираючись щось сказати йому, й несподівано зашарілась. Життя часто змушувало її забувати про сором, проте, чесна за своєю натурою, вона з порядними людьми почувала себе ніяково.

— Мені здається.. — почала вона й затнулась. Слова несподівано зникли, вона не могла зібрати докупи думки.

Люди не часто бувають відвертими, та краска сорому на жіночому обличчі красномовніша всяких слів. Навіть Сян-цзи зрозумів потаємні думки Сяо Фу-цзи. Для нього вона завжди була гарною жінкою, з чистою душею. Такою вона йому уявлялась, і він не змінив би своєї думки про неї, навіть якби все її тіло вкрилося виразками.

Сяо Фу-цзи гарна, молода, при здоров'ї, ділова й ощадлива. Якби Сян-цзи надумався одружитися знову, кращої жінки він не став би шукати,

Але він і гадки не мав заводити нову сім'ю. І все ж якщо вона так хоче, якщо невблаганне життя тисне на них, вимагаючи негайного рішення, то йому, здається, нічого заперечувати. Вона така добра, стільки допомагала йому. Він кивнув головою. Йому страшенно хотілося обійняти її, виплакати на її плечі все своє горе, а потім уже разом з нею боротися із злигоднями. Для неї він ладен на все, адже вона та єдина, що могла, покликана була зробити його щасливим. Сян-цзи від природи був мовчазний, але з нею, йому здавалось, міг би говорити про що завгодно, аби тільки вона слухала. Її усмішка, кивок голови були б для нього найкращою її відповіддю, він би відчував, що нарешті має сім'ю.

Та раптом до кімнати вбіг брат Сяо Фу-цзи.

— Сестро! Тато прийшов!

Вона насупилась і відразу ж вийшла.

Ер Цян-цзи ледве тримався на ногах.

— Ти це чого до Сян-цзи ходила? — витріщився він на дочку.— Мало тобі, що продаєшся, то ще й з Сян-цзи захотілося побавитись? Ах ти ж тварюко безсоромна!

Сян-цзи, зачувши своє ім'я, покvapно вийшов і став поруч із Сяо Фу-цзи.

— Ех, Сян-цзи, Сян-цзи! — Ер Цян-цзи намагався триматись бадьоро, але його увесь час похитувало.— Хіба це по-людському? Знайшов на кому заощаджувати, хай тобі дідько!

Сян-цзи ніколи б не зайняв п'яного, якби не злість нестримна, що накопичилась у душі. Він ступнув уперед. Блиснули дві пари налитих кров'ю очей, і, коли вони зустрілися, з них, здавалось, посипалися іскри. Сян-цзи вхопив Ер Цян-цзи за плечі й, піднявши, мов дитину, відкинув убік.

Люди з нечистим сумлінням, підпивши, починають бешкетувати. Проте Ер Цян-цзи зовсім не був такий п'яний, як прикидався, і, гепнувшись на землю, майже протверезився. Йому страшенно кортіло дати відсіч, але він розумів, що йому важко змагатися із Сян-цзи. Проте й дарувати таку кривду не випадало. Він не бажав уставати з землі, хоч сидіти йому було не дуже зручно. В думках у нього панував хаос, а язик молів таке, що на голу не налазило:

— Я наставляю свою дочку, а чого ти свого носа стромляєш? Бити мене? Чи ба, який захисник знайшовся! Постривай, доберусь я до тебе!

Сян-цзи не бажав устрявати в суперечку й мовчки чекав нападу.

Сяо Фу-цзи стояла розгублена, з очима, повними сліз. Вона не знала, що робити. Умовляти батька — марний клопіт, але спокійно дивитись, як Сян-цзи битиме його, вона не могла. Порившись у кишенях, вона знайшла кілька мідяків і простягла їх батькові. Коли батько був п'яний, хлопчина не зважувався підступати до нього, але тепер, коли Ер Цян-цзи був на землі, посміливішав: — Бери гроші і йди геть!

Ер Цян-цзи скоса глянув на гроші, узяв їх і почав підводитись, бурмочучи собі під ніс:

— Понаплоджував вас цілу ватагу, а ви тепер знущатись над батьком? Був би ніж у руках, вирівав би всіх до ноги! А з тобою, Сян-цзи, я ще поквитаюсь! На вулиці зустрінемося! — вигукнув він, уже виходячи за браму.

Коли він зник, Сян-цзи та Сяо Фу-цзи пішли в кімнату.

— Нічого я з ним сама не вдію! — промовила вона, звертаючись, здавалось, сама до себе. Скільки відчаю і водночас безмежної надії було в цих словах. Якщо Сян-цзи захоче, вона буде врятована.

Прикра сутичка на подвір'ї змусила Сян-цзи глянути на Сяо Фу-цзи іншими очима. Вона, звичайно, подобалась йому, але чи варто брати собі на шию разом з нею ще двох братів та п'янюгу-батька? Він не боявся, що Сяо Фу-цзи об'їсть його, але те, що в їхній сім'ї ніхто не міг заробити собі на прожиття, викликало тривогу. Зрештою, головне не в тому, любить він її чи не любить. Тільки багаті мають право на «щире кохання», а біднякові насамперед треба думати про те, що у нього за душею. Сян-цзи раптом згадав про Ху-ню, і йому стало соромно, що він вважав її смерть за звільнення для себе. Адже у небіжчиці були не самі лише вади. Взяти хоча б те, як вона підтримувала його, коли він хворів.

Сян-цзи заходився складати речі.

— Збираєшся переїжджати? — зблідлими губами спитала Сяо Фу-цзи.

— Так! — відповів він навмисне різко.

В цьому сповненому несправедливості світі бідняки брутальністю оберігають свою свободу, точніше її жалюгідні крихти.

Сян-цзи мовчки подивився на молоду жінку. Понуривши голову, Сяо Фу-цзи вийшла. Вона не досадувала, не гнівалась — її душив відчай.

Ху-ню перед похороном прибрали в найкращу її одіж з усіма прикрасами. Залишилось кілька приношених суконь, дещо з меблів, кілька мисок, каструль тощо. Сян-цзи відібрав найкращі речі, а решту — одяг та всяке начиння вирішив продати. Він запитав лахмітника і, не торгуючись, віддав йому все гамузом за десять юанів з лишком. Йому хотілося якнайшвидше переїхати звідси, тому він не став шукати інших покупців, які б, можливо, дали й більше.

Коли лахмітник, зібравши речі, пішов, у кімнаті залишилася тільки постіль Сян-цзи та дещо з одягу Ху-ню. Все це лежало на голому кані, циновку з якого він теж продав. Кімнати спорожніли, і Сян-цзи відчував невимовну полегкість, немовби скинув із себе тяжкі пута.

Тепер він був вільним птахом. Та невдовзі речі знову нагадали про себе. Від ніжок стола на підлозі під стіною залишились виразні сліди. Дивлячись на них, він мов наяву знову побачив і стіл, і Ху-ню біля нього. Згадки про речі та людей, хоч би які ті були, надовго залишаються у нашій пам'яті.

Сян-цзи примостився на краю кана, дістав сигарету, потім пожмаканий паперовий мао. Останніми днями йому було не до грошей. Зараз він згріб їх у купу — срібні, мідні, паперові. Купа вийшла чималенька, та в ній не виявилось й двадцяти юанів. Разом з грішми, виторгованими щойно в лахмітника, увесь його статок складав якихось тридцять юанів.

Він поклав гроші на кан і дивився на них, не знаючи, радіти йому чи сумувати. От і знову він сам один у порожній кімнаті та ще купа старих, заялжених грошей. А далі... що буде далі?

Сян-цзи тяжко зітхнув, поклав гроші за пазуху і, згорнувши постіль та одяг, подався до Сяо Фу-цзи.

— Плаття залиш собі! А постіль нехай полежить, поки знайду собі роботу. Потім заберу.

Все це він випалив одним духом, не зважаючи підвести голови й поглянути на Сяо Фу-цзи.

У відповідь пролунало лиш одне слово:

— Гарзд!

Опісля, коли Сян-цзи прийшов забрати постіль, Сяо Фу-цзи зустріла його з припухлими від сліз очима.

Він не знав, як її заспокоїти, й пообіцяв:

— Коли влаштуюсь як слід, прийду, неодмінно приїду! Чекай!

Вона мовчки кивнула головою.

Сян-цзи відпочив день і знову впрігся в коляску. Він, як і раніш, не лінувався, але працював уже без колишнього заповзяття, був до всього байдужий і жив, аби день до вечора.

Минув місяць, на душі у нього стало спокійніше, та й сам він посправнішав. Обличчя трохи округлилось, але не було рум'яне, як колись, а набуло жовтавого відтінку. Сян-цзи вже не видавався таким здоров'яком, хоч і худим його не можна було назвати.

Ті ж самі ясні очі, колись такі блискучі й жваві, тепер дивилися на світ безживним поглядом. Сян-цзи, й раніше не дуже балакучий, тепер став ще більшим мовчуном. Він скидався на дерево після бурі: потрошене, понівечене, але все ще могутнє, завмерле в непорушності на осонні.

Дні вже були теплі, на вербах з'явилося перше листя. Іноді Сян-цзи зупиняв коляску й, підставивши обличчя сонячному промінню, куняв або ж, похнюпившись, щось бубонів собі під ніс. З людьми він розмовляв лише в крайніх випадках.

Сян-цзи став запеклим курцем. Як тільки він сідав у коляску відпочити, його рука машинально тяглася до кишені по цигарку. Запаливши її й зробивши неквапливу затяжку, він задумливо стежив, як кільця диму здіймаються вгору, й кивав головою, ніби притакуючи своїм думкам.

Бігав він усе ще прудкіше від багатьох своїх колег, хоч особливо й не старався. На поворотах, спусках та підйомах був обережний, навіть надміру обережний. Коли хтось із рикш пробував викликати його на змагання, він, як би його не підохочували, біг так само спокійно й розмірено. Сян-цзи зрозумів, що таке возити коляску, й не думав більше ні про славу, ні про похвалу.

В прокатній конторі у нього завелось немало друзів: адже й дикі гуси прагнуть літати зграями. Без друзів йому, мабуть, було б зовсім кепсько. Відкривши цигарницю, він зразу пускав її по колу. Часом там лишалась

тільки одна цигарка, і людям незручно було брати її, але Сян-цзи заспокоював їх:

— Беріть, беріть! Я собі куплю!

Коли грали на гроші, він більше не цурався картярів, підходив подивитись, а іноді й сам робив ставку. Йому було байдуже, виграє він чи програє: здавалося, він грав тільки для того, щоб продемонструвати свою товариськість. Тепер він розумів, що після кількох днів напруженої праці люди мусять хоч трохи розважитись. Коли пили, він теж прилучався до компанії, охоче пригощав рикш, хоч сам пив небагато. Він перестав цуратися простих радощів життя, що їх колись зневажав. Йому не пошастило добитися свого й довелося визнати, що інші чинили слушно. Коли збирали гроші на весілля чи похорон, Сян-цзи з готовністю вносив свою частку й навіть ходив поздоровляти чи висловлювати співчуття, бо зрозумів, що в таких випадках важать не гроші, а можливість поділити з людьми свою радість чи горе.

До тих тридцяти юанів, що в нього залишилися, Сян-цзи не смів доторкатися. Зашивши гроші в шмат білої тканини, він завжди носив їх при собі. Про нову коляску він уже майже не думав: приборігав гроші про всяк випадок. Хто знає, які ще нещастя чи хвороби спадуть на його голову. Треба завжди мати копійку про чорний день. Людина не залізна, в цьому він уже мав нагоду переконатись.

Наприкінці літа Сян-цзи знову найнявся на постійну роботу. Цього разу обов'язків у нього було куди менше, ніж раніше, — на це він і спокусився. Він уже навчився вибирати собі хазяїна і йшов до нього лише тоді, коли його влаштовували умови. Зрештою, можна возити й випадкових пасажирів. Він зрозумів, що треба берегти здоров'я. Якщо рикша надсаджується подібно до того, як це було з ним, Сян-цзи, він губить себе. Досвід учить, що ніколи не гріх схитрувати, адже живеш тільки раз!

Цього разу Сян-цзи працював неподалік від храму Юнхегун. Його хазяїн на прізвище Ся, чоловік років за п'ятдесят, здавався освіченою, вихованою людиною. Він мав жінку й дванадцятьох дітей, але недавно завів собі наложницю, для якої, щоб дома нічого не знали, найняв будиночок, розміщений у тихому куточку біля храму. Ця друга сім'я пана Ся складалася з нього й наложниці. Крім того, в домі були покоївка й Сян-цзи.

Сян-цзи тут дуже подобалося. Будинок складався з шести кімнат, три з них займав пан Ся, у четвертій була розміщена кухня, дві останні відводились для обслуги. Подвір'ячко було крихітне. Сян-цзи підмітав його двома-трьома помахами мітли. В південному кутку, під самим муром, росла невисока фінікова пальма з десятком недостиглих фініків на вершечку. Квітників у дворі не було, поливати нічого. Сян-цзи знічев'я хотів був заходитися коло пальми, але згадавши, яке примхливе це дерево, передумав.

Іншої роботи теж було небагато. Вранці пан Ся їхав на службу, звідки повертався близько п'ятої години вечора. Більше нікуди пан Ся не показувався — либонь, з обережності. Молода пані, навпаки, відлучалася з дому досить часто, але на четверту годину завжди поверталася, щоб послати Сян-цзи по пана. Коли ж Сян-цзи привозив хазяїна, його робочий день можна було вважати закінченим. Молода пані їздила не дуже далеко — на базар або в парк Сунь Ят-сена, отож у Сян-цзи було вдосталь вільного часу. З такою роботою він справлявся за виграшки. Пан Ся був скнара, тремтів над кожним мідяком. Ідучи в колясці, він уникав дивитися на ятки й крамниці, щоб не кортіло щось купити. Пані Ся, на відміну від чоловіка, була щедра й часто виїздила по закупи. Якщо їй не смакувала їжа, вона віддавала її служникам, якщо не подобалась річ, теж віддавала служникам, щоб легше було умовити чоловіка купити нову. Все життя пана Ся, здавалося, зводилось до того, щоб витратити всі свої сили та кошти на наложницю. Гроші неодмінно проходили через її руки, на себе він нічого не тратив, не кажучи вже про те, щоб розщедритися й дати комусь іншому. Ходили чутки, ніби його перша дружина й діти, які тепер мешкали у Баодіні, по чотири-п'ять місяців не одержували від нього ні копійки.

Сян-цзи пан Ся не подобався: ходить згорбившись, увібравши голову в плечі, наче якийсь злочинник, очі завжди спрямовані вниз, на носки черевиків; ні тобі заговорить, ні всміхнеться, мумія, та й годі. А якщо й кине випадком два-три слова, то так зневажливо, ніби кругом нього самі негідники й лише він один людина порядна, благородна.

Таких людей Сян-цзи не любив. Але робота — це ро-

бота. Платять — і будь задоволений. Подобається йому ця мавпа чи не подобається, а возити її треба. І він її возитиме, тим паче що пані щедра й ставиться до них по-людському.

Сян-цзи бачив у пані лише хазяйку, яка може почастувати чимось смачненьким, подарувати якусь річ, а інколи й чайових підкинути. Як жінка, вона йому не імпонувала, хоч пані Ся пудрилась та напахчувалась, ходила в шовках і була багато вродливіша від Сяо Фу-цзи. Дивлячись на неї, Сян-цзи чомусь завжди згадував Ху-ню. Щось єднало цих двох жінок. Вони різнилися між собою одягом, зовнішністю, характером, манерами, але Сян-цзи відчував, що Ху-ню й пані Ся одного тіста книш. Попри свою молодість, — їй було не більше двадцяти двох — двадцяти трьох років, — пані Ся трималась, як бувала в бувальцях жінка, зовсім не скидаючись на дівчину, що лише недавно вийшла заміж.

Як і Ху-ню, вона не відзначалася дівочою цнотливістю. Вона накручувала волосся, носила черевики на високих підборах і дуже приталений одяг. Та, незважаючи на модне вбрання, вона мало була схожа на пані — навіть Сян-цзи це бачив. Не скидалась вона й на повію. Сян-цзи не розумів, що вона за одна, відчував тільки, що пані Ся така ж небезпечна, як і Ху-ню, а може, ще небезпечніша, бо молода й гарна. І Сян-цзи став ще більше остерігатися своєї пані, ніби в ній крилися все зло й отрута, притаманні жіноцтву. Він боявся глянути їй у вічі. Почуття страху перед пані росло з кожною дниною.

Сян-цзи ніколи не бачив, щоб хазяїн тратив гроші, окрім тих випадків, коли той заїжджав у аптеку по ліки. Що то були за ліки, Сян-цзи не знав, але щоразу, коли пан повертався з ними, молода пані веселішала, та й у пана настрій ніби поліпшувався. Так минало два-три дні. Потім хазяїн знову починав супитись та горбитись — так риба, куплена живою на базарі, пожжавішає на якийсь час у воді, а потім знову затихне. Дивлячись на пана Ся, що сидів у колясці наче мрець, Сян-цзи знав: надходить час їхати до аптеки. Щоразу, звертаючи в той бік, він мимоволі проймався жалістю до цієї висхлої мавпи. Повертаючись додому з ліками, Сян-цзи згадував про Ху-ню, і на нього налягала тяжка жура. Небіжчикам усе прощається, але він усе більше переконувався, що саме через неї втратив силу й здоров'я.

Так, ні хазяїн, ні хазяйка не подобалися Сян-цзи, але чи варто кидати через них роботу? «Яке мені до них діло?» — казав він сам собі, пахкаючи цигаркою.

21

Одного разу покоївка тітка Ян розбила один з чотирьох щойно куплених горшків із хризантемами, й між нею й пані спалахнула сварка. Тітка Ян, звичайна сільська жінка, не вважала квіти за дорогоцінність, але оскільки вона розбила чужу річ, то почувала себе винною і мовчала. Одначе, коли пані почала її чорнити, тітка Ян не витримала. Селяни, розходившись, не дуже зважають на те, що говорять: отож нічого дивного, що вона відповіла хазяйці добірною лайкою. Тупотячи ногами, пані звеліла тітці зібрати свої манатки й вимітатися геть.

Сян-цзи ніколи не доводилося мирити людей, тим паче жінок, він не знав, як це робити й не втручався в їхню сварку. Коли ж тітка Ян обізвала пані шльондрою, він зрозумів, що тітчиній службі в цьому домі настав кінець, а так, то і йому не втриматись: пані навряд чи залишить рикшу, який знає про неї більше, ніж йому належить. Він почав ждати, коли і йому покажуть на двері. «Певно, це станеться, — думав він, — як візьмуть нову покоївку». Але він не тужив. Життя навчило його спокійно ставитись до злигоднів у трудовому житті.

Та хоч як це дивно, із звільненням тітки Ян пані стала дуже ласкава з ним. Тепер їй самій доводилося кухарювати, й по харчі вона посилала Сян-цзи. Коли він повертався, вона просила його помити чи почистити овочі, а сама тим часом нарізала м'ясо, готувала страви. В такі хвилини вона не проминала нагоди погомоніти з ним.

На пані була рожева трикотажна кофтина, сині штани та гаптовані пантофлі з білого атласу. Сян-цзи працював невміло, понуривши голову, не важачися звести на пані очі. Міцний дух парфумів дурманив голову, хотілось глянути на жінку; так квіти своїм ароматом ваблять бджіл і метеликів. Час від часу він не стримувався й кидав у її бік жадібні погляди.

Він не зневажав цієї пропашої жінки, цієї красуні, вона була всім і водночас нічим. Він міг піти на зв'язок із нею і виправдатися тим, що мстить панові Ся, цій огидній висхлій мавпі, цьому здихлякові. За таким чоловіком пані було вільно робити що їй заманеться, та й його, Сян-цзи, служба в цього мугиря ні до чого не зобов'язувала. Сян-цзи поступово сміливішав, проте хазяйка ніби й не помічала його.

Зваривши обід, вона сіла на кухні поїсти й невдовзі покликала Сян-цзи.

— На попоїж! А потім вимиеш посуд. Коли надвечір поїдеш по пана, разом купиш що-небудь на вечерю, щоб тебе ще раз не посилати. Завтра неділя, пан буде дома, а я піду шукати наймичку. У тебе нікого нема на прикметі? Може, порадиш кого? Тепер так важко знайти путящу покоївку. Гарзд, їж, а то захолоне!

Вона розмовляла з ним просто, мов з рівнею. Навіть її рожева трикотажна кофтинка в очах Сян-цзи раптом стала виглядати багато скромнішою. Йому стало соромно. Який же він безсовісний. Зовсім знахабнів!

Сян-цзи був такий роздосадуваний, так поглинений своїми переживаннями, що й не помітив, як з'їв дві миски рису. Помивши посуд, він подався до своєї кімнати й почав смалити цигарку за цигаркою.

Зустрічаючи цей раз хазяїна, Сян-цзи відчував особливу ненависть до нього. Його так і поривало кинути на ходу коляску, щоб ця тварюка вилетіла з неї геть. Він навмисне то опускав, то піднімав ручки коляски, розгойдував її, та стара мавпа мовчала, і Сян-цзи раптом зніжковів. Як це сталося, що він без будь-яких на те причин хотів накапостити людині? Досі з ним такого не бувало.

Та невдовзі він заспокоївся і, згадуючи про цей випадок, тільки всміхався.

Наступного дня пані Ся пішла шукати служницю. Невдовзі вона привела жінку, яку взяла на випробний термін. Довелося Сян-цзи вирвати з серця всі надії, він почував себе ошуканим.

Та в понеділок по обіді хазяйка відмовила новій служниці, посилаючись на те, що та нечепура. Потім вона послала Сян-цзи купити смажених каштанів. А коли він повернувся, гукнула зі своєї кімнати:

— Неси сюди!

Сян-цзи зайшов до неї. Пані саме пудрилась перед дзеркалом. На ній була та сама рожева кофтина, але сині штани вона вже встигла поміняти на блідо-зелені. Побачивши Сян-цзи в дзеркалі, вона швидко повернулась до нього й зустріла його привітною усмішкою.

Зненацька Сян-цзи побачив Ху-ню, тільки молоду, вродливу. Він стояв як громом вражений. Страху й обережності як не було, натомість з'явилося палке, нестримне бажання. Він забув про все на світі...

Днів через три-чотири надвечір Сян-цзи зі своєю постіллю повернувся до прокатної контори. Трапилось те, чого він так боявся. Колись би він посоромився хвалитися своєю бідю, а тепер зі сміхом розповідав про неї всім: він підхопив хворобу.

Рикші навперебій радили йому, які ліки дістати, до якого лікаря звернутись. Ніхто не вважав його захворювання за щось ганебне, навпаки, всі співчували Сян-цзи й, ніяковіючи, ділилися з ним власним досвідом. Молодші, як правило, заражалися цією хворобою в публічних домах, старших великодушно нагороджували нею дешеві вуличні повії, такі ж немолоді, як і вони самі. Ті, кому не довелося перехворіти, знали історії, що приключилися з їхніми господарями. У кожного знаходилося що сказати.

Хвороба зблизила Сян-цзи з товаришами. Йому не було соромно, хоч він усвідомлював, що й пишатися тут особливо нічим. До нової напасті він поставився майже так само спокійно, як до нежиті чи до розладу шлунка.

На ліки та на всілякі трави довелося викласти понад десять юанів, але вилікуватись остаточно так і не пощастило. Надто вже він був недбалій: вважав, що як полегшало трохи, то можна вже й не заживати ліків. Коли в негоду і при змінах сезонів у нього починало ломити суглоби, він знову починав підліковуватись або просто кріпився, не надаючи нездужанню особливого значення. Якщо життя таке коротке, то чи варто надто піклуватись про своє тіло?

Після захворювання Сян-цзи якимось змінився: почав горбитись, губи поодвисали, в зубах незмінно стирчала цигарка. Часом він закладав недокурки за вухо, не тому, що так було зручніше, а просто ради форсу. Він і тепер не відзначався балакучістю, але іноді міг ввернути гостре слівце, правда, не завжди доречно.

Сян-цзи все ще вважався непоганим рикшею. Залишившись наодинці, він, бувало, згадував своє минуле, і в ньому знову прокидалося честолюбство. Тоді він починав каратися, що так опустився: нехай усі його зусилля пішли намарне, але навіщо ж себе занапащати?

В такі хвилини він знову мріяв про власну коляску. З його тридцяти з гаком юанів понад десять пішло на лікування (можна сказати, викинув на вітер!), але двадцять з лишком ще заливалось. Що ж, в інших і цього немає. При згадці про коляску йому хотілось викинути всі цигарки, які ще залишилися, більше ніколи не палити й не пити й зціпивши зуби складати гроші. Потім у пам'яті зринала Сяо Фу-цзи. Він одчував, що завинив перед нею. Відколи він виїхав із того двору, він жодного разу не зайшов її провідати. І їй не допоміг, і свого життя не влаштував до ладу, а погану хворобу підхопив.

Та зустрівши когось із друзів, Сян-цзи знову закурював, а при нагоді й випивав, зовсім забуваючи про Сяо Фу-цзи. В компаніях він не був заводієм, просто не бажав пасти задніх, до того ж у розмовах за чаркою можна було забути на час про тяжку працю й кривди. Хміль проганяє не тільки високі помисли, а й сумні думки. Хотілося хоч трохи повеселити душу, а потім забутись у тяжкому, безтурботному сні. Кому це не до душі? Життя таке безрадісне й безнадійне! Його болячки найкраще прилікати отрутою горілки, тютюнового диму та розпусти. Клинок клинком вибивають. Звісно, до подібної отрути врешті-решт можна прилюбитися, та що кращого придумаєш натомість?

Сян-цзи дедалі більше дбав про себе: уникав перенапружуватись на роботі, шукав легшого заробітку. Ще недавно він не боявся ні бога, ні чорта, а тепер у вітряні чи дощові дні не виїздив зовсім. Коли починали нити кості, відпочивав два-три дні. Жаліючи себе, він помалу перетворився на себелюба. Відкладаючи гроші на ті дні, коли він не виїжджатиме на роботу, Сян-цзи перестав позичати їх людям. Цигарками чи чаркою ще можна пригостити, міркував, а давати в позику — зовсім інша річ. Хоча б самому вистачило.

Сян-цзи ставав усе ледачіший, але перобство гнітило його, й він час від часу шукав розваг; любив він і смачно попоїсти. Іноді якийсь внутрішній голос нашіптував йому,

що не слід так безбожно гайнувати час і гроші. Проте у нього зразу знаходилась готова відповідь: «Я прагнув вибитись у люди, а що з цього вийшло?» І ніхто не міг переконати його в хибності такого доводу й утримати від подальшого занепаду.

Ліноші псують людину. Тепер Сян-цзи вже міг і визвиритись, коли що не по його. Досить бути покірним та чемним, досить схилити голову перед пасажирами та поліцейськими. Коли він працював на совість, був чесний та сумирний, то не знав нічого, крім несправедливості. Тепер він знав ціну своєму поту й намагався проливати його якомога менше. Відчувши, що притомлюється, він одразу зупинявся як укопаний. Поліцейський гнав його, Сян-цзи огризався і вигадував на цьому хвилину-дві для відпочинку. На лайку він відповідав лайкою, не боячись, що поліцейський ударить його. Нехай тільки спробує, думалось йому. У нього вистачить сили упоратися з ним. У разі чого відсидить у кутузці, та й по всьому.

В бійках Сян-цзи знаходив собі втіху, в такі хвилини він знову почувався дужим та спритним. Коли щастило подолати супротивника, йому аж на душі розвиднювалось. Раніше він нізащо б не став витратити енергію на бійки, а тепер це стало ніби звичкою й навіть справляло якусь радість. Так смішно було згадувати чубанину!

Сян-цзи не боявся не лише поліцейських, а й автомашин, які тепер усе частіше траплялися на вулицях. Коли авто, здіймаючи куряву, мчало йому назустріч, Сян-цзи, не зважаючи на хвилювання пасажира й сигнали автомашини, не звертав з дороги. Машині доводилося стишувати хід, і тільки тоді Сян-цзи пропускував її. Тактика нехитра, але завдяки їй менше доводилося ковтати пилюки. Так само він чинив, коли машина з'являлася ззаду. Розрахунок був простий: водій усе одно не посміє наїхати на людину, отже можна не поспішати. Поліцейські зацікавлені в тому, щоб звільнити для машин дорогу, але Сян-цзи не поліцейський, і йому байдуже до того, що хтось там поспішає. Для поліцейських Сян-цзи був як більмо на оці, проте вони не зважувались приструнити його.

Бідняк стає лінивий, коли не дістає належної винагороди за свою каторжну працю, і починає бешкетувати, коли переконується, що в світі панує кривда,

Тепер Сян-цзи зовсім не церемонився з пасажирами. Куди накажуть, туди й везе, але ні на крок далі. Якщо скажуть — до в'їзду в завулок, а потім попросять провезти далі, категорично відмовлявся. Пасажир кричить, а Сян-цзи ще дужче. Він знав, як бояться ці панове, зодягнені в ошатні європейські костюми, забруднити свій одяг, знав також, що більшість із них нахаби й скнари. Що ж, він завжди готовий до будь-яких несподіванок. Не домовились — хапав пана за рукав і залишав на ньому слід своєї п'ятірні. За це йому ще мусили й заплатити скільки належало. І пани платили. Вони розуміли, що їм несила змагатися з таким здорованем.

Бігав Сян-цзи ще досить швидко, але не бажав старатися задарма. Як тільки пасажир починав підганяти його, він навмисне сповільнював крок.

— Скоріше? А скільки доплатиш?

Він продавав свою кров, свій піт і міг не церемонитись. Він уже не вірив у добру волю пасажира, в те, що той сам нагородить його кількома монетами. Він виставляв свої умови. Хочеш їхати швидко — плати! Задарма напружуватись він, Сян-цзи, не буде. Нема дурних!

Відтоді, як Сян-цзи став зневірюватися, що йому знову пощастить купити власну коляску, до чужих у нього теж змінилося ставлення. Власне кажучи, що таке коляска? Це всього-на-всього знаряддя, яким він заробляє собі на прожиття. Поки її возиш — усе гаразд, маєш і харчі, і все інше, перестав тягати — клади зуби на полицю. Коли ж ти при грошах — вона тобі ні до чого. Саме так рикша має дивитись на коляску. Звісно, Сян-цзи не псував чужих колясок, але й не дуже їх беріг. Після випадкових зіткнень з іншими рикшами, коли його коляска діставала пошкодження, він не гарячкував, не зчиняв бешкету, а спокійно повертався до прокатної контори. Коли хазяїн вимагав п'ять мао на ремонт, він давав йому два, і по всьому. Хазяїнові здається мало — можна й цього не давати, не почне ж той битись. А полізе з кулаками, сам радий не буде.

Життя вчить! Яке життя — така й людина. У пустелі не виростуть півонії. Отож і Сян-цзи став такий, як усі рикші. Він був тепер не кращий і не гірший за інших і відчував себе набагато спокійніше. Люди теж стали з ним привітніші: він уже не був серед них білою вохрою.

Тим часом прийшла зима, а з нею й люті морози, від яких уночі замерзало чимало безхатніх бідняків. З пустелі дув холодний вітер, несучи з собою хмари жовтуватого пилу. Прислухаючись до його завивання, Сян-цзи заривався з головою під ковдру. З ліжка він підводився лише тоді, коли дике голосіння вітру трохи стихало, але ще довго вагався, чи виїздити йому зараз, чи ще день перепочити. Йому не хотілось братися за крижані ручки й бігти проти вітру, що забивав подих. Десь після четвертої години дня, коли сонце починало схилятися на захід, вітер нарешті вгамовувався. На вечірньому небі просвічувало червонясте проміння призахідного сонця.

В один із таких вечорів Сян-цзи знехотя вивіз коляску. Він понуро плівся, налягаючи грудьми на ручки, з незмінною цигаркою в зубах. Незабаром смеркло. Сян-цзи вирішив одвезти одного-двох пасажирів і негайно ж повернутись до контори. Йому ліньки було світити ліхтарі, й він зробив це лише після кількох нагадувань поліцейських.

На одному з напівтемних перехресть йому трапився пасажир, і Сян-цзи повіз його у східну частину міста. Він навіть не скинув ватяного халата й біг так, ніби три дні не їв. Він розумів, що це ні на що не схоже, але пришвидшувати бігу не збирався: як біжитись, так і буде, за швидкість не платять. На лобі виступив піт, проте Сян-цзи не хотів скидати халат: якимось доведе. Коли заїхав у вузький завулок, за ним ув'язався собака, якому видно, не сподобався рикша у довгому халаті. Сян-цзи зупинився, схопив мітелку й кинувся до собаки, а той, не дождаючись, поки його поб'ють, миттю зник. Сян-цзи почекав хвилину-другу, — чи не повернеться? — але собаки й слід пропав. Він весело посміхнувся:

— Начувайся, клятий! Попадешся ти мені ще раз!

— Гей, хіба так возять? — невдоволено забурчав пасажир. — Чуеш? Я тебе питаю?

Серце у Сян-цзи тенькнуло: голос видався йому знайомим. Але в завулку було темно, а світло ліхтаря на колясці падало вниз, під ноги, й Сян-цзи не міг розпізнати пасажиря. До того ж той насунув шапку на самі вуха й так закутався шарфом, що видніли тільки очі. Сян-цзи напружив зір.

— Невже це ти, Сян-цзи? — почулося з коляски.

Лю Си-е! Цей здогад вразив Сян-цзи, як грім, його обсіпало жаром.

— А моя дочка?

— Віддала богові душу! — одказав Сян-цзи, не впізнаючи власного голосу. Він усе ще не міг прийти до тями.

— Як? Померла?

— Атож.

— Чорт бери! Такий, як ти, хоч кого зі світу зведе!

Сян-цзи раптом отямився:

— Злазь! Злазь, я тобі кажу! Стукнув би я тебе, та боюсь — не витримаєш. Ну, злазь по-доброму!

Тремтячи всім тілом, Лю Си-е виліз із коляски.

— Може, скажеш, хоч де поховано?

— Не твоє діло!

Сян-цзи взявся за ручки коляски й поїхав далі. На розі він озирнувся: чорний силует старого все ще бовванів посеред дороги.

22

Сян-цзи не знав, куди йти. Задерши голову й міцно тримаючи ручки коляски, він ішов уперед широким розмашистим кроком і думав тільки про те, щоб ніде не зупинитися.

Очі його сяяли, серце радісно билось, він відчував легкість у всьому тілі, ніби увесь тягар злигоднів, що їх довелося йому пережити після одруження з Ху-ню, він переклав на старого Лю Си-е. Забувши про холод, він нестримно поривався вперед, немов хотів якнайшвидше досягти тієї межі, переступивши яку він знову стане колишнім Сян-цзи, щирим, спокійним, наполегливим, непосидючим. Він згадав чорну тінь старого в завулку. Він переміг Лю Си-е, а це найголовніше! Хоч він і не вдарив старого, навіть ногою не стусонув, але досить і того, що Лю Си-е дізнався про всю правду, про те, що він утратив свою єдину дочку. Відтепер Сян-цзи вільний, вільний, як птах! Якщо старий не помер від люті, то все одно його кінець не забариться прийти. Хіба це не відплата?

Лю Си-е має все, що йому треба, у нього ж нічого немає, та сьогодні Сян-цзи з легким серцем везе свою ко-

ляску, а старий навіть не знає, де могила його дочки! Нехай у нього купа грошей і норов крутий, та з ним, простим гольтіпакою, що перебивається з хліба на воду, він нічого не вдіє!

У Сян-цзи ставало все радісніше на душі, йому хотілося співати, та так голосно, щоб увесь світ почув, що Сян-цзи знову піднісся духом, що Сян-цзи переміг. Вечірній холод щипав йому обличчя, але він нічого не відчував. Він тріумфував. Холодне проміння вуличних ліхтарів, здавалось, зігрівало йому душу, йому ввижалося, що яскраве світло осяває його майбутнє.

Сян-цзи не палив цілих півдня, і йому навіть не кортіло. Він більше не доторкнеться ні до тютюну, ні до вина. Сян-цзи хотів почати все спочатку, як і колись, наполегливо трудитися, адже сьогодні він переміг старого Лю, переміг назавжди! Прокляття старого обіцяли успіх, збільшували його надії. Віднині Сян-цзи завжди дихатиме свіжим повітрям. Поглянь на себе, Сян-цзи, на свої руки та ноги! Хіба ти ще не молодий? Ти назавжди залишишся молодим, зведеш Лю Си-е в могилу, а сам житимеш далі веселий та дужий.

Злим людям не минути заслуженої карі. Солдати, які захопили його коляску, пані Ян, яка морила його голодом, Лю Си-е, який зневажав та обдирав його, сищик Сунь, що виманив у нього гроші, дурисвітка Чень-ер, пані Ся, яка спокусила його... — всі помруть, тільки чесний Сян-цзи житиме! Житиме вічно!

«Тепер ти, Сян-цзи, мусиш працювати як ніколи! — звертався він сам до себе. — Бо й чом би тобі не працювати? Я хочу трудитися, у мене є сила, молодість. На серці радісно. Хто може заборонити мені одружитися вдруге й започаткувати якесь діло? Якби на кого-небудь спали всі мої нещастя, навряд чи зміг би він не опуститись і так радіти, як я зараз. Але все це в минулому. Завтра всі ви побачите зовсім іншого Сян-цзи, багато кращого від того, що був колись!»

Він бубонів собі під носа, а ноги бігли ще завзятіш, ніби підтверджували його слова. «Здоров'я у мене ще досить міцне. А те, що нажив хворобу, — пусте. Аби гарний настрій — сила буде!»

Сян-цзи спітнів, йому захотілося пити.

Тільки тепер він збагнув, що забіг аж до брами Хоу-минь. Сян-цзи вирішив не заходити до чайної, поставив

коляску на стоянці й покликав хлопчика, що торгував чаєм. Той підбіг до нього з великим чайником та череп'яними чашками. Сян-цзи змусив себе випити дві чашки схожого на помії чаю. Надалі він завжди питиме тільки такий — нічого витратитися на гарний чай та смачну їжу. Він вирішив сяк-так закусити й цим ніби покласти початок новому трудовому життю. Сян-цзи купив десяток недосмажених пиріжків із темної муки, начинених напівгнилою капустою, й насилу пережував їх. Потім витер долонею рота й замислився: куди ж тепер?

Людей, яким би він міг звирити всі свої турботи, було лише двоє — Сяо Фу-цзи та пан Цао. Отже він мусить розшукати їх. Пан Цао — чоловік мудрий, він неодмінно пробачить йому минулі гріхи й дасть добру пораду. Він у всьому слухатиметься пана Цао, Сяо Фу-цзи теж допоможе йому, вкупі з нею Сян-цзи доб'ється свого! Неодмінно доб'ється!

Шкода тільки, що він не знає, чи повернувся пан Цао. Завтра він піде на вулицю Бейчанцзе і про все довідається, а якщо там нікого не виявиться, подасться до пана Цзо. Знайти б тільки пана Цао, і все буде гаразд. Сьогодні він працюватиме увесь вечір, а завтра, після того, як розшукає пана Цао, провідає Сяо Фу-цзи. Принесе їй прийнятну звістку: «Я ще не влаштував свого життя, але вирішив улаштувати. Чому б нам не зійтися й не жити разом?»

Очі його засяяли радістю. Помітивши пасажира, він мов на крилах підлетів до нього й, не домовляючись про ціну, скинув ватяний халат.

Біг він, правда, не так легко, як колись, але душевне піднесення додавало йому сил. Це був майже колишній незрівнянний Сян-цзи. Він мчав як оглашений, весь у поту. Коли прибули на місце, Сян-цзи відчув, що тіло його стало набагато легше, в ногах з'явилась пружність. Йому захотілося бігти знову — так добрий скакун, осаджений на бігу, з нетерплячки рве повід і б'є копитами. В контору Сян-цзи повернувся тільки о першій годині ночі, розрахувався за оренду коляски, й у нього ще залишилось понад дев'ять мао.

Сян-цзи прокинувся на світанні, повернувся на другий бік і розплющив очі: сонце вже стояло височенько. Після вчорашньої втоми відпочинок здавався особливо приємним. Сян-цзи встав, потягнувся, суглоби легенько хрусну-

ли, у шлунку було порожньо, хотілося їсти. Поснідавши, він усміхаючись сказав хазяїнові контори:

— Деньок перепочину. Справа є.

А сам подумав: «Сьогодні все владнаю і з завтрашнього дня почну жити по-новому».

Сян-цзи відразу ж подався на вулицю Бейчанцзе. Йшов і в душі молив бога: «О, якби пан Цао вернувся! Якби збулися всі мої сподівання! Не пощастить із самого початку — не чекай удачі! Але ж я тепер зовсім інша людина, невже бог не змилується наді мною?»

Наблизившись до будинку пана Цао, він несміливо подзвонив. Серце його ладне було вистрибнути з грудей. Стоячи перед знайомими дверима, Сян-цзи зовсім не думав про минуле, а хотів лише одного: щоб двері відчинились і з'явилось знайоме обличчя. Але двері не відчинялись, і в душу почав закрадатися сумнів: невже вдома нікого нема? Справді-бо, чому всередині тихо? Ця тиша лякала його.

Раптом за дверима почулися кроки. Сян-цзи поточився назад, і ту ж мить, водночас із рипом завіс, почувся такий рідний, такий жаданий голос:

— Сян-цзи? Давненько я тебе не бачила. Що з тобою? Ти так змарнів!

Це була Гао-ма. Вона поповнішала за цей час.

— Пан дома? — Сян-цзи пропустив її запитання повз вуха.

— Дома. Чи ба, який! Зразу ж про хазяїна питає, наче ми з тобою незнайомі. Навіть не привітався! Мужлай, одне слово. Заходь! Як поживаєш? — спитала Гао-ма, входячи в будинок.

— Та так собі! — Сян-цзи усміхнувся.

— Пане! — гукнула Гао-ма, підійшовши до дверей кабінету. — Сян-цзи прийшов!

Пан Цао саме переставляв на сонячний бік вазони з нарцисами.

— Нехай заходить!

— Іди, йди! — торохтіла Гао-ма. — Ми з тобою опісля поговоримо, а поки що я пані скажу. Ми з нею часто тебе згадуємо! Негаразд тоді у нас вийшло, але що поробиш, коли з дурнем зв'язалися?

Сян-цзи зайшов до кабінету.

— Пане, це я!

Він хотів поспитати про здоров'я, але не зважився.

— А, Сян-цзи! Сідай, — запросив його пан Цао. Він стояв посеред кімнати у короткій куртці й усміхався. — Ми давно вже повернулись... Лао Чен сказав нам, що ти пішов у «Женьхечан». Гао-ма побувала там, але тебе не знайшла. Та сідай же! Як ся маєш, поживаєш?

Сян-цзи готовий був заплакати. Як він міг розповідати про свої поневіряння, коли слова залягли десь аж на споді його серця? Йому жадалося вилити свою душу, але він не знав, як почати. Він усе пам'ятав, нічого не забув, жодної кривди, жодної образи. Але спочатку треба дати лад своїм думкам. Щоб викласти все послідовно, врозумливо. Певно, найкраще було б, якби він розповів історію всього свого життя, хоч у ній і для нього самого ще не все ясно.

Пан Цао, помітивши, що Сян-цзи ніяк не збереться з думками, сів і почав чекати. Сян-цзи довго стояв мовчки, нарешті підвів голову і глянув на пана: якби перед ним був хтось інший, він би ніколи нічого не сказав.

Але пан Цао приязно кивнув головою і підбадьорив його:

— Розповідай, не соромся!

Сян-цзи почав здалеку. Він, власне, не збирався згадувати всіх подробиць, але потім вирішив, що така сповідь розрадить його й, можливо, допоможе йому дещо самому з'ясувати. Кожен крок у житті коштував йому немало поту й крові, тому розповідати треба поважно, по порядку, не перестрибувати з одного на друге. Кожна краплина поту, кожна краплина крові були частками його самого, тому нічого не можна пропускати.

Він розповів, як приїхав до міста й став там чорноробом, а потім рикшею, як назбирав грошей і придбав коляску — і як втратив її... Розказав усе аж до останніх подій. Він сам здивувався тому, як довго і з якою охотою він говорив.

Події йшли одна за одною, мова Сян-цзи лилася вільно, ніби самі події знаходили собі вираз у словах, словах щирих і сумних, кожне з яких було йому надзвичайно дороге. Йому хотілося до кінця розкрити своє серце, й він говорив і говорив без упину. І чим далі він розповідав, тим більше відчував полегшення. Він згадував про свою мрію вибитися в люди, про численні труднощі, що поставили перед ним, про те, як жив уже останнім часом, скривджений, ображений, нещасний. Коли він нарешті вмовк,

голова його вкрилася потом, серце опустіло, але це було приємно, він відчував себе, як людина, що прийшла до тям після довгої тяжкої хвороби.

— Прийшов спитати поради? — поцікавився пан Цао.

Сян-цзи кивнув головою. Йому не хотілося більше говорити.

— Знову возитимеш коляску?

Сян-цзи знову кивнув головою. Він не вмів робити нічого іншого.

— Коли так, — спроквола мовив пан Цао, — то вихід у тебе один — назбирати грошей і знову придбати коляску, а поки що брати чужу напрокат. Так, певно, буде розумніше, ніж позичати гроші під процент, щоб купити коляску негайно. А ще краще буде, якщо ти знайдеш постійне місце: будеш забезпечений і харчами, й житлом. Думаю, тобі варто було б повернутися до мене. Правда, свою коляску я продав панові Цзо, але можна взяти в оренду. Згоден?

— Звичайно, згоден! — Сян-цзи підхопився з місця. — Ви, ще пам'ятаєте про ту пригоду, пане?

— Про яку саме?

— Ну, коли ви тікали до пана Цзо!

— А! — пан Цао посміхнувся. — Як же не пам'ятати! Даремно я тоді так сполошився. Поїхав із пані на кілька місяців у Шанхай, а можна було спокійно залишитися. Пан Цзо все владнав. Ну, та це давня історія. Давай краще ось про що: як бути з Сяо Фу-цзи, про яку ти щойно казав?

— Ще не знаю...

— Я так гадаю: якщо ти одружишся з нею, то наймати вам кімнату не з руки. Квартирна плата, опалення, освітлення — на все грошей не вистачить. Найкраще було б влаштуватися їй разом з тобою на роботу: ти — рикшею, вона — покоївкою. Але таке місце нелегко знайти. Ти не ображайся на мене, але як по-твоєму, надійна вона людина?

Сян-цзи спаленів:

— Нікуди їй було подітися, — відповів зніяковіло, — от і довелося взятись за таке ремесло. Присягаюсь вам, вона дуже гарна жінка! Вона...

Сян-цзи поїняли найрізноманітніші, найсуперечливіші почуття, але йому бракувало слів, щоб їх висловити,

— В такому разі, — нерішуче мовив пан Цао, — мені доведеться влаштувати вас у себе. Ти все одно займатимеш окрему кімнату, а так вас буде там двоє. Отже питання з житлом, можна вважати, розв'язане. Не знаю тільки, чи вміє вона прати та кухарювати. Якщо вміє, то помагатиме Гао-ма. У нас скоро з'явиться ще дитина. Самій Гао-ма важко буде. Сяо Фу-цзи я не платитиму, зате харчі будуть наші. Як ти на це дивишся?

— Чудово! — радісно усміхнувся Сян-цзи.

— Але я ще повинен порадитися з пані!

— Добре! Якщо у пані будуть сумніви, я приведу Сяо Фу-цзи до вас, хай пані сама пересвідчиться!

— Гаразд! — Пан Цао теж усміхнувся, він не сподівався, навіть не припускав, що, незважаючи на всі страждання, Сян-цзи зуміє зберегти благородство душі. — Отже, домовились: я перебалакаю з пані, а ти через кілька днів приведеш Сяо Фу-цзи. Якщо пані не заперечуватиме, вважай, що справу владнано.

— Тоді, пане, я пішов.

Сян-цзи квапився повідомити Сяо Фу-цзи радісну звістку, про таку вдачу він не міг і мріяти.

Сян-цзи вийшов від пана Цао годині об одинадцятій. Зимою це найкраща пора дня. Погода стояла чудова, сонячна, на небі ні хмаринки. В сухому морозяному повітрі луною розкочувались вигуки крамарів, півняче кукурікання, собачий гавкіт і ще якісь високі тонкі звуки, схожі на журавлине курликання.

Рикші повідкидали тенти колясок, чиї мідні частини мінилися золотом. Повільною, поважною ступою прямували верблюди, мчали автомашини, трамваї, йшли люди, в небі ширяли білі голуби, дерева стояли тихо, непорушно. Всюди панувало пожвавлення й водночас був розлитий якийсь спокій. Стародавнє місто шуміло, жило своїм багатобарвним життям, і над усім цим слалосся голубе небо, ясне й привітне

Серце Сян-цзи, здавалось, вискочить із грудей і полетить, мов голуб, як співається у псалмі. Тепер у нього є все: робота, житло, Сяо Фу-цзи. Збулися його найзаповітніші мрії! Тим, мабуть, сьогодні й видався такий чудовий день. Сонячний, ясний, веселий. Можна подумати, що природа теж радіє його, Сян-цзи, щастю. Сян-цзи, либонь, ще ніколи не бачив такого ласкового зимового сонця. Для повноти відчуттів він купив затужавілу на морозі

хурму, одкусив — і враз йому звело скивиці. Холод проник у груди, змусивши його здригнутись. Коли Сян-цзи з'їв увесь плід, язик його одерев'янів, зате на душі стало ще легше. Він наддав ходи. В пам'яті постало колишне подвір'я, жалюгідна кімнатка й дорога його серцю Сяо Фу-цзи. Якби у нього були крила, він міг би зразу опинитися поруч із нею. Аби тільки зустріти її, все минуле буде перекреслено вмиль. Перед ним відкриється новий світ.

Тепер він поспішав ще більше, ніж тоді, коли йшов до пана Цао. Між ним і паном Цао установилися дружні стосунки, вони симпатизували один одному. А Сяо Фу-цзи не тільки друг: вона вручала йому своє життя. Мов двоє в'язнів, що вирвалися на волю, вони змахнуть сльози з очей і, всміхаючись одне одному, підуть уперед. Руч-о-руч. Пан Цао зворушив йому душу добрим словом, а Сяо Фу-цзи для цього не треба буде слів. Він розповів панові Цао всю правду. Але Сяо Фу-цзи він повідає те, чого нікому не говорив. Вона — його життя, без неї не може бути щастя. Чи варто трудитися, щоб їсти й пити самому? Він мусить витягти Сяо Фу-цзи з тісної кімнатки, вони житимуть разом весело й дружно в теплій, сухій кімнаті! Задля нього, Сян-цзи, вона повинна залишити батька та братів. Ер Цян-цзи зрештою і сам здатний прогудувати себе, а брати теж обійдуться як-небудь: возитимуть удвох коляску або знайдуть іншу роботу. Ні, несила йому жити без неї. Він сам, його душа, його робота потребують Сяо Фу-цзи. Йй теж потрібен такий хлопець, як він.

Ці думки ніби підганяли Сян-цзи.

На світі багато жінок, але іншої такої, як Сяо Фу-цзи, немає. Правда, вона не та чиста, цнотлива дівчина, яку він збирався колись узяти. Але Сяо Фу-цзи так нагорювалась на своєму віку, що любитиме й цінуватиме його дужче, ніж будь-хто інший. Сільські дівчата чисті й невинні, але щиросердям і розумом їм не зрівнятися з Сяо Фу-цзи. А сам він? Хіба він такий уже безгрішний? Вони обоє однакові і дуже підходять одне одному, мов пара старих кухлів, потрісканих, але ще здатних тримати в собі воду.

Що не кажи, Сяо Фу-цзи найбільше підходить йому. Думки Сян-цзи сягнули ще далі: він попросить у пана Цао платню за місяць наперед, купить для Сяо Фу-цзи

халат на ваті, гарні черевики, а потім приведе її до пані Цао. Сяо Фу-ци молода, гарна, вміє триматись, не сором таку й людям показати. Пані Цао вона неодмінно сподобається!

Нарешті Сян-ци дістався до знайомого подвір'я, піт лив з нього градом. Коли він поглянув на старі, перехняблені ворота, йому здалося, що він повернувся до рідного дому, де не був уже багато років: ці ворота, старий мур огорожі і сухий торішний бур'ян під ним — все було дороге й близьке його серцю. Він зайшов у двір і рушив прямо до кімнатки Сяо Фу-ци. Без стукоту відчинив двері й відсахнувся: на нетопленому кані сиділа закутана в дір'яву ковдру незнайома літня жінка. Сян-ци остовпів.

— Чого тобі? Помер хто, або що? — спитала жінка. — Чого вдираєшся до чужої кімнати без поспиту? Кого тобі треба?

Сян-ци заціпило. Він поточився, вхопився рукою за одвірок, щоб не впасти. Важко, ой як важко зразу відмовитись від своїх сподівань!

— Мені Сяо Фу-ци...

— Не знаю такої! Другий раз питайся, перш ніж у двері пертись! А може, тобі Да Фу-ци, а не Сяо Фу-ци потрібна?¹

Сян-ци сів під ворітьми й довго мовчав, на душі було порожньо, він забув навіть, чого сюди приходив. Потім пригадав: Сяо Фу-ци. Її образ то зринав перед його очима, то знову зникав, мов паперовий вершник, що кружляє довкола святкового ліхтаря, а далі й зовсім пропав. Сян-ци чув, як калатає його серце, йому було нестерпно важко.

Невідомість завжди лишає можливість сподіватися на краще. Може, Сяо Фу-ци переїхала й нічого особливого з нею не сталося? Він теж добрий! За стільки часу жодного разу її не провідав. Ну, та годі гризтись, треба шукати шляхів, як виправити помилку. Насамперед треба розпитати в сусідів.

Сян-ци знову зайшов у двір, зустрів декого з колишніх знайомих, проте чогось певного з'ясувати не вдалося. Все ще не втрачаючи надії, Сян-ци подався на пошуки Ер Цян-ци та його синів. Ці троє завжди на вулиці, їх неважко розшукати.

¹ Сяо Фу-ци — в перекладі — маленьке щастя, Да Фу-ци — велике. Тут гра слів.

Він питав у всіх, забувши про голод, цілий день ходив по стоянках чайних, нетрищах, зовсім вибився з сил, але так нічого й не узнав

Увечері, зморений до краю, він вернувся до прокатної контори, але думки про Сяо Фу-цзи не полишали його. Після цілого дня невдач він не смів більше надіятися. Може, її вже й на світі нема? Бідняк не встигає й померти, як про нього вже всі забули. А може, батько знову продав її кудись далеко? Це, либонь, гірше за смерть.

Тютюн та вино знову стали друзями Сян-цзи. Коли куриш, легше думається, а вип'єш — на час про все забуваєш.

23

Ідучи якимось вулицею, Сян-цзи наткнувся на діда Сяо Ма-ера. Старий був без коляски. На плечах у нього було коромисло. на ньому висів великий ветхий кошик з коржами. Одяг у старого зовсім зносився.

Дід не забув Сян-цзи. Розговорились. Сян-цзи довідався, що малий Сяо Ма-ер помер півроку тому. Старий продав коляску і тепер щодня торгує на стоянках, чаєм, коржами та фруктами. Він був такий самий добрий та привітний, тільки сильно згорбився, очі від вітру почервоніли й сльозились, ніби він плакав.

Сян-цзи випив у нього чашку чаю і коротко повідав про свої знегоди.

— Хотів самотужки життя своє влаштувати? — перебив його старий — Кожному хочеться, а кому щастить? Я теж був колись і здоровий, і чесний хлопець, а тепер, бачиш, до чого докотився? Де тепер моє здоров'я? Та будь ти хоч залізний, і то надовго тебе не вистачить за такого життя. Що ж до чесності, то кому вона потрібна? То тільки кажуть, що за добро платять добром, а за зло злом. Насправді ж воно не так. Коли я був молодий, казали, що в мене чуле серце, бо чуже нещастя я брав до серця так само близько, як своє. А яка користь? Ніякої! Мені доводилося рятувати від смерті людей — і тих, що топились і тих, що вішались. Яка ж мені нагорода за це? Ніякої! Запевняю тебе, коли-небудь я залякну під парканом, як собака. Одне, вважай, я затямив: біднякові легше на небо злізти, ніж самотужки життя своє влаштувати. На що йому, однаковій, сподіватись? Ти бачив са-

рану? Поки вона поодиноці стрибає, то й дитинча може познушатись над нею: зловить, прив'яже на ниточку, тоді не те, що літати, а й стрибати зась. А от коли вона хмарами збирається та летить, тоді всі посіви може пожерти, і ніхто не дасть їй ради. Адже так? Я до людей добре ставився, а чи мені хто допоміг? Навіть онука не зміг уберегти. А все тому, що сам. Захворів він, а грошей у мене на ліки не було, так і помер на моїх руках. Та що згадувати! Кому чаю? Гарячого, чашечку!

Сян-цзи зрозумів: Лю Си-е, пані Ян, сищик Сунь та всі інші його кривдники аж ніяк не постраждають від того, що він їх прокляне. І всі його намагання вибитись у люди теж не принесуть бажаних наслідків, бо він завжди покладався лише на самого себе. Правду каже старий: одній сарані і крила не в поміч.

Йому вже не хотілося йти до пана Цао. Там доведеться працювати не за страх, а за совість, а навіщо? Краще вже так, як зараз: нема чого їсти — тягай коляску, заробив на день — погуляй. Дасть бог день, дасть і на прожиток. Тільки так! Навіщо складати гроші та купляти коляску? Щоб знову хто-небудь відняв? Задля чого мучитись? Чи не краще пожити самому собі на радість? От коли б Сяо Фу-цзи знайти, тоді б він знову почав працювати на повну силу, коли не для себе, то хоча б для неї. А раз він втратив її, як старий онука, то для кого ж йому жити? Він розповів старому, як своєму широму приятелеві, і про Сяо Фу-цзи.

— Кому чашечку гарячого чаю? — прокричав старий, потім, подумавши, мовив: — Я так гадаю: Ер Цян-цзи або віддав її в наложниці, або продав у дім розпусти. Певен, що все-таки продав! Чому я так думаю? Сяо Фу-цзи вже була замужем, — ти сам мені казав — хто ж таку візьме? Кожеї метикує щоб свіжий товар за свої гроші мати. Ні, я більше, ніж певен, що вона в білому домі. Мені скоро шістдесят, і я всього набачився на своєму віку. Якщо молодий рикша, приміром, не з'являється день чи два на вулиці, так і знай: або знайшов постійну роботу, або в білому домі біля молодичь треться. Якщо ж пропадає дочка чи дружина якогось рикші, теж там треба шукати. Ми продаємо свій піт та кров, дружини та доньки наші — своє тіло. Я все розумію, все знаю! Сходи туди, пошукай. Можливо, вона й не там, але... Кому чаю, чашку гарячого чаю?

Сян-цзи подякував старому за пораду і подався за міську браму Січжиминь.

Вийшовши за заставу, він одразу занепав духом. Обабіч дороги стояли нужденні, обдерті дерева, на них навіть не сідали птахи. Сірі дерева, сіра земля, сірі будинки — все завмерло в німотній тиші під сіро-жовтим небом, проти якого вдалині вимальовувались холодні пустельні гори Сішань. На північ від залізниці, під самим лісом, причаїлося кілька низеньких будівель.

«Певно, це і є білий дім», — подумав Сян-цзи, дивлячись у бік лісу, що поступово переходив у купинясте болото, на якому де-де стирчали поламани вітром стеблини торішнього очерету. Ні в лісі, ні біля будиночків ані душі. Все довкола ніби вимерло. Невже це славнозвісний білий дім? Набравшись духу, він рушив до будівель. На дверях повсюди висіли ще зовсім нові солом'яні запони. Він чув, що влітку жінки, оголені до пояса, сидять під будинком і закликають перехожих. Постійні відвідувачі ще здаля починають наспівувати популярну пісеньку, щоб показати, що вони тут свої люди. Чому ж зараз так тихо? А що коли взимку цей заклад не працює? Та даремні були його сумніви. Запона на дверях найближчої кімнати захиталась, із-за неї з'явилася жіноча голова. Сян-цзи злякано відсахнувся: жінка дуже нагадувала Ху-ню.

«Ішов шукати Сяо Фу-цзи, а натрапив на Ху-ню. Що за нечиста сила?» — подумав він.

— Заходь, дурнику, заходь! — запросила жінка. Але це не був голос Ху-ню, він швидше нагадував хрипливий голос старого, що продає лікарські трави на мосту Тяньцяо.

В кімнаті, окрім невеликого кана без циновки, в якому жеврів вогник, більш нічого не було, але задуха тут стояла страшенна. На кані лежала стара ковдра, така ж заяложена, як і цегла під нею.

Жінці вже переступило на п'ятий десяток, волосся її було розпатлане, вона, видно, ще не вмивалась. На ній були штани на підшивці та невеликий синій халат на ваті. Сян-цзи, нахиливши голову, зайшов до кімнати. Жінка потяглась йому назустріч, із розстебнутої пазухи вивалилися одвислі груди.

Оскільки стеля не дозволяла випростатись, Сян-цзи опустився на краєчок кана. Він радів, що потрапив саме до цієї кімнати. Йому не раз доводилося чути, що в бу-

динку розпусти є жінка на прізвисько Грудаста. Запевне, це вона. Сян-цзи одразу ж спитав її про Сяо Фу-цзи. Спочатку жінка не зрозуміла, про кого йдеться, але коли він коротко описав її зовнішність, пригадала:

— Так, так, знаю. Молоденька така. Зубенята в неї такі білі-білі. Правильно. Ми прозвали її Ласий Шматочок.

— Де її кімната? — Очі Сян-цзи раптом спалахнули гнівом.

— Її кімната? Та її вже давно немає! Повісилась он у тому лісі!

— Як?

— Коли Ласий Шматочок прийшла сюди, вона стала нашою улюбленицею. Але це життя виявилось їй не під силу, дуже вже вона вутла була. Якось смерком сиділо нас кілька чоловік біля дверей. Бачимо, телпається якийсь гультай, і прямо до неї в кімнату. Вона не любила сидіти з нами надворі, попервах її навіть били за це. Та потім вона стала відомою, і їй дозволили сидіти в кімнаті, бо чоловіки, які ходили до неї, більше нікого не бажали. Так от, той гуляка невдовзі вийшов від неї і подався прямо в ліс. Нам це не здалося дивним. В кімнату до неї ніхто не пішов. Тільки коли хазяйка прийшла збирати гроші, виявили, що в її покої лежить зовсім роздягнений чоловік і солодко спить. Він, виявляється, був п'яний. Ласий Шматочок натягла на себе його одяг і втекла. Яка розумна! Якби не темрява, їй би нізащо не вислизнути. А так вона нарядилась чоловіком і, користуючись темрявою, обдурила всіх. Хазяйка відразу послала людей на пошуки. Кинулись ми в ліс, а вона вже висить на дереві. Зняли, вона вже не дихала, язик ледь-ледь висолопився, обличчя зовсім не страшне. Навіть смерть не понівечила її вроди. Відтоді минуло вже кілька місяців, але в лісі спокійно, — душа її не лякає людей. Ось яка вона була добра!..

Сян-цзи не дослухав її до кінця й, похитуючись, вийшов. Він рушив на кладовище, де поміж сосон видніло з десяток могилок. Сонячне проміння, і так тьмяне, серед сосон зовсім померкло. Сян-цзи сів на землю. Трава була суха. Довкола лежали соснові шишки. Кругом панувала тиша, тільки на деревах сумно скрекотали сороки. Сян-цзи добре знав, що Сяо Фу-цзи поховано не тут, але сльози потоками лилися з його очей. Всьому кінець, земля за-

брала у нього навіть Сяо Фу-цзи! Він так прагнув стати щасливим, і Сяо Фу-цзи теж. Та вона вкоротила собі віку, а йому залишається тільки лити сльози безнадії. Її тіло, загорнуте в рогожу, закопали десь на пустирі. От і все, чого вона домоглася!

Повернувшись до контори, Сян-цзи проспав два дні. Ні, він таки не піде до пана Цао, навіть не нагадає про себе!

Через два дні він виїхав з коляскою. На душі була пустка. Він більше ні про що не мріяв, ні на що не сподівався і думав лиш про те, як набити шлунок. Наївшись, він ішов спати. Чого чекати? На що сподіватись. Дивлячись, як худюший, сухоробрий собака сидить біля продавця батату й чекає, коли йому кинуть лушпайку, Сян-цзи подумав, що й сам він, як собака, мотається цілі дні лише для того, щоб набити шлунок. Так, йому лишається тільки одне: жити, як живеться, і ні про що не думати...

СОНЯЧНЕ, СВІТЛО

1

Мое дитинство асоціюється в мене з квіткою, точніше з пуп'янком, великим, гарним, на тоненькій стеблинці. Зігрітий теплим промінням весняного сонця, пуп'янок поволі розпускає свої чарівні яскраво-червоні пелюстки, розкриваючи золотаве осереддя. Ця квітка — я сама. Коли дівчинкою мені траплялося сумувати, то смутком мій тривав не довше, ніж ранкова зоря. Хмарні дні мого дитинства я пам'ятаю не зовсім виразно. Але й ці хвилини закарбувалися в пам'яті не хмарами, не дощем, а переливчастими веселками, барвистими бабками, що шугають над водою, та квітками, на яких перлинами міняться росинки. Свою вроду я усвідомлювала з пелюшок. Розуму мені теж не бракувало, я переважала ним ровесниць, оскільки мала більші можливості для розвитку. Бруднити білих ручок я не хотіла — нема дурних. У чому б тоді виявлявся мій розум? Досить мені було про щось заїкнутись, як моє бажання негайно виконували. Я вважала це за нормальне — хай на мене працюють інші. Якщо вони стоять нижче за мене, їм залишається тільки гнути спину. Інакше, хто ж тоді розумніший, я чи вони? Цю переконаність у своїй вищості я всмоктала з материним молоком. Я не лише купалася в сонячному світлі, а й сама була маленьким сонцем, сама випромінювала сяйво.

2

Батьки мої та брати були розумніші за інших, але й вони не могли рівнятися зі мною. Адже у батька була лише одна така донька, а у братів — тільки одна така сестра. Вони вважали мене скарбом, посланим їм самим небом. Отже батьки ні в чому мені не відмовляли. Якщо

мені траплялося спіткнутись на рівному, вони ладні були покарати землю. Досить було мені поскаржитись, що в мене від яблук оскома, як вони поспішали оголосити яблука зеленими. Та я не відчувала будь-якої вдячності — адже мене всі мали слухатись. На цьому світі все має бути так, як я бажаю.

3

Дитинство в моїх споминах — це лагідне сонячне світло, це квітка, що майорить на вітрі пелюстками. Пригадую, одного разу я ослабла на якусь легку недугу. Мене на руках носили. Хворіти було просто приємно. Мені давали підсолоджені пілюлі. Під час хвороби мене плекали, мов тепличну рослину.

4

Школа займає помітне місце в житті людини. Навчання, певно, не проходило гладенько, та завдяки палкій любові батьків і заступництву вчителів я розкошувала. Я виявила себе ще в початкових класах. Не розгублювалася й не шаріла в присутності чужих людей, сміливо співала й танцювала перед ними. Одягалась я і вчилася найкраще. Бували, звичайно, випадки, коли я не могла виконати домашнє завдання, але тоді мені допомагав хтось із братів чи батьків, і я все одно діставала відмінні оцінки. Як першій учениці мені нерідко випадала честь нести фату молодій чи кошик із квітами. Я навчилася ходити церемоніальною ходою, під час маршу мої червоні щічки від гордості пашіли ще густішим рум'янцем. Я дуже пишалася, що в класі у мене найкраще шкільне приладдя. Іноді я показувала свою щедрість: дарувала що-небудь з моїх речей тому, кого я особливо любила. А в гніві могла порозкидати і потрощити все, що під руку навинеться — нехай знають мою вдачу.

5

Отож іще в школі я знала собі ціну. Всі довкола захоплювалися моєю зовнішністю, моїм кирпатим носиком. Цей носик анітрохи не применшував моєї вроди. Він був

у мене навіть предметом гордості, я без кінця милувалася ним у дзеркалі. Мій носик, здавалося, кидав виклик усім і всьому. Коли я збиралася сказати щось ущипливе, то ще більше дерла свою кирпу.

Шкільна наука нудна. Але до нас, дочок з багатих родин, вчителі були поблажливі. Що нас цікавило, так це мода. Часу на уроки в нас просто не залишалося. А вчителі наші були бідні, все одно що служники, вони добре знали своє місце. Так що репутація наша була на належному рівні, і ми не відчували до вчителів ні любові, ні ненависті. Певна річ, ніхто інший в нашій школі не знався так на піснях, танцях та виставах, як ми. Отож на всіх учнівських вечорах ми займали перші місця. Найкращими бували й наші роботи з рукоділля — ми мали змогу купляти такий крам, про який інші могли лише мріяти. Отже і школа нерідко допомагала нам відзначитись.

6

І все ж не скажеш, що життя в школі було для мене зовсім безхмарним. Багато сил та енергії доводилося витратити на сварки з подругами, хоч здебільшого вони завершувалися моєю перемогою. Яблуком розбрату найчастіше було наше вбрання, зачіски та інші дрібниці. Відповідно виникали й угруповання. Мені, як призвідниці, треба було все ретельно зважувати. Сама природа уготувала мені роль ляльковика, тоді як мої подруги скоріше були схожі на маріонеток — охоче слухалися мене. Отож доводилося і за них думати.

7

За рік до закінчення початкової школи ми вже відчували себе дорослими. Ми дуже любили школу, але не тому, що відчували смак до занять. Нам подобалося шкільне привілля. Збираючись купками, ми без будь-якого сорому теревенили про речі, в яких ще мало розбиралися, чого б не мали змоги робити дома. З молодшими ми більше не водились. Вважали себе доками, гідними того, щоб про нас писали романи. А насправді ми нічого не знали і нічого не тямиди, а головне — і не хотіли зна-

ти. Захоплені героями та інтригою прочитаних романів, ми ділилися враженнями, вводячи в цей ілюзорний світ ще не обізнаних. Ми добре пам'ятали імена шляхетних, відважних дівчат, жінок, цнотливих і тих, що нехтували правилами пристойності. Найпопулярнішими героїнями у нас були дівчата, обдаровані неабияким розумом і щирими серцями, як, наприклад, Лінь Да-юй¹. У нас також виникало бажання бути гострими на язик та уїдливими, хотілося, щоб і нас кохали. Наша школа була для нас ніби «садом великого споглядання»². Крім того, тепер ми вже ходили в кіно, але там все було набагато простіше й бруталніше, ніж ми собі уявляли. Ми часто пошепки розповідали одна одній, що цікаве траплялося помічати в стосунках між дорослими чоловіками та жінками дома. Та романтики в цьому було дуже мало, і вистачало таких розмов ненадовго. Доля наложниць нас не приваблювала. Ми мріяли про справжнє кохання, з його ідеалами та високими почуттями, хоч і не мали про нього ніякого уявлення. Думки наші були чисті й водночас порочні, це й штовхало нас на інтимні бесіди. Водночас нам так хотілося зберегти свою дитячу цнотливість та благородство! У свої п'ятнадцять років ми були схожі на свіжі квіти.

8

У середній школі ми знову відчули себе дівчатками. Старшокласниці позирали на нас спогорда. І не лише третирували, але й не криючись підсміювались над нами: схоплять, бувало, кого-небудь і давай грати у «молодого та молоду». Ми соромились, але були задоволені: нам подобалася ця гра в кохання. Ми стали тепер схожими на квіти, висаджені з теплиці в ґрунт. Але в серце закрадалася тривога. Щось пове і сильне наринуло на нас. Ми знову відчули себе дорослими. Душі хвилювали якісь невиразні бажання, жалість до себе. У нас посилювався інтерес до кіно. Довгі поцілунки кіногероїв викликали у нас непевні здогади.

---

¹ Лінь Да-юй — героїня китайського класичного роману Цао Сюе-ціня «Сон у червоному теремі» (XVIII ст.).

² Назва парку в тому ж романі.

Для мене це була золота пора. Ми вже не були такі наївні, а своєю сміливістю перевершували навіть старшокласниць. Малеча боялася і писнути в нашій присутності. Запозичивши в старшокласниць немало поганих нахилів, ми водночас не відчували страху перед учителями, як це завжди буває з новачками, і багато чого собі дозволяли. Старшокласниці не відзначалися такою нестримністю, як ми. Ми здебільшого діяли так, як нам забагнеться, завжди були зарозумілими, задержувалими, невитриманими. З ранку до вечора все про щось шептались, зухвало сміялись або ж проливали фальшиві сльози. Я часто втрачала самовладання, чим тільки дратувала своїх близьких. Робила як попало навіть те, що мене цікавило, на те ж, до чого душа не лежала, взагалі не звертала уваги, навіть не пробуючи хоч чим-небудь пояснити таке своє ставлення. Чимдалі я ставала все примхливішою та грубішою, сміливо відгукувалася на залицяння юнаків. У кожній з нас був «кавалер», хоч їхні залицяння, щиро кажучи, нам були зовсім ні до чого, але вже сам цей факт хвилював наші серця, давав поживу для всіляких розмов і загострював інтерес до фільмів про кохання. Коли в нашому домі з'являвся який-небудь чоловік — родич чи хтось із друзів, — я в кращому разі показувала йому язика або, не кажучи ні слова, лише пересмикувала плечима. Чи могла тут бути мова про що-небудь серйозне? Я знала, що поводитися негідно, непристойно, та нічого не могла вдіяти з собою. Людина стає дорослою не одразу, це мені стало зрозуміло вже опісля. І все одно той час був для мене щасливою порою. Безжурно минали дні. Я жила, мов дерево в тропіках, для якого цілий рік буває весна.

Мій носик все так само звисока позирав на навколишній світ. Заняття? Я б не сказала, що була найгіршою ученицею в класі, але й особливих висот у навчанні не досягала, тяглася на середньому рівні. В дитинстві мені завжди хотілося, щоб мене всі вважали розумницею. Але в середній школі, особливо на другий та третій рік навчання, похвала вчителів уже не тішила мене.

А втім, бажання бути першою у мене не пропало. Тих, хто прагнув досягти успіхів і домагався слави, я ненавиділа. Я не вважала за потрібне показувати свої здібності в школі. Щоб відзначитися, не треба було мати якихось особливих талантів — вистачало звичайного визуджування. Яка ж потреба витратити на це час? Яка користь від кількох зайвих вправ чи творів? Батькам до моєї освіченості зовсім байдуже — досить того, що я гарненька. В газетах нерідко можна було зустріти моє фото з підписом: талановита учениця, красуня. Слава не вимагала від мене ніяких зусиль. Я, мов паперовий змій, шугала високо в небесах, дозволяючи тим, хто залишився внизу, милуватися мною. Осяяна сонячними променями, я гралася з весняним вітром.

11

У старших класах я стала трохи серйознішою. Певно, у мене вже виробився характер, нехай не такий міцний, як би мені хотілось, але принаймні я вже не була легковажною. Навіть якась статечність з'явилась у мене. Це, цілком можливо, було наслідком впливу близьких, і, крім того, я стала дорослішою. Авжеж, дівчині з багатої та знатної родини не личило нехтувати правилами пристойності. Я стала м'якшою, ніжнішою і відчувала жалість до самої себе. Звичайно ж, мені слід поберегти себе. І я при будь-якій нагоді вдавала з себе хвору, винижувалась у ліжку. Я вболівала за свою вроду і хотіла, щоб інші звертали на неї увагу і навіть більше — ставились до неї з повагою. В чому моя сила, я вже знала. Тепер у мене виникало бажання бути ніжною та тендітною. Саме цього мені бракувало. Я хотіла стати жінкою в повному розумінні цього слова, володіти всім тим, що хвилює. Врода для жінки — основна її зброя. Принаймні так мені тоді здавалося. Перебільшуючи значення вроди, ми підносили до небес будь-який дар природи, навіть найнікчемніший. Ми були заворожені силою та чарами краси. Спочатку ми просто милувалися самі собою, потім, природно, виникло бажання подобатись. В той час я почала уникати чоловіків, я не могла так просто подарувати кому-небудь свою вроду. Я вважала себе неприступною, гордою, — словом, знала

собі ціну. В глибині душі я розуміла, що настане час, і я комусь належатиму, але таке щастя випаде лише чоловікові особливої, рідкісної вроди, і він знесе мене на самісіньке небо.

12

Дівчині з багатой родини належить бути гордою та пихатою. Маючи гроші, це можна собі дозволити. Так і зі мною сталося. Гроші зробили мене гордячкою. Дома у нас процвітав порок, але я мала вдавати, що нічого не помічаю. Добре ім'я за гроші не купиш. Тому моя репутація мала бути бездоганною. І хоч дома у нас нерідко можна було зустріти жінок, які завітали сюди, сподіваючись на грошову винагороду, родичі все-таки гадали з моєю допомогою повернути родині добру славу. Чужих жінок вони втоптували в багниюку, але хотіли, щоб я — їхня дочка — була кришталево чистою і оберігала честь родини. Кого тільки не приводили додому мій батько та старший брат! Всі ці неподобства чинилися прямо на моїх очах. Я їх зневажала. А вони за це ще більше поважали мене. Вони робили що їм заманеться, а я мала залишатися чистою. Я була їхнім сподіванням. На той час я вже багато чого розуміла, довелося розпрощатись з безтурботністю та пустощами.

13

Я немовби пробудилася зі сну: в душі почали прокидатися бажання. І тоді я відчула огиду до батька та брата. Для них, чи що, берегти себе, мов яшму? Я мріяла про романтичні пригоди. Адже я молода, вродлива, гарної постави, жадала романтики й пестошів. Я найменше думала про шлюб та інші серйозні речі, мені просто хотілося дати волю почуттям. Я була схожа на духмяну квітку, пахощі якої повсюди розносить вітер. Небо уявлялося мені зовсім блакитним, навіть лазурним, а сама я була яскравою зірницею на ньому. Дома мене окутував морок, почуття власної переваги не давало мені спокою. Я мріяла про втіху і все ж була чистішою, піднесенішою за них. Мені здавалось, ніби я блукаю в сутінках: день скінчився, а ніч ще не настала. Померкло сонячне світло мого дитинства.

Мені хотілося діяти, серце моє не знало ні хвили спокоею. Зі страхом думала про своє майбутнє. На що я здатна? За які кошти житиму, якщо раптом порву з родиною? Нічого, крім вроди, у мене немає. І чим більше я розмірковувала, тим ясніше розуміла, що порвати з родиною не зможу. То й що ж, чи варто замислюватись над цим зараз? Я поки що дочка заможних батьків. Я була вдячна своїй долі, і майбутнє уявлялось мені таким же щасливим, як і минуле. Я була певна, що ніколи не випущу щастя з своїх рук. Навіщо ж даремно турбувати себе? Тривога — ознака слабкості. А я народжена, щоб полоняти інших. І я знову, як було в дитинстві, купалася в променях сонця, моя врода ніби вабила їх, притягувала до себе. І раптом я почувала тривожну новину: дома почалися розмови про заручини.

Мені сповнилося лише дев'ятнадцять. Заміжжя. Воно зовсім не лякало мене. Я давно почувала себе дорослою і була певна, що зможу постояти за себе. Та коли заміжжя стало реальністю, яка могла будь-якої миті звалитись на мою голову, я згадала про свій вік, і мені стало лячно. Певно, не слід так рано виходити заміж, але, якщо не пощастить уникнути такої долі, краще самій знайти героя своїх мрій. Чи хоч одна з моїх подруг не думала про щось подібне? А я ж була найрозумнішою поміж них. Потайки довідалась, що наречений мій — респектабельна, багата і впливова людина. Мені стало трохи веселіше. Не тому, ясна річ, що мене збували з рук, просто я дізналась, яка мені ціна. Як би там не було, але якщо вже видавати мене заміж, то неодмінно за багатого принца, хоча б такого, як мої брати. Я звикла до розкошів і нізащо не згодилася б стати дружиною бідного. Мене завжди має пестити сонячне проміння. Я вже уявляла, що я пані і у мене є все: гроші, становище, вбрання, служники. Я соромилася своїх думок і водночас не могла не мріяти про щось незвідане, звабливе.

Мрії про заміжжя лише на мить заповнили мою уяву. Добре поміркувавши, я вирішила постояти за себе. Мені насамперед хотілося зазнати втіхи кохання, а для цього слід було б забути, що я «панянка». Я раптом подумала про свободу. Свобода ґрунтується на рівності. А що коли я полюблю, припустімо, жебрака? Адже я завжди мріяла про високе кохання. Так принаймні мені здавалось. І все ж, чи змогла б я покохати жебрака? Ні, не змогла б. І не лише жебрака, а й звичайну людину, якого-небудь чиновника чи вчителя. Він, можливо, не прогодував би мене, а нестатків я б не захотіла терпіти — це єдине, що я знала напевне. Я народилася квіткою, а квітка не для того створена, щоб працювати. Квітці насує лише чудова щедра весна. Квітка гарна і запашна. Я мушу ошатно вдягатись, щоб справляти враження, повинна мати гроші і витратити їх, як сама того побажаю. І ще мені потрібна любов. Це не шанобливі мрії. Просто я такою народилася. Я повинна тішитись усіма благами життя. А якщо в мене буде тільки кохання, я не в змозі буду зрозуміти, в чому ж його чарівність. Я з самого малечку була натурою витонченою. Отже, слід до найменших подробиць обміркувати своє становище. І я думала. Думала, аж поки голова не почала боліти.

Я жила в постійній тривозі. Я не могла, як проста сільська дівчина, сидіти склавши руки і чекати, коли мене видадуть заміж. Не могла. Хоч для неспокою, здавалось, причин і не було. Батьки хотіли якнайскоріше позбутися мене, побоюючись коли б я їх не ославила. Вони прагнули якомога раніше спровадити мене, зберегти таким чином свою репутацію і звільнитись від зайвого клопоту. Можливо, вони по-своєму мали рацію, але я не могла з цим погодитись. Адже я теж людина. До того ж улюблениця долі. Я мушу вчинити щось незвичайне, повинна звідати почуття справжнього кохання, не зганьбивши власного імені. Зрештою, я сучасна жінка. Я знаю собі ціну!

Невдовзі випала нагода. На весіллі я була дружкою у молодої і там звернула увагу на одного з бояр нареченого. Нічим особливим він не вирізнявся з-поміж інших, але тоді мені здалося, що він дуже симпатичний. Весілля — завжди подія хвилююча: молодий, молода, дружки, бояри — всі в якомусь радісному піднесенні, кожному хочеться бути кращим, гарнішим. Кохання такої миті, мов вітер, кружляє в повітрі, і все йому підвладне. Мені теж забаглося звідати чарів кохання. По правді кажучи, я була там найгарнішою. І вже кого-кого, а мене кохання не могло обминути, це б було просто несправедливо. Серед юнаків найвродливіший був боярин нареченого. Якщо вже знадчувати, то, безперечно, його. Так я міркувала, але не зважувалася діяти. Панночка залишається панночкою. Інколи я бувала сміливою, та коли мова йшла про кохання, я вважала за краще залишатись панночкою. Якщо він перший скине на мене оком, то тут не моя вина, мое добре ім'я в такому разі буде не заплямоване. Він мусить помітити мене. Так я надумала. Він, можливо, прочитав мої думки і відгукнувся на них. А коли він справдив мої надії, то чи варто опиратися самій собі?

Мені одразу стало якось особливо легко й радісно. Мої груди ще ніколи не здіймалися так високо. Не знаю чому, але мені весь час хотілося сміятись. Я почувала себе зовсім легкою, мов пір'їна. Перед моїм потьмареним поглядом постала синь моря і легкі хвилі, які котять по ньому весняний вітерець. А сама я була човником з сніжно-білим вітрилом, що погойдувався на хвилях. Його, осяяного променями весняного сонця, несло до острова, вкритого густими заростями виспаних буйним цвітом персиків. Чогось реальнішого я не могла собі уявити, відчувала лише, що пливу по весняному морю. Я не те що покохала, мене просто полонили мрії про кохання. Я не бачила в ньому нічого особливого, але мене тішила здобута вперше перемога. Квітка запахтіла. Я немовби опинилась у якомусь іншому світі, одразу пізнала цілий всесвіт. Все довкола вигравало дивними кольорами: гори,

дерева, квіти і море піби стали іншими. Я відчула себе на диво дужою, мої руки та ноги стали гнучкими й пружними. Забувши про свій гострий розум та вдачу, я стала податливою й м'якою, мов пух на вербах. Перша радість, вона — мов перший весняний дощ, її ніколи не забути. Стихне дощ, і все стає простим і звичайним. Мені здалося, що я сама можу бути творцем весни — ще прекраснішої. Душа моя розквітла. Але після квітування утворюється зав'язь.

20

Він знайшов мене і поруйнував мій сон. Мов метелик з понівеченими крильцями, я впала прямо в порошок. Але ж не валятися мені весь час у пилюці. Пам'ятаючи, що він мені не рівня, я не відповіла йому взаємністю і без вагань відштовхнула його. А коли, присоромлений, він, силувано всміхаючись, пішов геть, я теж, низько схиливши голову, повільно рушила з місця. Я розуміла, яка я гарна, моя тінь і та була прекрасна. Я, здавалося, стояла на постаменті, мов свята, якій можна тільки вклонитись, не чіпаючи її руками. Такими вродливими, розумними і величними бувають лише боги.

21

Та через якийсь час мені знову забаглося побачити його. Не тому, що я мріяла про нього чи не могла його забути, просто він мусить повернутися ще раз і засвідчити мені своє шанування. Інколи й святі бувають ладні прийняти кохання простого смертного. Головне, щоб він був шанобливий. Незабаром він знову прийшов. Мое серце полагіднішало, але так легко дарувати йому своє кохання я не збиралась. Здоровий глузд не дозволяв мені піддаватися першому пориванню. Треба помучити його гарненько, перш ніж хоч що-небудь дозволити. Кохання було для мене забавою, і я діяла, як хотіла. Він тому й сподобався мені, що був об'єктом для забави. Я дозволяла йому вдихати пахощі, що йшли від мене і розділяли нас, мов густий туман. Я, ніби маленьке сонце, що пробилось крізь серпанок, осявала все довкола тьмавим світлом. Але для нього я лишалась у тумані, він не міг відчутти тепла мого проміння. Я триумфувала,

раділа з того, що маю таку силу, тішилась, як тішиться земля після першого весняного дощу, і, як земля, залишалась незворушною. Я почувала себе такою досвідченою у стосунках із чоловіками. З будь-якого становища, здавалося мені, я зможу знайти вихід. Ні краплини страху не відчувала я. Про Лінь Да-юй я й думати перестала. Доба таких жінок минула безповоротно.

22

Я стаю все сміливішою. Іншим став тепер мій ідеал. Гарна русоволоса дівчина з кінофільму, жаглива, зухвала, без будь-яких церемоній може окликнути чоловіка, подати йому руку, а якщо він спробує поцілувати, нагородити його ляпасом. Мене не здивували б запрошення піти в кіно, в ресторан чи якийсь подарунок. Я була багата і мріяла про фіміам. Адже я — богиня. Не скажу, що я не думала про поцілунки. Але мені поцілунки не були потрібні, я і в коханні не така, як всі: я незвичайна жінка. Він увів мене в світ кохання, і я була вдячна йому за це. Проте біля моїх ніг, таких гарних та струнких, має бути юрба залицяльників.

23

Дома тим часом готувалися до весілля. Я нищечком сміялася над домашніми. Чекала. Побачимо, що з цього вийде. Я ще покажу себе, тільки треба бути готовою до будь-яких несподіванок. Не зайве було б притримати одного зі своїх залицяльників на той випадок, якщо я посварюся з батьками. Я без зайвого сорому заводила знайомства з мужчинами, і в школі багато хто мені заздирив. Дівчата досить часто ходили з почервонілими, заплаканими очима. Ще б пак! Коли у тебе лише один коханець, то доводиться терпіти від нього всякі капості. Хоч-не-хоч, а заплачеш! А я не плакала. Мене ніщо не лякало. Таких дівчат я зневажала: вони забували про жіночу гідність і з сльозами на очах молились про кохання. Подібне кохання мені не потрібне. Та й чи можна було порівнювати цих дівчат зі мною! Особливим розумом вони не відзначались і часто ловилися на гачок. А потім цілісніцькі дні рюмали в гуртожитку, не викликаючи,

проте, мого співчуття. Так їм і треба! Я купалася в морі кохання, а вони з заплющеними очима кидалися в каламутну воду. Жалюгідні створіння!

24

Після закінчення середньої школи я виявила бажання вступити до інституту. Якогось потягу до навчання я не відчувала. Просто хотілося частіше бувати між людьми. Та й для чого, власне кажучи, вчитись? Білизну мені перуть пралі, їжу варять кухарі, одяг шиють кравці, в школі до моїх послуг учителі, на вулиці — машина. А в інститут я пішла, щоб не пасти задніх. І крім того, я мріяла побувати за морями!

Інститут не справив на мене якогось особливого враження. Пам'ятаю лише, як вицокували мої підбори по підлозі або по цементованих стежках... На диво приємні звуки! Кімната в гуртожитку, і без того розкішна, здавалася мені ще пишнішою від неладу, що там панував. Під ліжком завжди валялося десятків зо два пар взуття, якого я ніколи не прибирала. Чим більше безладдя, тим кімната шикарніша. Я натягала на себе вбрання і виплигувала на вулицю, мов жаба зі ставка; кому спаде на думку, що на дні багнука. Більше ніж півгодини йшло лише на те, щоб підмалювати брови. Де вже там прибирати кімнату! Дощового дня я навмисне вирушала з візитами до чепурух і, щоб їм дозолити, залишала брудні сліди на підлозі. Але дорікати мені вони не наважувались.

Невдовзі після вступу до інституту мене обрали королевою краси. Не скажу, що я була найвродливішою з усіх дівчат, але мої суперниці зазнали невдачі тому, що не могли переважити мене ні розумом, ні кмітливістю. Зі своїми залицьяльниками шкільних часів я припинила всілякі стосунки, прогнала навіть колишнього боярина, а піднялась ще вище. І досвіду стало більше. Коханцем у королеви міг бути щонайменше король. Молодики, чії залицьяння я так несподівано відхиляла, час від часу надсилали мені листи, скаржились, що вони ллють сльози. Нехай ллють! Що мені до того? Вони дорікали мені за жорстокість. Але мені начхати! Я вродлива! Досить багатого роду. У мене свої ідеали. В коханні, як і в житті, чим більше досвіду, тим краще. Справжнє кохання —

інтелектуальне. Коли через любов втрачають здоровий глузд, це може призвести до трагічних наслідків. Я переконалася в цьому на прикладі інших. Я не дозволю собі заплутатись у тенетах коханця. Після того, як мене вибрали королевою, друзів у мене стало набагато більше. Я жартувала, кепкувала над ними. Вони ж були слухняні, мов ті барани, і наївні без міри. Але це мало тішило мене. Від мене не вимагалось ніяких зусиль, щоб підкорити їх. Вони самі здавалися без бою. Хто сказав, що чоловіки — сильна стать. Я не зустріла жодного такого.

25

Я пишалась і собою, і своєю досвідченістю і все ж трохи заздрила іншим, відчуваючи в душі порожнечу. Подруги то сумували, то раділи з приводу здобутих перемог, сміялись, плакали. А я, вважаючи себе розумнішою і вищою за них, не вмiла так переживати. Могла лише вдавати, ніби й собі хвилююсь, насправді ж кожен мій вчинок підкреслював, що я панночка. Неприродність моєї поведінки відчувалась у всьому: в манері говорити протяжно, у вертлявій ході, в награному усміху. Кожна річ має своє певне місце. А я свого місця так і не знайшла. Я намагалася дати волю своїм почуттям, стати трохи дурнішою, щоб і плакати й сміятись по-справжньому. Все даремно. Чи варто було лити сльози, якщо кожне моє бажання виконувалось? Та й радіти не було з чого. Адже я не трирічна дитина, яка підстрибує від захоплення, як тільки побачить нову іграшку. Печалі і радощі моїх батьків здавались мені не зовсім щирими. Нема чого сумувати в Піднебесній тому, у кого повно грошей, бо йому легко задовольнити будь-яке своє бажання, але саме тому і втіхи ніякої не відчуваєш. Батьки ніколи не сміялись, а лише злегка всміхались, демонструючи свою чемність та вихованість. А я ще була молода і могла хоч раз укоїти що-небудь. Та мені було до всього байдуже, і щоб помститись подругам за те, що вони могли і плакати, й сміятись, а я ні, я почала замисляти проти них зло. Я сварилася з ними, одбивала у них залицьальників, намагаючись хоч чим-небудь розворушити себе. Подружки почали ненавидіти мене. Але й це мене не дуже хвилювало, я й досі вважала себе

найрозумнішою і найосвіченішою серед них. Я була певна цього. Коли ж нарешті розкриється і моє серце? Коли і я звідаю почуття справжнього кохання?

26

Я втратила спокій. Можливо, досить розмірковувати, а заплющивши очі, стрімголов кинутись у воду? Але змінилися обставини, і я зовсім розгубилась. Юнаки більше не потрапляли в мої тенета і ставились до мене з холодком. Вони боялись мене. Чи ж могла я тепер мріяти про те, щоб спізнати кохання? Я почала хвилюватись і часом трохи не плакала. Але відразу ж починала докоряти сама собі. Мовляв, мої сльози запевне викликали б не співчуття, а глузування, адже подруги ніколи не плакали просто так, із доброго дива. Не вистачало ще, щоб я сама себе ганьбила. Краще кинути навчання, щоб більше не бачити цих капосних дівчат.

27

Наближається день мого весілля. Я — панночка. І як пеннощі мені не зайве було б замислитись над своїм майбутнім. Яким воно буде? Доведеться забути всіх юнаків, що були моїми поклонниками. Бо кожен з них не міг дати мені того, про що я мріяла. Мое майбутнє має бути таким же прекрасним, як і теперішнє життя. В цьому розумінні наречений, якого мені дібрали батьки, відповідає всім вимогам: цей шлюб забезпечив би мені блискуче майбутнє. От тільки як бути з коханням? Тут мої подруги могли дати мені сто очок наперед, хоч в усьому іншому перевага була на моєму боці. Невже я гірша? А як би вони стали зневажати мене, коли б дізнались, що заміж мене віддають батьки. І справді, яка радість від цього? Та коли вже так, слід гарненько поміркувати: а раптом ще зустрінеться людина, яку я зможу покохати, і до того ж багата? А за небагатого я ладна піти? Так, я згодна пожертвувати і своїм становищем, і всіма благами життя. Їх мені замінить кохання — хоч я і панночка, але новітня панночка. Це, певно, вихід. А як почнуть ставитись до мене дома, якщо я відмовлюсь від нареченого, якого вони мені ладять? Боротись! Неодмінно боротись!

І я розпочала боротьбу. Я була непохитною. Я так опинилась, що самій себе було шкода. Домашні теж не здавались, такої рішучості я від них не чекала. Моє становище в родині похитнулось. Адже досі я була грозою для всіх, що тепер сталося? Найпевніше, вони просто не сприймають мене серйозно. Правом голосу я користувалась лише у дріб'язкових питаннях, а всі важливі справи вирішуються без моєї участі. Це мене дуже розгнівало. О! Тепер мені все ясно. Вони зовсім не дорожать мною, як здавалося досі. Моє сонце потьмарилось. Все довкола заволокло мороком.

Що ж робити? Адже я панночка. Нехай навіть новітня. Як усе складно! Почуваю себе так, ніби я замурована в стіні й зовсім позбавлена змоги діяти. Суспільне становище, цілком ясно, річ немаловажна, але й без кохання теж не життя. А що коли б довелося вибирати? Чому б я віддала перевагу? Ще ніколи в житті я так не хвилювалась. Увесь час доводилося зважати на те, що я панночка, а не звичайна дівчина. Негоже забувати про своє становище. Треба бути рішучою і водночас не прорахуватись, не вскочити в халепу. Чого варті запевнення в палкому коханні, коли жоден з моїх шанувальників не здатен забезпечити мене тим, до чого я звикла? Більшість з них це студенти, які й самі ще не знають, що їх чекає в майбутньому. Є, правда, в числі моїх друзів і асистенти. Та що мені від того, коли навіть професори і ті не далеко відійшли від жебраків. А я мрію завжди залишатись на висоті: вибрати собі найбільш блискуче і найбільш гідне місце в житті.

Я довго чинила опір, а потім вирішила припинити боротьбу. Наречений повністю відповідає моєму ідеалові. Не було тільки любові, а все інше мене влаштовувало. Але яка ціна тієї любові, хтозна! Я з радістю кинула інститут. Краще не бачити таких подруг, які увесь час тільки й знають, що глузують над тобою. Вони пізнали кохання, та воно завело їх у багнюку! А я не така дурна. Я знову повеселіла, помирилася з батьками. Почала го-

тувати весільне вбрання, потайки приміряла його. Наділа намісто та обручку з діамантами. Перед цим, дійсно, ніхто не устоїть. Я пишалася своєю поміркованістю і була безмежно рада, що так розсудливо розпорядилася своєю долею. Чи буває хто щасливіший за наречену? Нехай усі мені заздять! Що б було зі мною, якби я закохалась у якого-небудь голодранця? У зачісці паперова квіточка, мідна обручка на пальці та куценька фата. Згоріла б від сорому!

31

А проте мене увесь час переслідувала думка, що в світі все-таки існує така на диво приємна, хоч і нікому не потрібна річ, як кохання. Тільки як ти все переминиш? Піти на жертви? Але ж я із самого дитинства нічим не жертвувала; отже доведеться, певно, без будь-яких роздумів викинути з голови шоб нікчемну штуку — кохання. Та чи й є потреба жертвувати? Є інший спосіб самоствердження — гроші. Моє вбрання, туфлі, зачіска — уже цього досить, щоб стати першою серед своїх ровесниць. Так, основне — це гроші. Я матиму змогу танцювати, заводити знайомства, бувати в найцікавіших місцях. Гроші забезпечують людині певне становище, викликають у неї інтерес до життя — одне слово, приносять досить відчутну користь. Я уявила собі, яке веселе й водночас величне буде моє весілля, яке щастя і радість зможу я відчутти в подружньому житті. Моє майбутнє осяяне сонячним промінням, його не затьмарить жодна хмаринка. Я стала дуже марновірною. Мені здалося, ніби батьки лише з любові до мене вибрали щасливий день для весілля. І хоч весільна церемонія відбувається тепер за новим обрядом, зовсім не слід заперечувати проти вибору щасливого дня. Вони так стараються задля мого щастя. Мені вже приготовано червону курточку, яку я надіну в день весілля.

32

Я, безперечно, зробила правильно! Чоловік у мене значний, багатий, цілком респектабельний, високо шанує мораль. До того ж він розумний і дуже досвідчений, як на свої роки. Він проти вільного шлюбу. В усіх справах він прихильник нового, а мораль хоче зберегти ста-

ру. Шлюб, на його думку, має чинитися згідно з волею батьків і з допомогою свах. Він хотів показати добрий приклад непутнім юнакам, щоб врятувати суспільство від морального занепаду. Він — Конфуцій і Мен-цзи¹ двадцятого століття. Наше весільне фото було вміщено в усіх газетах, нас називали посланцями неба, покликаними врятувати звичаї. Мені стало совісно, адже я мала намір заперечувати проти цього шлюбу і ще зовсім недавно виступала за вільне кохання. Добре, що вчасно отямилась! Інакше б...

33

Від щастя я стала ще гарнішою. Я відчувала, що кожна клітинка мого тіла ширить якісь нові пахощі. Я трішки поповнішала, але стала ще жвавішою і рухливішою. Я стала схожою на жар-птицю. Не лише радість від усвідомлення своєї вроди переповнювала мене. Я купалася також у промінні слави свого чоловіка. Мене вважали дуже значною і дуже багатю. Мені заздрили. Що б я не казала, завжди знаходилися вдячні співрозмовники. В той час, коли я була панночкою, подібна шана мені й уві сні не снилася. Панночка — це чисте джерело, а пані — все одно що гора, всяяна квітами, що переливаються всіма барвами в сонячному промінні. Я й справді здавалася собі такою горою, заквітчаною весняним первоцвітом, а чоловік мій був мені сонцем. Сонячне проміння осявало схили гори, й квіти персика на моїх щоках усміхалися їм. Ці промені належали лише одній мені.

34

Та насамперед я раділа славі, яка випала на мою долю. Я, мов квітка, ніжилася під сонцем. Але чи відома квітці справжня радість? Так і серце моє не знало іншої радості, окрім слави. І радість ця була вутлим човником, якого вітер жене ясного дня по синьому морю. Я з великою охотою бувала межі людей і сама була не від того, щоб приймати гостей, та коли залишалась наодинці з собою, відчувала порожнечу, почуття, близьке до журби, і тому боялась самоти. Мої вітрила завжди були напнуті,

---

¹ Мен-цзи — філософ стародавнього Китаю, послідовник Конфуція.

і я чекала тільки ходового вітру, щоб вирушити куди-небудь у путь і хоч так приглушити в собі почуття невдоволення. Нехай мене завжди бачать веселою, нехай заздять мені. Треба лише бути обережною — мій чоловік суворий охоронець моралі. Я не мала права завдавати йому прикрощів, заплямувати славу, якою він мене обдарував. Моя слава та суспільне становище варті того, щоб їх оберігати. То чому ж моя радість інколи здається неповною і мінливою, мов погода: то ясна, то похмура? Проте шляху назад уже нема. Каятись теж пізно. То чи не краще буде йти за попутним вітром і прожити все життя в ореолі слави? Вітер завжди був моїм супутником, отже залишалось одне — рухатись уперед.

35

Минуле, здавалось, назавжди пішло від мене. Я ніяк не сподівалась, що це станеться так хутко. На якийсь час я ніби забулася уві сні, а коли розплющила очі, виявилось, що довкола все не так, як я гадала. А потім я все частіше стала повертатись подумки до минулого і один по одному мов перлинки, збирала спогади. Зібравши їх до купи, я відчула невимовну радість. Але надіти на себе перловий різок чи хоча б взяти його до рук я вже не могла. Принципи мого чоловіка вплинули й на мої погляди — тепер я на все дивилась зовсім інакше. Я майже каялася, що колись жила таким привільним життям. Чому він, можна сказати, один із стовпів суспільства, зупинивсь у своєму виборі саме на мені? Невже він нічого не чув про мою поведінку? Чув, звичайно! І про те, що я була королевою в інституті, теж знав. Але його влаштовував стан нашої родини. Я не наважувалася повести з ним розмову про це, тому ще дужче мучилась. Страху перед ним я не відчувала. Мені тільки хотілося збагнути, що він за один. Ставився він до мене бездоганно, та, щиро кажучи, я не зовсім його розуміла; він був моїм сонцем, дарував мені своє світло, але близько до себе не підпускав. На людях все було ясніше й простіше, ніж дома. З поваги до нього до мене також усі ставилися з пошаною. Але, залишаючись з ним віч-на-віч, я забувала про наше високе становище, тоді він здавався мені далеким і незрозумілим. Мені було приємно зустрівати в газетах його прізвище, але, сидячи перед

ним, я часом забувала про його велич. Він був гранично делікатний і чемний. Інколи мені здавалось, що він — мій наставник, мій покровитель, хто завгодно, тільки не чоловік. В такі хвилини моє сонце затягували темні хмари.

36

А коли сонце ховається, навіть весняні дні стають похмурими. Радість моя поступово згасала. Чого варті слава, становище та навіть і сам чоловік, коли поруч немає справжнього чоловіка? Чоловік... Нехай він буде брутальний, нехай б'ється, лається, нехай зацілює до смерті. А у мене всього-на-всього чоловік, одягнений з голочки, який тільки і вміє, що вести витончені розмови, втілення добропристойності, мов Ян Си-лан чи якийсь інший актор у розкішному гаптованому халаті. Кожен його рух, кожне слово були вишукані, мов у актора. І так буде все життя. Домогтися хоч яких-небудь змін я так одразу не могла. Нехтувати суспільним становищем не так-то просто. Та коли так, то мені довіку не позбутись порожнечі. Життя! Як нелегко його влаштувати! В батьківському домі до мене тепер ставилися з такою шанобою, що я не те що поскаржитись, а й слова поганого сказати не могла. Вони пишалися мною. Я навіть плакати перед ними, як будь-яка інша жінка, не могла, а мала зносити все мовчки. Із панночки я стала пані господинею. А у пані характер мусить бути ще твердіший. І якщо я рідній матері не могла нічого сказати, бо вона завжди приймала мене як гостю, то в домі чоловіка й поготів ні з ким було поділитись думками. Не буду ж я розводити теревені з служницею. Доводилося мовчати. А спробувала б я сказати що-небудь, мене б на сміх узяли. Самій треба викручуватися з халепи. Чи, може, піти на ризик та пошукати свого кохання? А як же тоді бути з чоловіком, з батьками? А втім, яке мені діло до них? І все ж врешті-решт кому, як не їм, я зобов'язана своїм становищем та розкошами, в яких живу? Тому я й слухалась їх спочатку, і каються в цьому було б не зовсім пристойно. Єдине, що мені залишалось, це бути гарною дружиною. всі спокуси викинути з голови. Тоді мій шлях завжди буде осяяний сонячним промінням.

Але людина — істота з плоті й крові. Я молода, вродлива, не обтяжена клопотом і мушу зануритись у світ п'янкх чуттєвих утіх. Безглуздо розглядати себе в дзеркалі, щоразу помічаючи, як в'янеш від холоду та нудьги. Треба наповнити своє життя по самі вінця, адже я не глиняна лялька. Ці думки витісняли все інше. Головне — обережність, і я доб'юся свого. Бо ж я розумниця! Чоловік гарантує мені суспільне становище, а те, чого він не може мені дати, я сама собі знайду. Адже я — сама довершеність! Я — пані. Романтика, усолода — все моє, все має бути моїм. Зволікати далі — отже не поважати себе. Я й так стала жертвою, небезпека загрожує мені одній. Що б не сталося, лихо впаде на мою голову — втрачу своє становище в суспільстві. Ні батьки, ні чоловік у цьому не винні. Не хотілося б, звичайно, втрачати становища. Та навіщо випереджати події і думати про гірше? Просто безглуздо, маючи такий розум, увесь час вагаться. Голодний яструб нічим не гребує.

38.

На поверхні моря знову з'явилися пелюстки квітів. Далекі зорі нагадували про весняне світло. Немов ранній метелик, я шукала квітку і сама не знала яку. Пригадалося привілля студентських літ, колишні легкі захоплення. Але тепер я стала палкішою. Я благоденствувала у всьому, не вистачало лише кохання. Цю прогалину треба будь-що заповнити. Слід усього звідати. Я знала, чого жадає моє тіло. Квітка має розпукатись, хоч би потім і град її побив; нехай вона втратить свої пахощі, тільки б не зів'яла в затінку. Проте суспільне становище зобов'язувало, отож слід було знайти людину, вищу чином від мого чоловіка. Щоб відчутти справжню радість, треба піднятися на східець вище. Я мріяла тішитись коханням у кришталевому палаці: квіти — річ тендітна. Для мого кохання потрібна також і гучна слава — я не простаčka.

39

Мені здавалося, що я без особливих труднощів змію здійснити свій намір. І не помилилась. Я досити хутко знайшла те, чого шукала. Це була вродлива, не

позбавлена благородства людина, правда, дещо грубувата, як багато хто з чоловіків, одне слово — досить небезпечний мужчина. Саме те, що мені потрібно. Він зажадав від мене всього одразу. Коли його опановувала пристрасть, він ладен був розтерзати мене. Я досягла всього того, чого мені досі так бракувало, і мені хотілося зустрічатися з ним знову й знову. Він навчив мене і щиросердо плакати, і сміятись від душі. Він був мов дикий тигр, і з ним я не мала ні хвилини спокою. Йому подобалось, коли я, тремтячи всім тілом, ладна була згоріти в пекучому полум'ї. Та варто мені було отямитись, як до почуття насолоди домішувалась якась гіркота. Він міг то відштовхнути мене, то приголубити знову. Від кохання паморочилося в голові. Я була немов у напівзабутті, десь на грані між життям та смертю. Здавалось, я снила увесь час, і світ для мене ніби був устелений червоними квітами. Нарешті я зрозуміла, що таке кохання, хтиве, грубе, сильне, самовіддане.

40

Кохання надало мені сміливості, і я стала на шлях зради чоловікові. Я знала, що його пильне око бачить усе, все помічає, але не боялась і з справжнім артистизмом уміла прослизнути у нього перед самим носом і піти на побачення. Я, як і колись, була дуже вдячна йому за те суспільне становище, яке він мені забезпечив, але відмовитись від усього іншого ніяк не могла. Хоча б посваритися з ним, чи що, тоді нехай все пропаде пропадом. Від радості я втрачала розум. А він мовчав. Просто дивно! Він, здавалось, навіть схвалював мою поведінку і часом натякав, немов би хотів сказати: «Правильно робиш!» Неймовірно! Адже він охоронець моралі. Його добropорядність дещо вгамувала мій запал. Без сварок та скандалів нецікаво! Та невдовзі все з'ясувалось: його підвищили в посаді, цілком зрозуміло не без допомоги мого благородного коханця. Я зрозуміла — у чоловіка була мораль, та йому бракувало ще вищого суспільного становища, так само, як у мене було становище, та бракувало кохання. Я отримала те, чого жаждала, він — теж, тому й мовчав. Мій запал дещо вгамувався. На щось подібне я не розраховувала, навіть не могла уявити, що так станеться. Він, мораліст, виявляється, нічого не

втратив, вибравши собі за дружину колишню «королеву». У нього був свій розрахунок. Як низько я опустилась! Я, виходить, стала іграшкою в його руках, і тепер мені ніколи не позбутися цього жаху. Я сподівалась на легкий флірт, а довелося догоджати одразу двом чоловікам. Та коли б я побажала, у мене було б безліч залицяльників. Але я не жінка легкої поведінки і не могла дозволити, щоб мене вважали за іграшку. Чоловік має утримувати свою дружину, приносити їй радість і втіху, але використовувати її для досягнення своїх корисливих інтересів просто непристойно, принизливо.

41

Я не знала, як мені бути далі. Повести про це розмову з чоловіком? Але він може сказати: «За все добро, що я тобі зробив, не гріх і допомогти мені». Або розгнівається та крикне: «Навіщо було виходити за мене заміж?» Мені його не переспорити. Порвати з любовником? Це вище моїх сил! Я закохана в нього. І не можу відмовитись від утіхи лише тому, що мене скривдив чоловік. Та коли б я й збайдужіла до мого коханого, він все одно вимагав би від мене плати за те, що зробив чоловікові ласку. Я опустилась так низько, що мені залишається тільки заплющити очі й котитись далі. Добре, що моє суспільне становище поки що не похитнулось. Я звідала всіх тих насолод, на які сподівалась. Лише на чоловіка брала досада: як же він мене зневажає, коли міг піднести в подарунок іншому. Як би його покарати? Та поміркувавши гарненько, я зрозуміла: те, що сталося, давало мені ще більшу волю. Оскільки він використав мене в особистих цілях, а я не пручалась, то виходить, що я й надалі вільна у своїх діях. Він не має права обмежувати мене. Це було б несправедливо. Я не знала, як покарати його, та й не мала наміру це робити. Я просто буду незалежною, і все. Хто знає, можливо, завдяки мені він підніметься ще вище. Я раділа. Це зрештою все-таки якийсь вихід. І наді мною знову засяяло променисте сонце.

42

Смоківницю мені доводилося бачити лише на малюнку. Угледівши її, я подумала: якщо вона й справді така,

то я дуже на неї схожа. З кожної гілки може вирости нове деревце, яке, однак, не втрачає зв'язку з рідним стовбуром. Я була заміжня жінка, але не переставала заводити нових знайомих, так би мовити, основних і другорядних. Я повсюди пускала своє коріння, немовби перетворившись у дерево кохання. Траплялось інколи, що чоловіка запрошували куди-небудь прочитати лекцію про мораль. Я сиділа поруч. Він обстоював мораль, а я тим часом обмірковувала свої плани. Це здавалось мені досить кумедним. У світському товаристві добре знали про всі мої витівки, але чоловіка все так само вважали захисником моралі. До нього ставилися з повагою, до мене — з заздрістю. Мені ж було до всього байдуже, аби тільки становище та гроші, а там — усе спливають. Важко сказати, що в цьому світі зло, а що добро. Я це добре засвоїла.

43

Якщо й далі все йтиме так, як зараз, то нічого й гріхувати, думала я. Та не завжди дійсність складається так, як ми мріяли. Враження таке, ніби вона намагається перешкодити людям здійснити свої ідеали. Я зненавиділа цей світ за те, що він позбавив мене ідеалів. Мій чоловік привів у дім наложницю. Захисникові моралі дозволено привести наложницю, розпусницю. Тільки б не вільний шлюб та не розлучення, а все інше не суперечить моралі. Я давно це зрозуміла і почала ненавидіти чоловіка. Та турбувало мене зовсім інше: в домі стало якось незатишно. Я скочувалась по похилій все нижче й нижче. Він узяв собі наложницю не тому, що йому потрібна жінка. Він просто щось надумав. Я певна. Відтепер я вже не була тим єдиним зняряддям, з допомогою якого він міг просуватися далі по службі і ще більше багатіти. І якщо ця жінка замінить мене, то мені кінець. Сваритися з ним я не могла. Він лишався взірцем добропристойності. Навіть, коли завів підбічницю. Краще не дратувати його, інакше він позбавить мене свободи. Я більше не потрібна йому. З самого дитинства я міркувала про те, щоб підкорити світ, та не розрахувала сил! Я все зрозуміла і намагалась уникати неприємностей. Ми перестали помічати одне одного. Це був найкращий вихід. Щоб розвіяти нудьгу, я тепер часто йшла з дому й блукала вулицями.

Мені не щастило все більше й більше. Як після цього не повіриш у присуд долі? Мій коханець знайшов собі інший об'єкт для розваг. Це було куди тяжчим ударом, ніж чоловікова наложниця. Я не змогла, виявляється, утримати жодного з мужчин. Всі ці роки я вірила у свій розум та свої жіночі чари. Певний авторитет, суспільне становище, кохання, гроші, розкоші — все це у мене було. Гай-гай! Було та сплило! Постаріла? Аж ніяк! Я була певна, що й досі вродлива, і мене й досі вважали за законодавицю мод. Можливо, мені бракувало досвіду, вміння? Теж ні! Адже я завжди користувалась успіхом. Це присуд долі! Сонце також інколи застилають хмари. Не треба тільки занепадати духом! Слід набратися терпіння і перебороти лиху долю, а там видно буде. На поразку я не згодна. Головне — не розгубитись і зберегти ясний розум. Тоді неодмінно знайдеться вихід.

Закінчилося тим, що я допустилася непоправної помилки. У своїх самотніх міркуваннях я, певно, забула про здоровий глузд. Мені раптом спав на думку один кінофільм: дівчина з багатой родини після численних любовних пригод вийшла заміж за сільського юнака і пізнала з ним щастя. Неподалік від їхнього села височіли гори, вкриті деревами з легким, мов пух, листям, що тріпотіло на вітрі. Вікна їхнього будиночка виходили в бік гір, на подвір'ї квітували троянди. Взявши до рук шитво, жінка влаштувалася біля троянд, а поруч з нею вмощувалася кішка з довгою білою шерстю й пильно стежила за тим, як хазяйка працює. Чоловік ходив у гори обробляти землю, жінка час від часу, відклавши шитво, підводилася і позирала в той бік, де працював коханий. А коли він повертався додому, вона подавала йому прості страви, кішка сідала неподалік і чекала молока чи м'яса. Розмовляли вони мало, зате їхні очі сяяли радістю. Пригадавши цю історію, я подумала про себе. Мені здалося, що й я ладна кинути все: і постійні хвилювання, і гарне вбрання — й поїхати куди-небудь у глухий закут, щоб заново почати життя, просте й прекрасне. Я розуміла, що це пусті мрії. Та коли починала

злитись, то була певна, що таке може трапитись. Зустріти б тільки закоханого в мене юнака, і я б пішла з ним на край світу, забувши про все.

У своїх роздумах я поступово повернулася до своїх колишніх друзів. Де вони тепер, що поробляють? Пригадала свого першого коханого. Чим він зараз займається? І хоч розлучилася я з цими людьми досить давно, їхні образи оживали в пам'яті, мов квіти навесні. Захотілося зустрітись з ними. Вони в крайньому разі розвіють мою тугу, внесуть щось нове в моє життя. Я думала про них, як про ласощі далекого дитинства. Знайти б когось-небудь із них — одразу б відчула себе молодшою.

Без зайвих вагань я вирушила на пошуки. Коли не їх самих, то хоч когось-небудь схожого на них та знайду. Не зайве було б пізнати ще один бік життя — простоту. Розкошами я сита по саму зав'язку.

46

Нарешті пощастило знайти одного із давніх друзів, і хоч він не був сільським мешканцем, але цілком відповідав моему новому ідеалові. Службовець з мізерною платнею, зате який ласкавий, ніжний, делікатний. Він анітрохи не скидався на тих, з якими мені доводилося зустрічатись досі. Він переніс мене у зовсім інший світ, де все було таке нове, таке цікаве. Подібне почуття буває, певно, у кожного, хто переситився розкошами життя й раптом опиняється на лоні природи. Мій давній знайомий був дуже обережним і про зближення зі мною, мабуть, і думати не смів. Судячи з усього, він і так був цілком задоволений, мов бідняк, що знайшов кілька монет. Я теж не прагнула зближення. Він був для мене простим харчем, якого я хотіла скуштувати, і тільки. О! Як усе безглуздо скінчилося. Нас побачив мій чоловік! Я навіть не уявляла, що він може так лютувати. Я зганьбила його, сказав він. Багаті люди можуть дозволити собі будь-які неподобства, але тільки з людьми свого кола. А коло це суворо обмежене. Я допустилася непростяної помилки.

47

Таким чином я позбулася волі. Відтепер чоловік повсюди супроводжував мене. Або ж замикав у кімнаті, коли я була йому не потрібна. На людях я все так само

була його господинею, а дома — в'язнем. Я навчилася плакати, ніколи не думала, що матиму колись причину лити сльози. Та яка користь від тих сліз! Треба щось придумати. Вихід можна знайти з будь-якого становища. Найкраще — втекти. Кинути все і втекти кудись у село чи в містечко і там тішитися волею, як та жінка, яку я бачила в кіно. Та куди я подамся? Адже я нічого не вмію. Без допомоги служниці я й попоїсти не зможу. Навіть коли б мені звеліли йти, я все одно не зрушила б з місця!

48

Вихід знайдено! — Розлучення! Чоловік забезпечить мені прожиток, і тоді мені ніщо не страшно. Любитиму кого захочу. І я не гаючись взялася до діла. Мені пощастило підкупити служника, якого до мене приставили. Він підшукав адвоката. О! Яка я була дурна! Як тільки скарга потрапила до вищої інстанції і її було опубліковано в пресі, мій чоловік одразу ж втратив усе: адже він виступав за стару мораль. Як я могла забути про це? Розлучення! Це — найстрашніше для нього. Всі високопоставлені знайомі зразу одвернулись від нього. І від мене теж. Мої колишні коханці, від яких я не чула й слова докору, зненавиділи мене. Невже розлучення — це все, на що я здатна? Батьки припинили зі мною всякі стосунки. Ще до судового засідання мій чоловік став простим смертним, навіщо ж тепер судитись? Залишаючись його дружиною й далі, я втратила б лише свободу, зберігши громадське становище. А тепер я втратила все!

49

Та й це ще не кінець! Незабаром чоловік мій був знищений повністю. Валяться мури — гинуть люди. Колишні друзі подали на нього скаргу до суду, звинувачуючи в безчесності. Багатії позирали на нього, холодно посміхаючись, жоден з них не подав йому руки допомоги. Увесь наш статок пішов на судові витрати. Як же я далі житиму? Адже мені ще й тридцяти немає. Більш ніколи не зійде наді мною сонце. Така вродлива, така розумна — і до чого докотилась! Хто б міг подумати? Хто б міг повірити?

ГАРЯЧІ ПИРІЖКИ

Любовні драми траплялися і в давні часи, але, на відміну від нашого віку, тоді не було ні газет, ні журналів, отож до кривавих трагедій не доходило. Та що говорити про давні часи — ще коли я був хлопчиком, не так-то просто було роздзвонити на все місто про чвари в якійсь родині. Взяти хоча б родину маленького Цю з нашої вулиці. Нині він, певно, вже літня людина, але якби мені трапилося зустріти його знову, я все одно назвав би його маленьким Цю. Адже коли думаєш про квіти, то в уяві постають зелене листя та червоні пуп'янки, які щойно розповилися, і не буває, мабуть, людини, яка б, згадуючи про квіти, уявляла собі прибиті дощем, зів'ялі пелюстки, що втратили і запах, і колір. Маленький Цю назавжди залишився в моїй пам'яті таким, як був, хоч із квіткою його аж ніяк не порівняєш.

Не пригадую, звідки взявся маленький Цю і коли він переїхав до нас. Пам'ятаю лише, що коли він тут з'явився, з ним була молода дружина. Вони поселились у маленькій кімнатинці, що виходила вікнами на подвір'я, й майже відразу ж по тому пішли чутки, ніби молодята вночі частенько чубляться. З давніх давен повелося, що молодята не обходяться без колотнечі, і я все сподівався побачити маленького Цю з проваленою головою, а його дружину з синцями на руках. Тоді я ще був зовсім дурненький, не те що нині: мене, бувало, хлібом не годуй, тільки дай подивитися, як люди б'ються. Мені навіть хотілося, щоб вони понабивали одне одному чимбільше синців. Та вдень молодята, навіпаки, були милі та привітні, і я не бачив у них на тілі жодних слідів бійки. Саме на тілі, я не обмовився, — мені часом траплялося бачити голу спину дружини маленького Цю. Мені спадало на розум, що вони, певно, б'ються, кидаючись ватую.

Кімнатка у них була просто чудо. Там завжди було так чисто, затишно і завжди пахло чимось незвичайним — не знаю, як би це передати, словом, не так, як у всіх інших. Неповторно — ось, мабуть, найдоречніше

слово. Не дивно, що всі сусіди, надто ж чоловіки середнього віку, в той час тільки й думали, як би зазирнути до дружини маленького Цю, побазікати з нею про те, про се. Молодята завжди були веселі й привітні й зустрічали всіх немов гостей, що приїхали поздоровити їх із Новим роком. Проте подекували, що тільки гості розходились, у них знову спалахувала сварка. Дехто і небом присягався, що це правда.

Сусіди вважали Цю за хлопця запального й непосидючого. Він увесь час ганяв по вулиці, не чуючи під собою землі. До того ж ніхто ніколи не бачив, щоб він постояв хоч хвилину спокійно, хіба що тоді, коли бував удома. Навіть у той час, коли він сидів, його руки й ноги не знали спокою: то він погладить поли свого халата, то обмацає під собою табуретку чи потре долонями обличчя, соваючи водночас ногами, підносячи їх догори й знову ставлячи на землю, ніби не знав, куди їх подіти. І розмовляв він ніби на ходу. Але не через цю звичку його не сприймали серйозно, хоч вона ще й тепер йому шкодить. Коли його за щось і недолюбливали, то, певно, за втягнуту в плечі голову. Вже не знаю, як це вийшло, але поступово за ним усталилось прізвисько «сутулого рогаля». Ходили чутки, ніби після того, як це прізвисько закріпилося за ним, нічні битви у них почастишали. А вдень подружжя було ще миліше, ще привітніше.

Не одному мені випадало щастя бачити декольтовану спину дружини маленького Цю, деякі літні чоловіки теж хвалилися, що мали таку нагоду. За давніх часів жінкам не дозволялося оголятися, а ця тільки й знала, що виставляла напоказ свою спину. Навіть я, тоді ще мале хлоп'я, розумів, що вона занадто вже приступна. Саме так — приступна, крашого слова не придумаєш. З нею будь-хто міг домовитись, починаючи від селяка й кінчаючи імператором. Я знав, що навіть ті, хто продавав за міською брамою кунжутну олію та овочі, завжди відважували їй більше, ніж комусь іншому.

На мою хлопчачу думку, вона була незвичайна красуня. Вона мала такі чарівні зуби, що я й досі не можу забути її білозубої усмішки. Здавалося б, дрібниця, та саме вона, ця усмішка, будила в людей мрію, невиразні сподівання: їм жадалося, щоб вона сміялася ще й ще, показуючи, мов коштовну оздобу, свої білі зубенята. Піти до неї в гості, прихопивши з собою арахісу, жужу-

бу чи їстівних каштанів, було для мене найприємнішою подією. А найбільшою радістю — лущити арахісові горішки й класти їй до рота — в цей час можна побачити її зубенята. Якби моя воля, я охоче перелущив би їй цілий лантух горіхів.

Дітей у дружини маленького Цю не було. Яюсь я чув, як вона чи то жартома, чи то поважно сказала йому: «Де вже тобі, недотепі, дітей мати». Маленький Цю ще глибше ввібрав голову в плечі, вигляд у нього став зовсім безпорадний, він довго, дуже довго не міг і слова вимовити. Сидів і тупо тер обличчя долонями, поки вона не звеліла: «Збігай-но принеси сірників», — після чого він одразу просяяв і кинувся геть, ніг під собою не чуючи.

Пам'ятаю, яюсь узимку повертався я зі школи й на розі нашого завулка спіткав маленького Цю. Він був страшенно сумний і вигляд мав найжалюгідніший — я навіть подумав, чи він часом не захворів. Дивлячись кудись у простір перед себе, він спитав, смикаючи червону китичку на моїй сукняній шапці:

— Ти її не бачив?

— Ні-і,— відказав я.

— А може, таки бачив, га? — Голос його бринів яюсь жалібно, немов у жінки, що питає у ворожки про долю хворої дитини.

Більше він ні про що не запитував: відразу ж побіг далі. Того вечора я лагодився провідати його дружину, аж бачу — на дверях замок. Хоч я вже й великий був, ходив до школи, але не міг утриматись від сліз. І до арахісу, що його носив їй щодня, того вечора і рукою не доторкнувся.

Назавтра, тільки-но розвиднілось, я насамперед кинувся провідати дружину Цю, та її знову не було. Маленький Цю сидів самотою на кані, обхопивши руками голову. Я гукнув його разів зо два, та він не озвався.

Майже півроку, йдучи до школи, я нишпорив по вулиці очима, сподіваючись побачити її. Марний клопіт!

До їхньої кімнати я більше не заходив, хоч маленький Цю щовечора повертався додому. Там було, як завжди, чисто й затишно, та неповторний аромат, що завше стояв у цьому закутку, зник разом із нею. Повсюди — на стінах, у повітрі — мені ввижалися її білі зубенята; тільки вони й збереглися в моїй пам'яті — більше нічого. Леле, ці зубенята більше не гризтимуть моїх горішків...

Маленький Цю став ще нервовіший, ще затуркан-
ший і вже зовсім не розмовляв з людьми. Траплялося,
що він вертався додому рано, але їсти собі не варив, усе
сидів, мов тороплений. Тоді ми завжди запрошували йо-
го до себе. Вечеряючи разом з нами, він ще трохи роз-
мовляв, усміхався, мляво жестикулював і навіть подригу-
вав ногами. Але очі весь час — то на двері, то в бік
вікна.

В своїх розмовах ми не згадували його дружину, та
якось я забув і бовкнув: «А де це пак вона?» Він одразу
ж підхопився з місця і, сиплючи прокльонами, кинувся
геть. Опинившись у себе в кімнаті, він навіть світла не
засвітив і цілий вечір просидів потемки на кані. Так
тривало більш, як півроку.

Одного разу, чи то напередодні весняних свят, чи то
після них, я пішов після уроків з хлоп'ятами погуляти
й, повертаючись додому пізно ввечері, на розі нашого
завулка здивав маленького Цю. В руках він тримав
якусь тарілку.

— Куди це ви? — зупинив я його.

Він мовчав. Здавалось, Цю розучився говорити, та
по очах було знати, що він страшенно щасливий, такий
щасливий, що й слова мовити не може. Нарешті після
тривалої мовчанки він повідомив, не відводячи очей від
мого вуха:

— Вона повернулась... Оце йду купити їй гарячень-
ких пиріжечків.— «Гаряченьких» пролунало в нього
просто-таки зворушливо.

Додому я летів мов на крилах. Вона й справді повер-
нулась: така сама гарна, ті ж самі білі зубенята, тільки
схудла трохи.

Я й досі не знаю, де вона пропадала цілих півроку.
Весь цей час так само, як і маленький Цю, я думав тіль-
ки про її повернення. Більш нічого нас не цікавило. Та
згодом мені стало ясно, що в давнину і любовні драми
були ділом святим. Адже тоді не було газет і всіляких
там журналів, нікому було видрукувати великим наклад-
дом її фотографію, і ніхто не міг іще раз відняти у
маленького Цю його щастя й радість.

ПРО АВТОРА

Лао Ше (справжнє прізвище письменника — Шу Ше-юй) — один із засновників нового китайського роману, майстер психологічної новели, відомий драматург.

Народився Лао Ше у Пекіні 1899 року в сім'ї солдата охорони імператорського палацу. Закінчивши вчительську семінарію, викладав рідну мову в себе на батьківщині, а з 1924 року — в Школі східних мов при Лондонському університеті. Перші його твори — романи «Філософія шановного Чжана», «Мудрець Чжао прорік...» та «Два Ма». В них автор змалював рабське становище простого народу в Китаї, що виходив на шлях капіталістичного розвитку, чванькуватість та нецтво поміщиків, лихварів, урядовців та солдафонів, вивів образи представників інтелігенції, готових стати на боротьбу проти існуючої системи.

1929 року Лао Ше покидає Англію і, повернувшись на батьківщину, продовжує викладацьку діяльність. Один по одному виходять нові його твори, серед яких найвизначніші — сатиричний роман «Записки про котяче місто» та лірична новела «Серп місяця». В цих творах критика суспільного ладу набуває ще більшої гостроти.

Незадовго до кінця антияпонської війни Лао Ше одержує запрошення переїхати до США. Та тільки 1949 року стало відомо про перемогу народної революції в Китаї та проголошення народної влади, він одразу ж повертається в Пекін і з великим піднесенням включається в будівництво нового життя. Письменник намагається не відставати від навалюючого розвитку подій у країні, відгукуючись на них новими творами. Останніми роками з-під його пера вийшла низка п'єс, серед яких користувалася найбільшим успіхом драма «Лунсюйгоу». Проте вже з середини 50-х років відчувається, що письменник не має змоги говорити на повну силу свого сатиричного таланту, голос його лунає все рідше й нарешті зовсім змовкає.

З початком «культурної революції» ім'я Лао Ше взагалі зникає зі сторінок китайських видань, вилучаються з продажу та з бібліотек його твори. Переслідуваний хунвейбінами, письменник покінчив життя самогубством.

Лао Ше — щирий друг Радянського Союзу, що його вип відвідував кілька разів.

Серед численних творів Лао Ше великий успіх здобув роман «Сян-цзи Верблюди», написаний перед початком антияпонської війни, твір, де письменник показав себе чудовим знавцем життя й побуту мешканців китайського міста, зокрема пекинців.

Лао Ше не ідеалізує головного героя — рикші Сян-цзи. Розповідаючи про його стосунки з іншими рикшами, хазяїном прокатної контори та його дочкою, з панами, у яких йому доводилося служити, письменник підкреслює, що у цього типового представника найвідсталіших верств міської бідноти, постійно поповнюваних вихідцями з села, ще багато лишається від дрібновласницької селянської психології. Мусить минути ще чимало часу, щоб такі, як Сян-цзи, нарешті усвідомили необхідність єдності бідняків у боротьбі за свої права, за поліпшення свого становища. А поки що в трагічному поєдинку «маленької людини» з жорстоким оточенням Сян-цзи зазнає поразки.

Дещо зосібна у творчості Лао Ше стоїть новела «Сонячне світло», пройнята глибоким уболіванням за долю жінки в світі, де всім рядить грошовий мішок.

Великим душевним теплом зігріте невелике оповідання «Гарячі пиріжки», де автор із щирим співчуттям оповідає про самовіддану любов простої людини, ладної піти на найбільші жертви задля коханої дружини.

Вміщені в збірці твори засвідчують мудрий талант Лао Ше його гуманізм, безмежну любов до простої людини, до свого народу.

З М І С Т

СЯН-ЦЗИ ВЕРБЛЮД. Роман	3
СОНЯЧНЕ СВІТЛО. Оповідання	207
ГАРЯЧІ ПИРІЖКИ. Оповідання	234

ЛАО ШЕ

СЯН-ЦЗИ ВЕРБЛЮД

Роман

С китайского перевел

Иван Корнеевич Чирко

«Молодь»

(На украинском языке)

Художне оформлення *І. М. Гаврилюка*

Редактор *В. О. Корнієнко*

Художній редактор *Р. Ф. Ліпатов*

Технічний редактор *М. Г. Чередник*

Коректор *А. П. Чепурна*

Інформ. бланк № 635

Здано до набору 19. 04. 78. Підписано до друку 25. 09. 78.
Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 3. Гарнітура літ. Друк
високий. Умовн. друк. арк. 12,6. Обл.-внд. арк. 13,0, Ти-
раж 50 000. Зам. № 1415-8. Ціна 1 крб. 50 коп.

Орден «Знак Пошани», Видавництво ЦК ЛКСМУ
«Молодь», 252004, Кнів-4, Пушкінська, 28.

Надруковано з матриць Білоцерківської книжкової фаб-
рики на Львівській книжковій фабриці «Атлас» респуб-
ліканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР, м. Львів, Зелена, 20.

1 крб. 50 коп.

